KÜRTLERDE DEĞERLER VE TUTUMLAR ARAŞTIRMASI'21

KURDISH STUDIES CENTER

KÜRTLERDE
DEĞERLER VE TUTUMLAR
ARAŞTIRMASI
2021

ARAŞTIRMA EKİBİ

Reha RUHAVİOĞLU
Emine UÇAK
Yusuf EKİNCİ
Roj GİRASUN

Projenin saha araştırması **Rawest Araştırma** tarafından yürütülmüştür.

TASARIM

archetypecreative.co
Mansur MENTEŞ

Tüm hakları saklıdır.

Bu yayının herhangi bir bölümü Kürt Çalışmaları Merkezi'nin izni olmadan hiçbir elektronik veya mekanik formatta ve araçla (kayıt, bilgi depolama vb.) çoğaltılamaz.

İçindekiler

1. Yönetici Özeti 4
2. Giriş 7
3. Metodoloji 8
   3.1.Keşif Çalışması 9
   3.2.Nicel Araştırma 9
   3.3.Nitel Araştırma 9
4. Demografi, Eğitim Durumu, İstihdam 10
   4.1.Kimlikler ve Değerler 12
5. Sosyokültürel Yönelimler ve Tercihler 16
   5.1.Yaşam Memnuniyeti 16
   5.1.Sorunlar, Kaygılar ve Hayaller 18
   5.2.Aile, Evlilik, Boşanma 19
   5.3.Yaşam Biçimlerine, Değişimlere Yaklaşım 25
   5.4.Toplumsal Cinsiyet Yaklaşımları 27
6. Din ve Dindarlık 34
7. Medya Algısı 41
8. Farklı Kimliklere Yaklaşım 44
   7.2.Kimliker ve Sosyal Mesafe 44
   8.1.Göçmenlere Yaklaşım 48
9. Sağa – Sola Yaklaşım 52
   9.1.Politik – Milli Korkular 56
10. Milliyetçilik Algısı 58
11. Devlet Algısı 65
12. Kürt Meselesi Algısı 68
   12.1.Eşitlik 68
   12.2.Ana Dil 70
   12.3.Çözüm Süreci ve Kürtlerin Statüsü 71
13. Siyasete Bakış 73
   13.1.Siyasi Parti Tercihleri 73
   13.2.Siyasi Aktörlere Yakınlık 76
   13.3.Erdoğan Değerlendirmeleri ve Cumhurbaşkanlığı Tercihleri 77
14. Sonuçlar 80

1.

Yönetici Özeti

Kürtler müslüman, özgürlükçü ve demokrat

Katılımcılarda **Müslüman**, **Özgürlükçü**, **Dindar**, **Demokrat** gibi kimlikler öne çıkıyor. **AK Partililerde** daha çok Müslüman, Dindar, Muhafazakar kimlikler sahiplenilirken, **HDP'lilerde** Özgürlükçü, Müslüman ve Kürt hakları savunucusu kimlikler görünür oluyor. Kürt milliyetçiliği Kürtler arasında **%10** bandına yerleşmiş görünüyor. **CHP'li** Kürtlerde Laik ve Liberal vurgular öne çıkarak onları diğer gruplardan ayırıyor.

yaşam memnuniyeti düşük

Kürtler, hayattan memnuniyet söz konusu olduğunda Türkiye'nin geri kalanından belirgin biçimde ayrışıyorlar. Araştırmaya katılanların yarısından fazlası hayattan memnuniyetlerinin düşük olduğunu paylaşıyorlar. Bölgede yaşayanlar, küçük şehirlerde yaşayanlar, erkekler ve gençler hayattan memnuniyetleri daha düşük grupları oluşturuyor. Katılımcıların hane gelirleri düşük ve haneleri Türkiye ortalamasından kalabalık. Katılımcıların çoğunluğu, gelir düzeyi düşük olan grupta yer alıyor.

dindarlık kürtlerde hâlâ güçlü

Katılımcıların **üçte ikiden** fazlasının algısında dindarlık olumlu anlamlar ihtiva ediyor. Dindarlığı **negatif** çağrışımlarla açıklayanların oranı **%10** civarında. **Olumlu** kavramlar "**iyilik**", "**ahlak**", "**maneviyat**" gibi olumsuz kavramlar "**gereksizlik**", "**bağnazlık**" "**baskı**" gibi örneklere öne çıkıyor. **HDP** seçmeninde dindarlık sanıldığının aksine düşük değil. İbadetler konusunda siyasi görüşler belirgin bir ayrışma göstermiyor. **HDP** seçmeninin **beşte dördünden** fazlası düzenli ya da seyrek namaz kılıyor. Düzenli namaz kılanların oranı **HDP** ile **AK Parti** seçmeni için birbirine yakın (%50'ye %44.). Oranlar birbirine yakın olsa da hiç kılmayan veya daha önce kıldığı halde zamanla azaltan/bırakanlarda **HDP** ve **CHP** seçmeni belirgin bir ağırlığa sahip.

Kendini dini inancı olmayanlar kümesinde konumlandıranların büyük ölçüde siyasi skalanın solunda yer alanlardan ve **HDP'lilerden** oluştuğu görülüyor. Bu kümede erkeklerin oranı kadınların **iki katından fazla**.

cinsiyet, siyasi görüş ve göç deneyimi tutumları etkiliyor

Değerler ve tutumlar konusunda Kürtlerin Türkiye'nin geri kalanı ile siyasal ve sosyal açıdan yüksek benzerlikleri dikkat çekiyor. Dünya görüşü, siyasi eğilim, göç ve yer yer cinsiyet gibi konular ise Kürtleri birbirinden ayıran temel faktörler olarak öne çıkıyor. Ekonomi, neredeyse bütün katılımcıları ortak kesen bir sorun. Kürtlerin kendi içinde ayrıştığı noktalara bakılacak olursa; bölgede ve Batı'da yaşayan Kürtler eğitim ve adalet sistemi gibi konularda ortaklaşırken bölgede yaşayanlar bunlara ek olarak Kadın sorunları ve Kürt sorununu öne çıkarıyor.

Katılımcılar; **çalışkanlık**, **misafirperverlik**, **yardımseverlik**, **dürüstlük**, **çevrecilik** gibi bütün evrensel ve ahlaki değerlerde Kürtleri Türklerden daha önde, kendilerini de her iki topluluğun önünde görüyorlar. Toplumdaki "**yozlaşma**"ya ve özellikle gençlerin değişimine yönelik serzeniş de yüksek oranda paylaşılıyor. Gençlerin ahlakının kötüye gittiği görüşü küçük şehirlerde **%87** oranında destek buluyor. Bu oran Batı'da yaşayan Kürtler'de azalsa da toplamda **%65** oranında kabul görüyor.

Katılımcıların toplumsal cinsiyet algılarına bakıldığında kadınlarla ilgili görece özgürlükçü bir tutum var olmakla birlikte geleneksel kalıpların da güçlü bir şekilde etkisini sürdürdüğü anlaşılıyor. Kürtler toplumsal cinsiyetle ilgili konularda Türkiye toplumuna kıyasla daha özgürlükçü bir tutuma sahipler.

Bu eğilime sahip gruplar daha çok kendini solda görenler ve **HDP** seçmenleri. Kendisini sağda görenler ve **AK Parti** seçmenleri, daha çok geleneksel ve dini meşrulaştırmalar üzerinden kadın ve erkeğin **eşit olmadığını** ve otoritenin erkekte olması gerektiğini düşünüyor.

Ayrıca göç olgusunun Kürtlerin deneyimlerini etkileyen önemli bir faktör olduğu ve "**göç kuşaklarıyla**" da biçimlenen "**daha Türkiyeli**" bir Kürtlüğün inşa olduğu görülüyor. Türkiye'nin batısında yaşayan ve orada bir gelecek planlayan Kürtlerin gündemleri, talepleri ve kimliklenme biçimleri giderek değişiyor. Bu durum, Batı'daki Kürtlerle Bölge'deki Kürtleri birbirlerinden farklılaştırıyor.

kuşaklar birbirinden farklılaşıyor

Kürtlerin ebeveynleri ile aralarındaki eğitim düzeyi farkı Türkiye'nin geri kalanından ayrışıyor. Katılımcıların eğitim düzeyleri ile ebeveynlerinin eğitim düzeyleri arasındaki makas **çok geniş**. Bununla birlikte eğitim düzeyi **yüksek** ebeveynlerin çocukları da diğerlerinden **pozitif** anlamda ayrışıyorlar. Katılımcıların evlenme yaşı söz konusu olduğunda bekârların hem evlilerle hem de ebeveynleriyle fazlasıyla farklılaştığı görülüyor. Bekârların evlenmek için uygun gördükleri yaş evli katılımcılardan **8**, ebeveynlerindense **10 yıl** fazla.

Katılımcıların çoğu kendisini **Müslüman/Sünni/Şafii** olarak tanımlıyor. Ebeveynleri dindar olsa da, bazı katılımcılar ebeveynleri kadar dindar olmadığını ve ibadet etmediğini belirtiyor. Bu açıdan önceki kuşağa kıyasla dindarlığın farklılaştığı ve daha rasyonel bir anlayış doğrultusunda değişimin yaşandığı söylenebilir.

merkez ve sağda konumlanma daha ağırlıklı

Araştırmanın ulaştığı sonuçlar, Kürtlerin çoğunluğunun kendisini siyasal spektrumun solunda konumlandırdığı yönündeki kabulü yanlışlıyor. Çoğu Kürt kendisini solda değil, Merkez'de (%47,2) konumlandırıyor. Merkez dışındaki çoğunluk Sol'da (%31,2) konumlansa da önemli bir kesim (%21,4) de kendisini Sağ'da konumlandırıyor. Özellikle sağ ve solda konumlanma beklendiği üzere tutumlarda farklılıkları etkileyen temel faktörlerden biri iken, Kürtlerde bu farklı dünya görüşleri arasında değerlere yaklaşım konusunda ortak paydaların varlığı da dikkat çekiyor.

Dindar katılımcılar için dini görüş politik tercihlerde tayin edici bir faktör olarak işlev görüyor. Bunun bir tezahürü olarak sağ görüşten dindar-muhafazakârlarda solun "**dine mesafeli**" olduğu yönünde güçlü bir kabul göze çarpıyor. Solun bu imajı, dindar muhafazakâr kesimlerde sola mesafeyi ve sağa yakınlığı belirleyebiliyor.

Türk sağının belirgin tutumlarından olan bölünmeye ve dış tehditlere dair politik-milli korkuların sağ/muhafazakâr Kürt katılımcılarda da bir karşılık bulduğu görülüyor. Katılımcıların önemli bir kesimi (%28) "**Dünyayı Yahudilerin yönettiğini**", "**Siyonistlerin bu topraklarda gözü olduğunu**" ve Türkiye'ye yönelik dış tehditlerin var olduğunu düşünüyor. Bu gibi korkuların sola yakın katılımcılarda daha zayıf olduğu görülüyor.

milliyetçilik eğilimleri türkiye genelinden farklılaşıyor

Katılımcıların çoğunluğunda bir olgu olarak milliyetçilik olumsuz çağrışımlarla yüklü. Milliyetçiliğe olumsuz yaklaşanlarda bu tutumun "**ümmetçilik**" ya da sol "**enternasyonalist**" dünya görüşüyle ya da Türk milliyetçiliğini dışlayıcı bir milliyetçilik biçimi olarak anlamak ve deneyimlemekle ilişkili olduğu anlaşılıyor. Bu açıdan milliyetçiliği egemen ve dışlayıcı bir formda anlamak, bu olguya mesafeli bir tutumu açığa çıkarabiliyor.

Ancak **Kürt milliyetçiliği** gibi daha somut bir bağlama geçildiğinde, bu **olumsuz** tutumda bir gevşeme görünür oluyor. Katılımcılar bu durumda **Kürt milliyetçiliğine** başka kimlikleri dışlamayan ve hak talep eden bir anlam yükledikleri için görece daha makbul görüyorlar. Bu bağlamda katılımcıların yaklaşık **dörtte biri** kendisini yüksek düzeyde **Kürt milliyetçisi** olarak görüyor. **HDP** seçmeninin **üçte ikisi** Kürt milliyetçiliğini orta veya yüksek düzeyde sahiplenirken **AK Parti** seçmeninin de yarıya yakını bu kimliği benimsiyor.

eşitsizlik algısı güçlü

Katılımcıların çoğunluğu Kürtlerle Türklerin devlet nezdinde eşit olmadığını düşünüyor. **AK Partili** seçmende geçmişten bugüne eşitsizliğin azaldığı görüşü hakimken, **HDP** seçmeninde hem ekonomik hem de kimliğe dair **güçlü** bir eşitsizlik algısı var. **AK Parti** seçmenlerinin **dörtte birden** azı eşitliğin olmadığını paylaşırken bu oran **CHP'lilerde** yarı yarıya, **HDP'lilerde dörtte üçten** fazla çıkıyor. Benzer biçimde bu düşünce sağ görüşe mensup olanlarda üçte bir, sol görüşe mensup olanlarda **dörtte üç** oranında paylaşılıyor.

Katılımcılar çözüm sürecini eşitsizliklerin azaldığı ve hem Kürtlerin hem de Türkiye toplumunun "**rahat nefes aldığı**" bir dönem olarak anıyorlar. Bu sebeple ana dil bahsinde olduğu gibi çözüm sürecine destek de bütün katılımcıları yatay kesen bir tutuma dönüşüyor.

ana dil ortak talep

Kürt meselesine dair katılımcıların en sık vurguladığı problem ve talebin en çok yoğunlaştığı alan ana dil. Ana dil, farklı görüşlerdeki tüm Kürtlerin ortak talebi olarak öne çıkıyor. Yine eşitsizlik algısıyla ilgili en önemli mesele de **ana dil**. Bazı katılımcılar Kürtçe'nin eğitim ve öğretim dili olarak, bazılarıysa seçmeli ders şeklinde öğretilmesi gerektiğini düşünüyor. Kürtçe eğitim ve öğretim dili olsa bile, bu husustaki istihdam sorunu çözülmedikçe meselenin çözüme kavuşturulamayacağı da vurgulanıyor. Yine Katılımcılar, ana dilde kamu hizmeti ve eğitim gibi taleplerde büyük ölçüde ortaklaşıyorlar. Kendini hem sağda hem merkezde hem de solda konumlandıranlar ya da bir başka kategorizasyonda **AK Partili**, **HDP'li** ve **CHP'li** olanlar da bu taleplerin destekçisi olduklarını aktarıyorlar.

seçmen davranışları

Katılımcıların en çok destekledikleri partiler **HDP** ve **AK Parti**. Üçüncü sırada **CHP** yer alıyor. Oy tercihlerinin 2018 yılına göre değişimlerine bakıldığında **AK Parti** ve **MHP**'nin oy kaybettiği, buna karşın **CHP**, **Deva**, **Gelecek** gibi partilerin de oy topladığı görülüyor. **HDP**'nin de oyu kısmen azalıyor.

Katılımcıların yarısı, yakın oldukları partinin seçime girmemesi durumunda ikinci bir partiyi tercih etmek yerine boykot ya da kararsız pozisyonlarına çekiliyorlar. İkinci parti tercihlerinde **CHP** ve **MHP** öne çıkıyor. **CHP** seçeneğini **HDP**'liler, **MHP** seçeneğini de **AK Partililer** tercih ediyor. **Deva Partisi** ise **AK Partililerin** üçüncü partisi konumunda. **AK Parti**'nin oylarının **%16**'sını kaybettiği ve bu puanın en az **%11**'ini muhalefet cephesine kaptırdığı görülüyor. Buna karşılık **CHP** ve **HDP**'den geçen oylar **AK Parti**'nin kaybettiği yaklaşık **5 puanı** dengeleyemiyor. **2018**'de oy kullanmamış ve ilk kez oy kullanacak seçmende **AK Parti**, **CHP**'nin gerisine düşüyor. Oy kullanmamış her **10** seçmenin **4**'ü protesto eğiliminde. Bu oran ilk kez oy kullanacaklarda **dörtte bir** civarında seyrediyor. Dolayısıyla sandığa gitmemiş seçmende muhalefete yönelme daha fazla olsa da, bu grubun sandığa gitme motivasyonu diğerlerine nazaran hâlâ düşüktür.

Katılımcıların kendilerine en yakın buldukları siyasetçi **Selahattin Demirtaş**. Onu **Deniz Gezmiş** takip ediyor. **Erdoğan**, yaşayan siyasetçiler arasında üçüncü, toplamda yedinci sırada yer alıyor. Katılımcıların kendilerine en uzak gördükleri siyasetçiler **Süleyman Soylu** ve **Devlet Bahçeli**.

2.

Giriş

Türkiye'de etnik aidiyet ve konuşulan ana dil gibi veriler nüfus sayımında dikkate alınmadığı için etnik gruplara ilişkin istatistiksel veriler genellikle kamu dışı çalışmalarla oluşturuluyor. Bugün bağımsız ve güvenilir nüfus araştırmalarına göre Kürtlerin Türkiye'deki nüfusu 15 ile 18 milyon arasında tahmin ediliyor.

Ancak Türkiye nüfusunun yaklaşık **yüzde yirmisini** teşkil eden Kürtler, çoğunlukla homojen ve politik bir grup olarak değerlendiriliyor. Kürtlerle ilgili bu kalıp yargılar elbette onları temsil eden en görünür siyasi harekete referansla üretiliyor. Bu durum Kürtleri siyasetin solunda konumlandırmayı ve dolayısıyla sol eğilimleri ve değerleri güçlü bir grup olarak algılamayı beraberinde getiriyor. Dünya ve Türkiye toplumu gibi Kürtlerin de değişmekte olduğu gerçeğinin gözden kaçırılması Kürtlerle ilgili değerlendirmelerin güncel değişimleri ıskalamasına sebep oluyor. Kürt kamuoyunun yekpare, statik ve politik bir grup olarak algılanması onlar hakkındaki analizleri, politika üretim süreçlerini ve daha birçok meseleyi yanlış kanaatlere ve ezberlere hapsediyor.

Türkiye'deki Kürt meselesinin son **on yılda** çatışma-çözüm-çatışma şeklinde bir yol izlemiş olması ve özellikle **2015-18** yılları arasındaki ağır siyasi atmosfer, Kürt meselesinin tartışılmasını ve görünürlüğünü azalttı. Bu süre boyunca Kürt meselesi ağırlıklı olarak **AK Parti** tarafından devletin temsil edildiği ve **HDP**'nin sorunun doğal taşıyıcısı olarak görüldüğü bir ikilemde konuşulageldi. Ancak gerek Türkiye'deki en büyük muhalefet partisi olan **CHP**'nin Kürt meselesinde statükodan ayrılma işaretleri gösteren yeni politikası ve **HDP**'nin bu politikayı destekleyen tutumu gerekse **AK Parti** içinden çıkan **DEVA** ve **GELECEK** partilerinin Kürt meselesini dikkate alan politikaları Kürt meselesine ve doğal olarak Kürtlere olan ilgiyi arttırdı.

Kürt Çalışmaları Merkezi, Kürt toplumunu içeriden üretilen bilgi aracılığıyla tanımayı ve çoğulluğunu içerecek şekilde tanıtmayı amaçlayan bir kuruluş olarak çalışmalarına **2019** yılında başladı. **Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği** tarafından desteklenen ve saha görüşmeleri **Rawest Araştırma** tarafından yürütülen bu çalışma, Kürt toplumunun siyasal, kültürel ve toplumsal eğilimlerini ve tutumlarını daha yakından anlamayı amaçlıyor. Siyaseten yeniden ilgi odağı oldukları bu dönemde Kürtleri daha yakından tanımak, değerlerini, yönelimlerini, tutumlarını anlamak gerek toplum içi gerekse toplumlar arası diyalog ve iletişimi kolaylaştıran ve destekleyen bir işlev de görecektir. Bu çalışmanın yürütülebilmesini sağlayan destekçimize ve iyi bir çalışma ortaya çıkarmak üzere özveriyle emek veren bütün çalışma arkadaşlarımıza teşekkürü borç biliyoruz.

3.

Metodoloji

Proje, keşfedici ve betimleyici bir çalışmaya dayanarak niteliksel ve niceliksel veri toplama yöntemlerini bir araya getiren karma metodoloji ile yürütülmüştür. Bu kapsamda, öncelikle masa başı çalışması ardından nitel ve nicel saha çalışması ile veriler toplanmıştır.

Araştırma toplam **11 ilde** yürütülmüştür. Araştırma evreni büyük ölçekte Bölge ve Batı olmak üzere **iki gruba** ayrılmış, bu iki grup da kendi içinde **iki gruba** ayrılmıştır. Bölgedeki iller **çekirdek** ve **çeper** olmak üzere, batıdaki iller de **yakın göç** ve **uzak göç** illeri olmak üzere ayrılmışlardır. Ayrıca kent ile daha küçük bölgelerin kıyaslanabilmesi için araştırma hem büyükşehir statüsünde olan hem de olmayan illerde yürütülmüştür. Böylece Kürt illeri olarak bilinen bölgeden **5'i büyükşehir** toplam **9 ilde**, Türkiye'nin batısından da **2 ilde** yürütülen bir çalışma tasarlanmıştır. Çalışmada **masa başı keşif çalışması**, **nitel** ve **nicel** tekniklerden oluşan **üç aşamalı** bir araştırma süreci uygulanmıştır.

BATI	Uzak göç	Büyükşehir	**İSTANBUL**
BATI	Yakın Göç	Büyükşehir	**ADANA**
BÖLGE	Çekirdek	Büyükşehir	**DİYARBAKIR**
BÖLGE	Çekirdek	Büyükşehir	**MARDİN**
BÖLGE	Çekirdek	Büyükşehir	**VAN**
BÖLGE	Çekirdek	Küçük şehir	**AĞRI**
BÖLGE	Çekirdek	Küçük şehir	**BİNGÖL**
BÖLGE	Çekirdek	Küçük şehir	**HAKKARİ**
BÖLGE	Çeper	Büyükşehir	**URFA**
BÖLGE	Çeper	Büyükşehir	**MALATYA**
BÖLGE	Çeper	Küçük şehir	**ADIYAMAN**

3.1.Keşif Çalışması

Türkiye'deki Kürtlerin **sosyo-politik** ve **sosyo-kültürel** değer ve tutumlarına dair hipotezlerin geliştirilmesi ve araştırma tasarımının kapsayıcı olması bakımından dünyada ve Türkiye'deki literatürde **sağ-sol-merkez** eğilimleri içeren kategorilendirmeler ile ilgili taramalar yapılmış ve araştırmanın eksenleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda farklı siyasi ve sosyal çevrelerden Kürtlerle ön görüşmeler yapılmış ve ayrıca çalışmanın hazırlıkları alana ilgili bir uzman grupla tartışılmıştır. Kürtlerin değerler ve tutumlarına ilişkin kategoriler, sosyal ve siyasal hayat pratikleri, kimlikler ve tutumlar arasındaki tutarlılık ve farklılıklar netleştirilerek araştırma tasarımı yapılmıştır.

3.2.Nicel Araştırma

Nicel araştırma evresinde, yukarıda sözü edilen **11 şehirde** toplam **1369 kişiyle yüz yüze görüşülerek** araştırma kapsamında hazırlanan anketler uygulanmıştır. Bu şehirlerdeki Kürt nüfus yoğunluğu çeşitli nüfus projeksiyonları, **TÜİK** verileri ve bugüne kadar yürütülmüş farklı araştırmalardan yararlanılarak oluşturulmuştur. Araştırmanın örneklemi, bu illerdeki araştırma evrenini **±2.65** hata payı ve **yüzde 95** güven aralığında temsil etmektedir. Örneklemin dağılımı aşağıdaki gibidir.

	ANKET SAYISI	ORAN
İSTANBUL	164	**%12**
ADANA	97	**%7**
DİYARBAKIR	228	**%16**
MARDİN	92	**%7**
VAN	144	**%10**
AĞRI	68	**%5**
BİNGÖL	102	**%7**
HAKKARİ	87	**%6**
URFA	217	**%16**
MALATYA	91	**%7**
ADIYAMAN	79	**%6**

3.3.Nitel Araştırma

Nitel araştırma evresinde **il**, **yaş grubu**, **cinsiyet**, **sosyo-ekonomik statü**, **siyasi görüş** gibi farklı değişkenler baz alınarak **50 kişiyle** derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Kürtlerin gündelik hayat pratikleri ve bu pratikleri sergilerken gözettikleri değer ve tutumların arka planı anlaşılmaya çalışılmıştır. Sağ ve Sol dünya görüşlerine ilişkin kanaatlerin oluşmasındaki deneyim ve enformasyonun kaynaklarına odaklanılmış ve bu değerlerle tutumların gerek Türkiye kamuoyu ile gerekse birbirleri ile benzeşip farklılaştığı noktalar saptanmıştır. Kimliklerin inşa süreçleri, birbirlerine ilişkin tutum ve yargıları ve bunların nasıl anlamlandırıldığına ilişkin derinlemesine veriler bu aşamada toplanmıştır.

4.

Demografi, Eğitim Durumu, İstihdam

Katılımcıların demografik verilerine bakıldığında özellikle gençlerin önceki kuşakla aralarında belirgin farklar olduğu ancak aynı zamanda Türkiye'nin geri kalanından da ayrıştıkları görülüyor.

Hane halkı yoğunluğuna bakıldığında katılımcıların genelinde hane halkı yoğunluğunun **4,8**'den fazla olduğu görülüyor. Bu yoğunluk orta yaşın altında değişerek **4**'ün altına kadar geriliyor. Yani bekarlar büyük ölçüde aileleriyle yaşamayı sürdürüyor ve orta yaş ve altındaki evliler daha az çocuk sahibi oluyorlar. **TÜİK** verilerine göre Türkiye'de ortalama hane halkı büyüklüğünün **3,4** olduğu göz önüne alındığında Kürtlerin hane halkı yoğunluğu azalmakla birlikte hâlâ Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu görülüyor.

Eğitim düzeyleri arasında katılımcılarla ebeveynleri arasında geniş bir makas bulunuyor. Katılımcıların annelerinin **%82**'si ve babalarının **%65**'i ilkokul ve altında bir eğitime sahipler. Bu oran katılımcıların kendilerinde **%21**. Ortaokul ve lise bitirmiş olanların toplam oranı babalarda **%30** ve annelerde **%15** iken katılımcıların kendilerinde bu oran **%43**. Yüksek eğitim düzeyinde ise katılımcılarla ebeveynleri arasındaki mesafe hayli açılıyor. Katılımcılar arasında annesi yüksek öğretim mezunu olanların oranı **%3** iken bu oran babalarda **%6**. Oysa bu oran -üniversite mezunlarına ve üniversite öğrencilerinin toplamına bakıldığında- katılımcıların kedilerinde **üçte birden fazla (%36).**

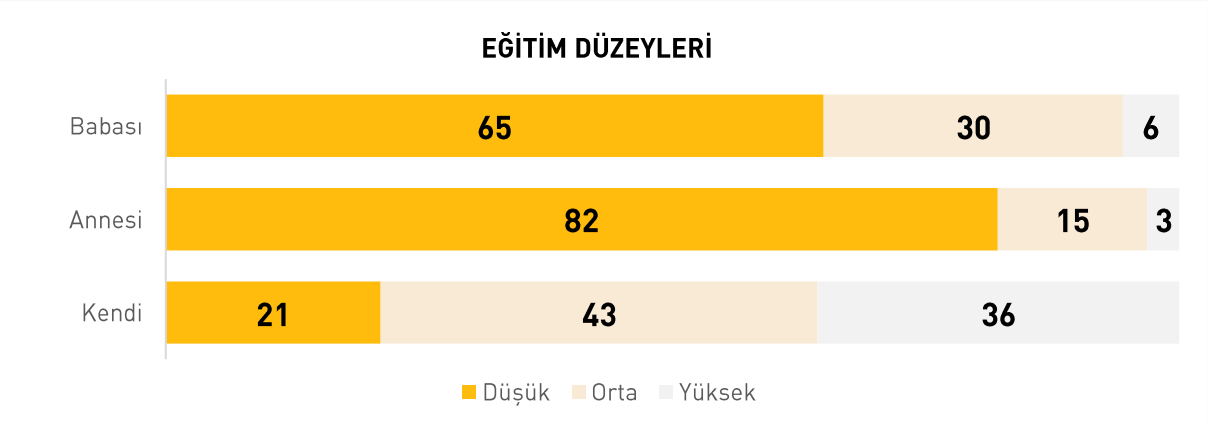

Eğitim verileri katılımcıları ebeveynlerinden ayırsa da istihdam verilerinin iyimser olmadığı görülüyor. Katılımcıların **%42**'si halihazırda çalışıyor ancak bunların dörtte üçü vasıfsız ücretliler.

TÜİK'in Aralık 2021 verilerine göre işsizlik oranı **%11,2** geniş tanımlı işsizlik oranı ise **%22,6**. **TÜİK** hesaplamaları baz alındığında katılımcılardaki işsizlik oranının **%28,8** olduğu anlamına geliyor. Bu da Türkiye ortalamasından çarpıcı şekilde ayrışan bir durum olduğunu gösteriyor.

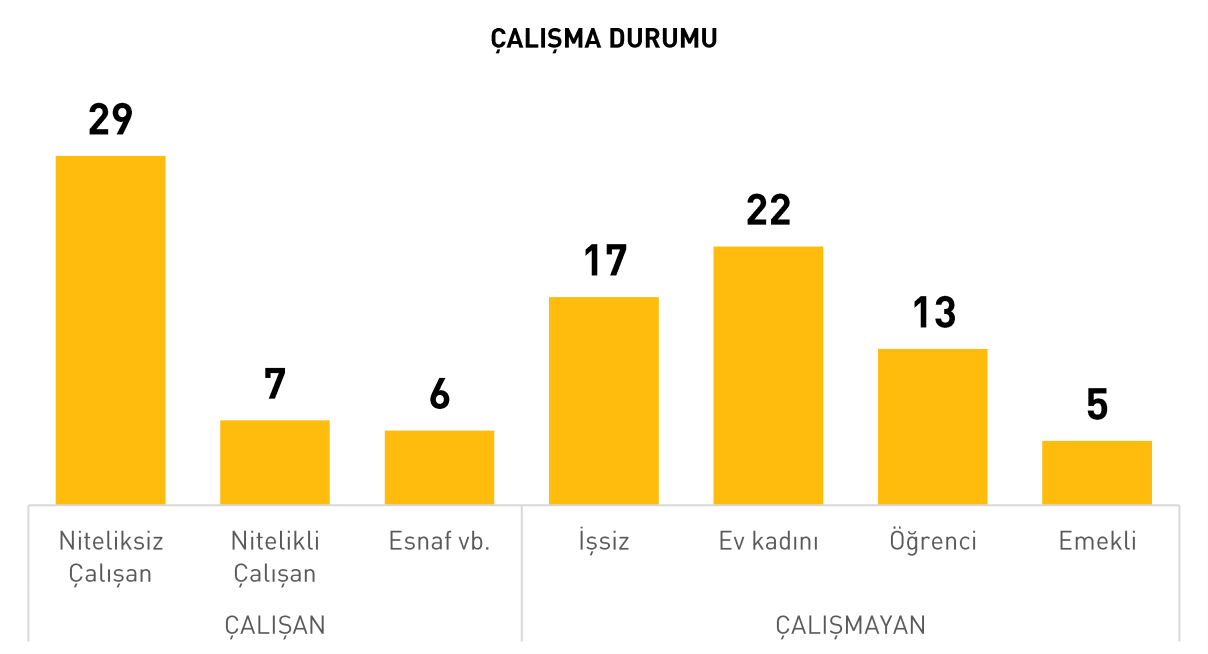

Bununla birlikte bu tabloya yakından bakıldığında gerek eğitim gerekse istihdam verilerinde olsun, kadınların dezavantajlı bir durumda oldukları görülüyor. İstihdamdaki **her dört kişiden üçü** erkek ve ancak biri kadın. Çalışma hayatına katılmayanlarda ise durum neredeyse tam tersi bir manzara arz ediyor. Bu grupta **beş kişiden dördü** kadın, yalnızca biri erkek. Yine istihdamdan emekli olarak ayrılmış olanlara bakıldığında da erkeklerin belirgin bir ağırlığı görülüyor.

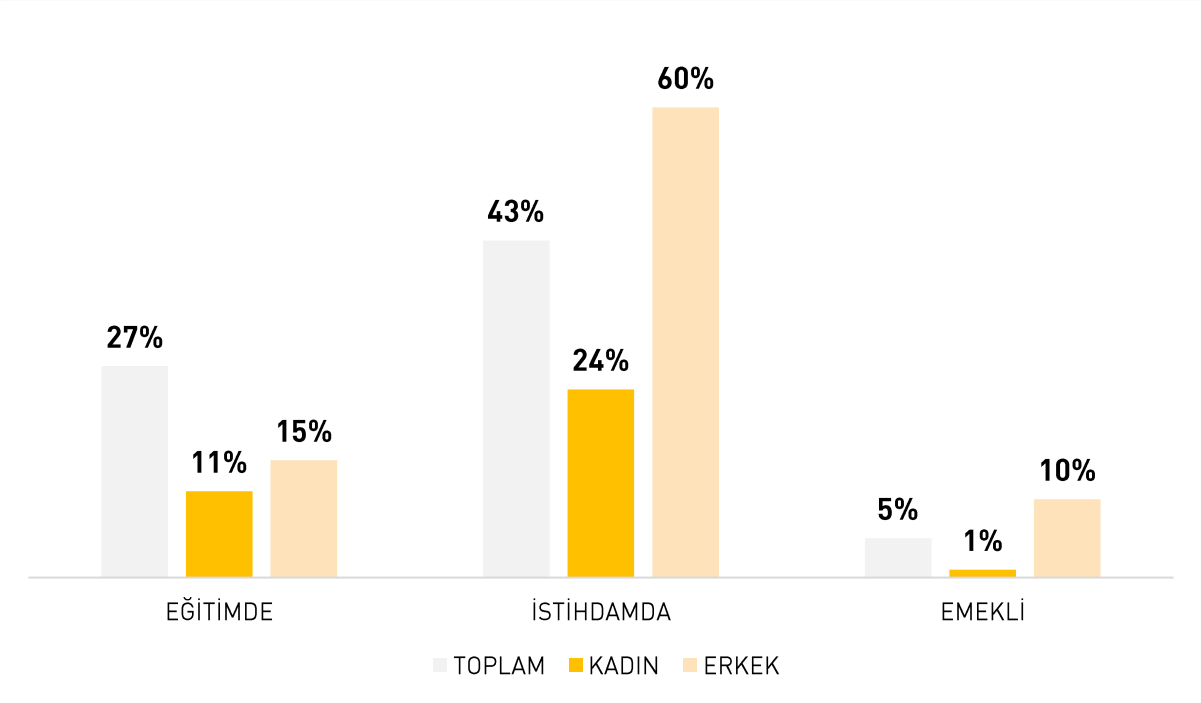

4.1.Kimlikler ve Değerler

Katılımcıların baskın iki kimliği **Müslüman** ve **Özgürlükçü**. Bunları, birbirine paralel biçimde **Dindar** ve **Demokrat** kimlikleri izliyor. **Kürt hakları savunuculuğu** ve **Kürt milliyetçiliği %10**'un üzerinde sahipleniyor.

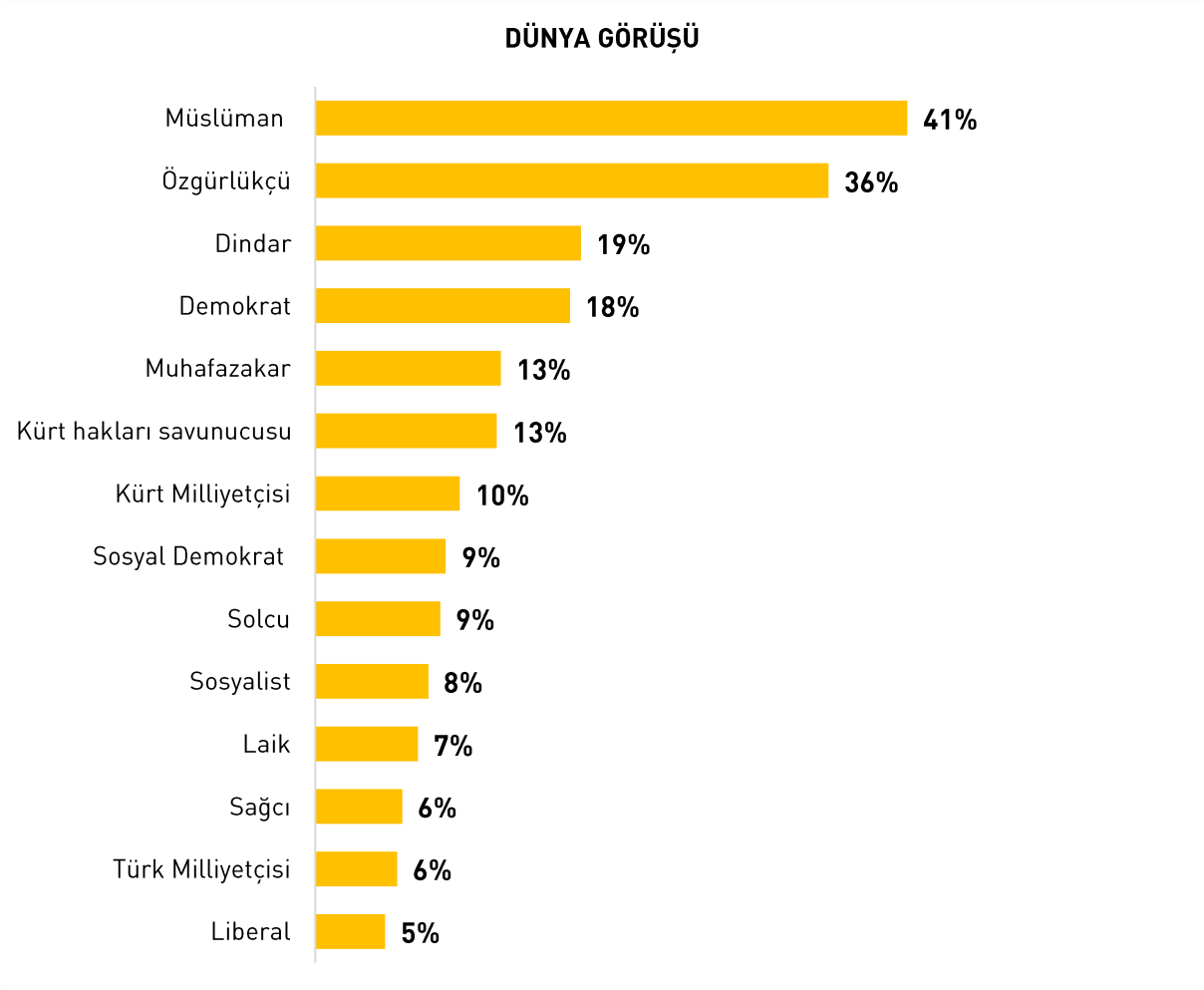

Katılımcıların kimlik yahut dünya görüşleri de siyasi parti tercihleriyle ilişkili olarak farklılaşıyor. **AK Partililerde her beş kişiden üçü** Müslüman kimliğini vurgularken bu vurgu **HDP**'lilerde **üçte birden az**, **CHP**'lilerde ise **beşte birden daha düşük**. **Özgürlükçülük** ise **HDP** ve **CHP**'lilerde yarıya yakın, **AK Partililerde beşte birden daha az** oranda tercih ediliyor. Demokratlık vurgusunda da benzer bir kümeleşme görülüyor. **HDP** ve **CHP**'de bu vurgu **%20**'nin üzerinde, **AK Partililerde %10**'un altında kalıyor. Kürt hakları savunuculuğu ve Kürt milliyetçiliği vurgularını **HDP**'liler oluşturuyor. **HDP**'lilerin **%21**'i Kürt hakları savunucusu, **%17**'si Kürt milliyetçisi kimliklerini öne çıkarırken bu her iki kimlik **AK Parti** ve **CHP**'lilerde **%4-5** oranında seyrediyor. **CHP**'liler diğerlerinden ayıran en belirgin vurgu laiklik. Bu oran **HDP** ve **AK Partililerde %5** iken **CHP**'de **dörtte bir** oranında. Liberal kimliğinde de benzer bir ayrışma görülüyor. Bu vurgu **AK Partililerde %3**, **HDP**'lilerde **%1** iken **CHP**'lilerde **%14** ile farklılaşıyor.

	GENEL	AK Parti	CHP	HDP
Müslüman	41%	61%	17%	29%
Özgürlükçü	36%	18%	47%	47%
Dindar	19%	33%	4%	11%
Demokrat	18%	9%	22%	21%
Muhafazakâr	13%	26%	6%	5%
Kürt hakları savunucusu	13%	4%	4%	21%
Kürt Milliyetçisi	10%	4%	5%	17%
Sosyal Demokrat	9%	5%	11%	12%
Solcu	9%	1%	24%	12%
Sosyalist	8%	3%	15%	11%
Laik	7%	5%	24%	5%
Sağcı	6%	15%	4%	1%
Türk Milliyetçisi	6%	10%	5%	3%
Liberal	5%	5%	14%	3%

Bu kimlikler içinde bazıları için tek başına sahiplenme oranları sorulduğunda ise aşağıdaki gibi bir grafik oluşuyor. Katılımcılar, **1-10** skalasında kendilerini **7 puan** civarında kadın hakları savunucusu ve çevreci buluyorlar. Bunları dindarlık ve sosyal demokratlık izliyor. Kürt milliyetçiliğinin aritmetik ortalaması **4,8** Atatürkçülük **3,9** oranında sahipleniliyor.

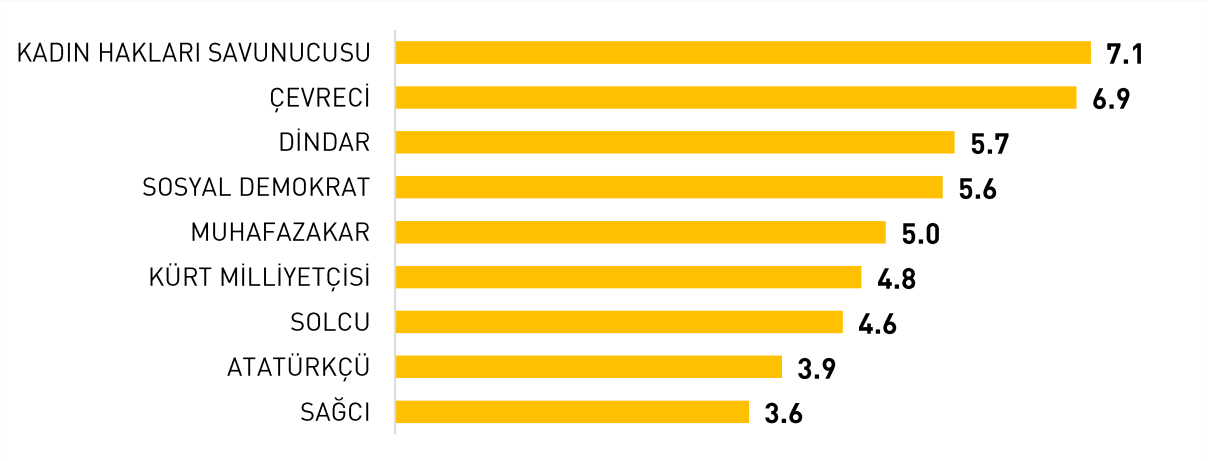

Bazı gruplara yakından bakacak olursak, dikkat çekici bulguların öne çıktığını görebiliriz: Örneğin; dindarların **%23**'ü yüksek düzeyde Kürt milliyetçisi olduğunu belirtiyor. **Her 10 HDP**'linin **3**'ü ve her **AK Parti**'linin **2**'si bu görüşü paylaşıyor.

AK Partililerin yarısı yüksek düzeyde dindar iken bu oran **HDP**'lilerde **beşte bir** şeklinde. **AK Parti** seçmeninin **onda biri düşük** düzeyde dindar, **HDP**'lilerinse **yarıya yakını** böyle olduğunu paylaşıyor.

AK Partililerin dörtte biri düşük düzeyde muhafazakâr olduğunu vurgularken **HDP**'lilerin **%12**'si kendini **yüksek düzeyde** muhafazakâr buluyor. **Atatürkçülük** vurgusunun yoğunluğu **AK Parti** ve **CHP**'lilerde görülüyor. **HDP**'lilerin **dörtte üçü Atatürkçülüğü düşük düzeyde** vurguluyorlar.

Bu durum bize muhafazakârlık ve dindarlık kümelerinin siyasi olarak homojen olmadığını anlatıyor. Öte yandan Kürt milliyetçiliğinin dindarlar arasında da hatırı sayılır bir oranda sahiplenildiği görülüyor.

		DİNDAR	AK PARTİ	CHP	HDP
Dindarlık	Düşük	0%	10%	40%	44%
	Orta	33%	40%	47%	37%
	Yüksek	67%	50%	13%	19%
Kürt Milliyetçiliği	Düşük	46%	52%	40%	36%
	Orta	31%	28%	46%	34%
	Yüksek	23%	20%	14%	30%
Sosyal Demokratlık	Düşük	46%	37%	24%	30%
	Orta	31%	35%	46%	42%
	Yüksek	23%	29%	31%	28%
Atatürkçülük	Düşük	62%	48%	36%	72%
	Orta	24%	27%	24%	20%
	Yüksek	14%	25%	40%	8%
Muhafazakârlık	Düşük	26%	15%	51%	54%
	Orta	37%	41%	38%	34%
	Yüksek	38%	43%	11%	12%
Kadın Hakları Savunuculuğu	Düşük	16%	15%	11%	14%
	Orta	36%	42%	30%	37%
	Yüksek	47%	42%	60%	49%

Katılımcıların kendilerini, Kürtleri ve Türkiye toplumunu bazı özellikler bakımından kıyaslamalarına bakıldığında bütün konularda kendilerine daha yüksek puan verdiklerini görüyoruz. Yani katılımcılar kendilerini Kürtlerin ve Türkiye toplumunun genelinden **daha çalışkan**, **daha cömert**, **daha barışçıl**, **aileye ve manevi değerlere daha fazla önem veren** kişiler olarak görüyorlar. Bununla birlikte Kürtler ve Türkiye toplumu genellemelerine bakıldığında ise yine her sıfat için Kürtleri Türkiye toplumundan daha olumlu bir yerde kabul ediyorlar. Katılımcılara göre Kürtlerle Türkiye toplumu arasında makasın en açık olduğu sıfatlar **barışçıl olmak**, **misafirperverlik**, **cömertlik** ve **aileye önem vermedir**. Katılımcıların kendilerine **en yüksek** puan verdikleri sıfat ile Türkiye toplumuna **en düşük** puan verdikleri sıfat aynı: kadına verilen değer.

BAZI ÖZELLİKLERİN TÜRKİYE TOPLUMU, KÜRTLER VE KENDİSİ İÇİN NE KADAR GEÇERLİ OLDUĞU (1-5)	ÇALIŞKAN	YARDIMSEVER	MİSAFİRPERVER	CÖMERT	BARIŞÇIL	GÜVENİLİR	MERHAMETLİ	BİLİNÇLİ	DÜRÜST	AİLEYE ÖNEM VEREN	MANEVİ DEĞERLERE ÖNEM VEREN	KADINA DEĞER VEREN	ÇEVRECİ
Türkiye	2,8	2,9	3,1	2,8	2,7	2,7	2,9	2,6	2,6	3,0	3,0	2,5	2,6
Kürtler	3,2	3,6	3,9	3,5	3,5	3,3	3,5	3,1	3,2	3,7	3,6	3,1	3,0
Kendisi	3,8	4,1	4,1	4,0	4,0	4,0	4,1	3,8	4,0	4,1	4,0	4,2	3,9

5.

Sosyokültürel Yönelimler ve Tercihler

5.1.Yaşam Memnuniyeti

Kürtler, hayattan memnuniyet söz konusu olduğunda Türkiye'nin geri kalanından belirgin biçimde ayrışıyorlar. Araştırmaya katılanların yarısından fazlası hayattan memnuniyetlerinin düşük olduğunu paylaşıyorlar. Bütün katılımcıların **10** üzerinden verdikleri puanların ortalaması **3,8**. Türkiye genelindeki diğer araştırmalarda bu oran **5.4** civarında seyrediyor.[1]

Türkiye'de hayattan memnuniyeti etkileyen faktörler incelendiğinde Kürt illerinin belirgin bir eşitsizlik içinde oldukları görülüyor. Örneğin **Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı** tarafından en son **2017** yılında hazırlanan ve birçok faktörün dahil edildiği **Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi** (SEGE) çalışmasında puanı en düşük olan son **20** ilin tamamına yakını Kürt illeridir.[2] İstihdamdan eğitime, sağlıktan sosyal yaşama bütün göstergelerin Türkiye ortalamasının çok altında olması hayattan memnuniyet düzeyini de etkiliyor.

TÜİK'in **Yaşam Memnuniyeti 2021 Araştırması**'na göre[3] yaşam memnuniyeti **en yüksek** iller **Isparta** ve **Batman** iken en düşük iller **Diyarbakır**, **Tunceli** ve **Urfa**.

Yine Mutluluğu etkileyen önemli faktörlerden sağlıklı olma haline bakıldığında en mutlu olan il **Afyon** (%84,3), en düşük il ise **Mardin** (%52,7) oluyor. Dolayısıyla istihdamdan eğitime, sağlıktan sosyal yaşama bütün göstergelerin Türkiye ortalamasının çok altında olması hayattan memnuniyet düzeyini de etkiliyor.

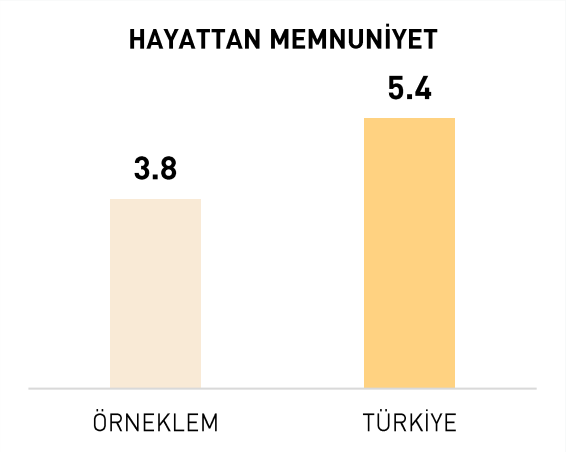

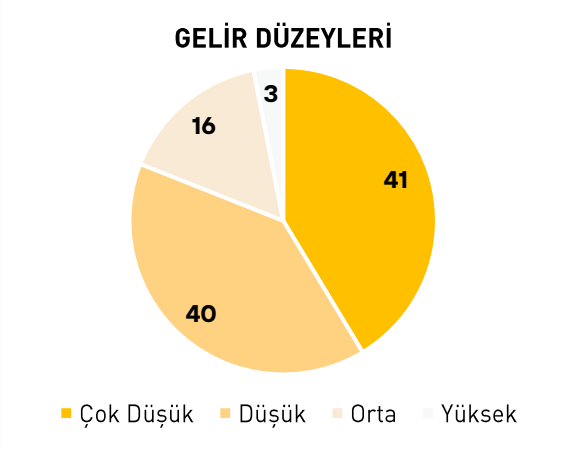

[1]Raporların bazı bölümlerinde bulguları kıyasladığımız Türkiye geneli veriler, aksi belirtilmedikçe TEAM'in Türkiye araştırmalarının verilerinden alınmıştır.
[2] SEGE ve Kürt illeri hakkında daha detaylı bir okuma için bkz. Eşitsizlik Bülteni https://www.getrevue.co/profile/EsitsizlikBulteni/issues/esitsizlik-bulteni-neden-nasil-ne-zaman-970062
[3] Türkiye'nin en mutlu ve en mutsuz şehirleri: https://www.mynet.com/turkiye-nin-en-mutlu-ve-en-mutsuz-sehirleri-hangileridir-en-mutlu-sehir-neresi-110106910582

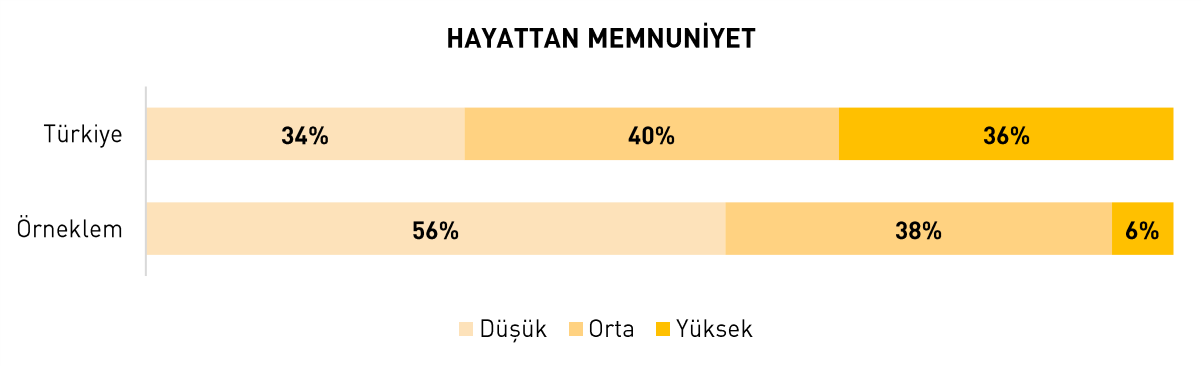

Memnuniyet düzeylerini Türkiye ölçeği ile kıyasladığımızda **TEAM**'in verilerine göre Türkiye'de hayatından memnuniyeti düşük olanlar **üçte bir** civarında (%34,1) iken araştırma katılımcılarının **yarıdan fazlası** (%56,4) düşük memnuniyet paylaşıyor. Yine Türkiye genelinde yaşamdan memnuniyeti yüksek olanlar **üçte birden fazla** (%35,8), ancak tamamı Kürtlerden oluşan katılımcılarda bu oran dramatik biçimde **düşük** (%6).

Araştırmaya katılan her **100** kişiden **41**'i hane gelirini **3 bin TL**'nin altında beyan ediyor. Bir o kadarı da **3 bin** ile **5 bin TL** hane geliri olduğunu aktarıyor. Hane geliri **5 bin TL**'nin üzerinde olanların oranı **%19**.

Sosyo-ekonomik statünün hayattan memnuniyetle yakından ilişkisi olduğu da görülüyor. Geliri düşük olanların yalnızca **%5**'i hayattan yüksek düzeyde memnun iken bu oran geliri yüksek olanlarda **%21**.

			GELİR DÜZEYİ		
		GENEL	**Düşük**	**Orta**	**Yüksek**
HAYATTAN MEMNUNİYET	**Düşük**	56%	67%	47%	49%
	Orta	38%	28%	49%	30%
	Yüksek	6%	5%	4%	21%

Gruplara yakından bakıldığında erkeklerin kadınlara, gençlerin diğer yaş gruplarına, bekarların evlilere ve **HDP**'lilerin **AK Partililere** nazaran hayattan daha az memnun oldukları görülüyor. Buna mukabil dindarlık ve muhafazakârlık düzeyi yüksek olanlar ve aşiret aidiyeti güçlü olanların hayattan memnuniyeti diğerlerine göre daha yüksek.

HAYATTAN MEMNUNİYET (1-10)

GENEL	KADIN	ERKEK	GENÇ	ORTA YAŞ	İLERİ YAŞ	EVLİ	BEKAR	AZ DİNDAR	ÇOK DİNDAR	SAĞCI	SOLCU	AK PARTİ	CHP	HDP
3,8	**3,9**	**3,7**	**3,5**	**3,8**	**4,2**	**4,3**	**3,3**	**2,8**	**4,3**	**4,8**	**2,8**	**5,1**	**3,6**	**3,1**

5.1.Sorunlar, Kaygılar ve Hayaller

Ekonomi, neredeyse bütün katılımcıları ortak kesen bir sorun. Katılımcılara göre Türkiye'nin ekonomiden sonra çözülmesi gereken en öncelikli sorunu eğitim. Katılımcıların **yaklaşık yarısı** bu konuda hemfikir. **AK Partililer**, muhafazakârlar, **A Haber** izleyicileri dahil olmak üzere neredeyse bütün katılımcı gruplarının listesinin başında eğitim sorunu yer alıyor. Eğitimi adalet sistemi, kadın sorunları ve Kürt sorunu izliyor. İfade özgürlüğü ve göçmen sorunu da katılımcıların **%21**'i tarafından çözülmesi gereken acil sorunlardan görülüyor.

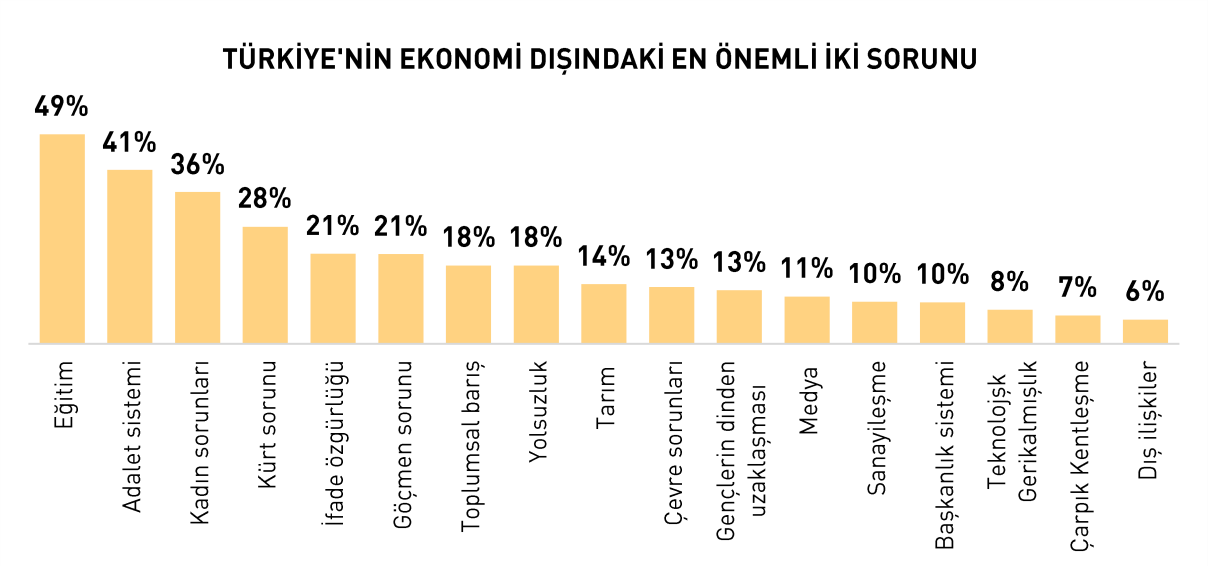

Kadın sorunlarının, katılımcıların **üçte biri** tarafından çözülmesi aciliyet arz eden sorunlardan görülmesi çarpıcı bir sonuç olarak öne çıkıyor. Bununla birlikte Kürt sorununun katılımcıların **dörtte birden** fazlası tarafından zikredilmesi, bu meselenin uzun zamandan sonra yeniden gündemin öncelikli başlıkları arasına yerleştiğini gösteriyor.

Grupların ayrıştığı noktalara bakılacak olursa; bölgede ve Batı'da yaşayanlar eğitim ve adalet sistemi gibi konularda ortaklaşırken bölgede yaşayanlar bunlara ek olarak Kadın sorunları ve Kürt sorununu öne çıkarıyor. Batı'da yaşayan Kürtlerde ise Medya ve Yolsuzluğun sorun olarak öne çıktığı görülüyor. Yine **AK Partililerin** göçmen sorunu ve gençlerin dinden uzaklaşmasını da önemli ölçüde sorun gördükleri anlaşılıyor.

Öncelikli sorunların ekonomi, eğitim, adalet gibi başlıklar olmasının gerekçesi olarak katılımcılar büyük çoğunlukla ekonomik refah, eğitim sistemi, adalet ve özgürlükler bakımından Türkiye'de son **10 yılda** kötüye gidiş olduğunu paylaşıyorlar.

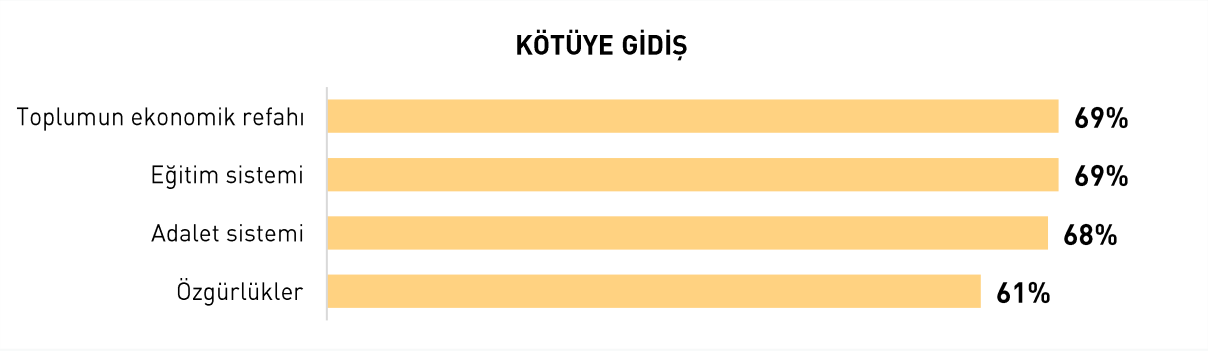

5.2.Aile, Evlilik, Boşanma

Katılımcıların ve ebeveynlerinin evlenme yaşlarına bakıldığında kuşaklar arasında değişim kendini gösteriyor. Katılımcıların annelerinin evlenme yaşı ortalaması **19** ve babalarının evlenme yaşı ortalaması **22**. Ancak bekarların evlenmeyi düşündükleri yaşa bakıldığında aileleriyle aralarındaki mesafe hayli açılıyor.

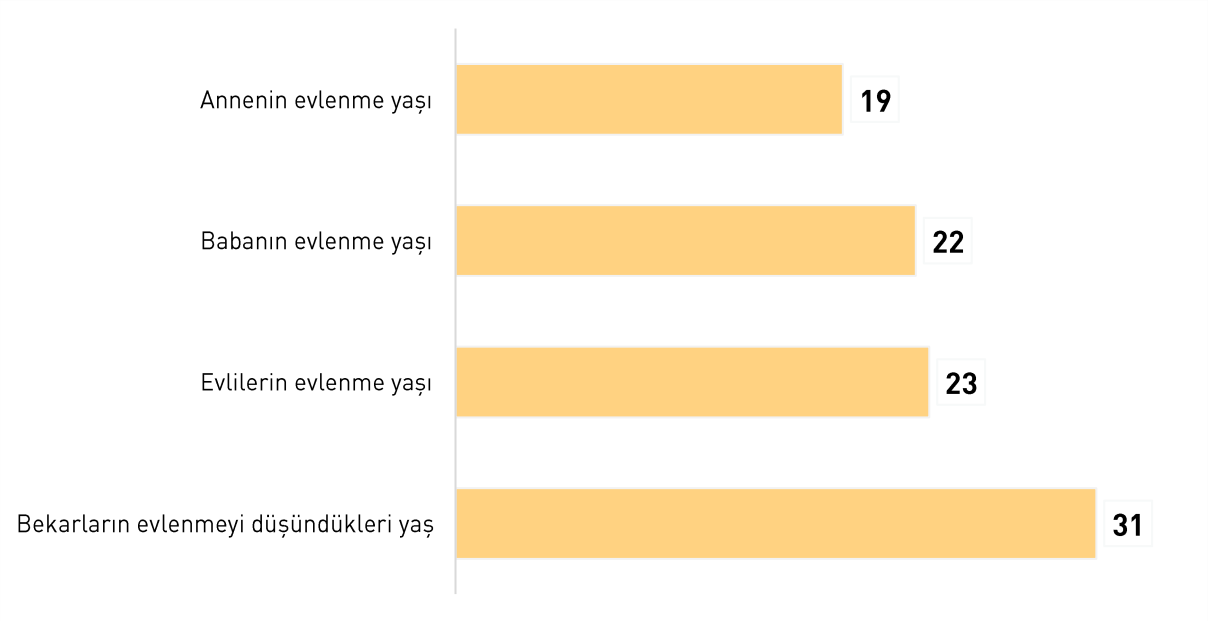

Katılımcıların yarıya yakını aileyi en önemli değer olarak nitelendiriyor. Onu **üçte bir** oranında adalet ve ahlak seçenekleri izliyor. Namus katılımcıların **beşte birinden** fazlası için en önemli değer olarak görülüyor.

Aile	44%
Adalet	37%
Ahlak	35%
Dürüstlük	28%
Güven	25%
Namus	22%
Saygınlık	16%
Para	14%
Aşk/sevgi	13%
Maneviyat	12%
Akrabalık	7%
Arkadaşlık	7%
İtibar	7%
Komşuluk	4%
Statü	4%

Katılımcıların bazı kavramlara yükledikleri anlama bakıldığında bu kavramlarla ilgili görüşlerin toplumdaki genel geçer kabullerle örtüştüğü görülüyor. Aile; birlikteliği, huzuru, mutluluğu çağrıştırırken annelik ve babalık da toplumsal cinsiyet rolleriyle paralel çağrışımlar yapıyor. Katılımcılar için annelik kutsal, zor ve güzel; anne de şefkatli ve fedakar ifadelerini karşılıyor. Babalık ise evin sorumlulukları, ailenin reisi gibi ifadelerle karşılık buluyor. Bununla birlikte kadın-erkek kavramlarına bakıldığında kadınlar için annelik ile örtüşen çağrışımlar tekrar ederken erkeklik kavramının babalık kavramından farklı olarak tahakküm gibi **olumsuz** yüklemeleri de paylaşılıyor.

KAVRAMLARIN ÇAĞRIŞIMLARI

AİLE	ERKEKLİK	KADINLIK	ANNELİK	BABALIK	NAMUS
Birliktelik	Güç	Zorluk	Kutsal	Sorumluluk	Şerefli olmak
Huzur	Ev geçindirme	Anne	Fedakarlık	Geçimi sağlayan	Önemli
Aile fertleri	Adam olmak	Güzellik	Merhamet	Koruyan	Ahlak
Mutluluk	Koruyan	Sevgi	Sevgi	Fedakarlık	Aile
Hayat	Tahakküm	Emek	Şefkat	Destekleyici	Kadına ait
Sevgi	Sorumluluk	Güçlü	Zorluk	Ailenin direği	Gerekli
Güven	Gereksiz	Ev hanımı	Sorumluluk	Güvenmek	İffet
Yuva	Gurur	Kutsal	Çocuk sahibi olmak	Zorluk	Cinsiyet
Dayanışma	Cesaret	Ezilmek	Güzel	Kutsal	Anlamsız

Katılımcıların aile ve evlilik meselesine dair görüşleri incelendiğinde, aile kurumunu ve evliliği "**kutsal**" gören, bunu insanın fıtratıyla ilişkilendiren ve temelde dini bir gereklilik olarak değerlendiren görüşler ön plana çıkıyor. Bu konuda kadınlar erkeklere nazaran, merkez ve sağdakiler soldakilere nazaran, dindarlığı güçlü olanlar **zayıf** olanlara nazaran, küçük şehirlerde yaşayanlar büyük şehirlerde yaşayanlara nazaran ve **AK Partililer** de diğer partililere nazaran evliliği daha fazla kutsal görüyorlar.

EVLİLİK KUTSAL BİR KURUMDUR	TOPLAM	62%
Cinsiyet	Kadın	65%
	Erkek	59%
Medeni Durum	Evli	68%
	Bekar	58%
Siyasi Çizgi	Sol	55%
	Merkez	64%
	Sağ	66%
Dindarlık	Düşük	47%
	Yüksek	71%
Şehir Türü	Büyükşehir	56%
	Küçükşehir	75%
Oy Tercihi	AK Parti	70%
	CHP	66%
	HDP	58%

Bu hususta nitel görüşme verilerine bakıldığında, ailenin ve dolayısıyla evliliğin dini açıdan olduğu kadar toplumsal düzen açısından da bir işlevselliğe sahip olduğu düşünülüyor. Özellikle evlilik, bazı muhafazakâr katılımcılar tarafından insanın cinsel ihtiyaçlarına meşru bir temel sağladığı, kötü yollardan koruduğu ve neslin devamını mümkün kıldığı için gerekli ve zorunlu bir müessese olarak görülüyor. Bu bağlamda erkeklerde evlilik yaşının yükselmesinden rahatsızlık duyulurken kadınlar çoğunlukla olumlu buluyor, olgun bir yaşta evlenmenin daha doğru olduğunu düşünüyorlar. Öte yandan az da olsa evliliğin şart olmadığını söyleyen katılımcılar var.

> *"Aile neslin devam etmesi için gerekli kurumdur. Çocuğun doğduğu mekândır, bu mekânın güçlü olması gerekir. Kadının burada rolünün güçlü olması gerekir. Evlilik de fıtridir, hepimiz fıtri olarak erkeklerin kadına kadının erkeğe meyli var, bunu gayrimeşru yollarla yapmaktansa, ki bu dünya kadar sorun yaratıyor, meşru olan yollarla yapmalıdır ve bence zorunludur" (Erkek, Öğretmen, Tatvan, 47 yaş).*
>
> *"Aile bizim yaşamımızın olmazsa olmazıdır. Hayatımıza yön veren bizi terbiye eden bizim karakterimizi oluşturan inancımızı oluşturan bizim nasıl yaşamımızı bize öğreten, soyumuzu devam ettirendir. (...) [Evlilik de] Kesinlikle gereklidir. Doğal kanunu gereği evlilik olması gerekmektedir. Neslin devamı için gereklidir, ailenin devamı ve insanı ihtiyaçlar için evlilik gereklidir. İslam'ın bize verdiği görevdir" (Erkek, Esnaf, Van, 43 yaş).*
>
> *"Evet gereklidir. Birlikte aynı evi paylaşabileceği bir insanı her insan hayatında ister. Yalnızlık Allaha mahsustur." (Kadın, Öğretmen, Diyarbakır, 30 yaş.)*
>
> *"Gereklidir. İnsan yalnız yaşayan bir varlık değil insan aşk, sevgi temelli bir yapının içerisinde olması insana iyi gelir aile de bunu destekleyen unsurdur. Yalnız ölmekten iyidir." (Kadın, Çalışan, İstanbul, 42)*
>
> *"Dindar bir insan olduğum için evet gereklidir karşı cinsle beraberlik istiyorsam ilk şartı evliliktir ama bunu tercih etmeyen insanlar da var onların da keyifleri bilir. Dindarlar için gereklidir dindar olmayanlar için gerekli değildir hatta olmaması daha mantıklıdır." (Kadın, Öğrenci, İstanbul, 22)*

Muhafazakâr erkek katılımcıların çoğunluğunda aile ve evlilik meselesine bakışta geleneksel bir yaklaşımın hâkim olduğu görülüyor. Bazı katılımcılar evliliği ve aileyi hem dini hem de geleneksel meşrulaştırmalar üzerinden erkeğin hükmünü sürdürdüğü / sürdürmesi gereken bir alan olarak tasavvur ediyor.

> *"Allah eşleriniz sizin için emanettir bu emanetleri muhafaza edin dediği için aile kutsaldır." (Erkek, Memur, Van, 47 yaş).*
>
> *"Ailenin reisi [erkek], ailenin çobanıdır." (Erkek, İmam, Diyarbakır, 48 yaş).*
>
> *"Din bakış açısıyla baktığım için kutsaldır. Eşlerimiz çocuklarımız emanettir. Evin reisi erkektir." (Erkek, Memur, Van, 40 yaş).*

Katılımcıların yanıtladığı bir diğer soru, boşanma meselesiyle ilgilidir. Evlilik ve ailenin gerekliliği ve kutsallığıyla ilgili yukarıda alıntıladığımız ve yorumladığımız görüşler, aslında katılımcıların boşanma meselesine nasıl baktığıyla ilgili bazı ipuçları veriyor. Kutsal bir kurum olarak görülen evliliğin sona ermesi, doğal olarak kutsallık aleyhine işleyen tehlikeli bir mesele olarak değerlendirilir. Katılımcılar tıpkı evlilik ve aile meselesindeki gibi bu meseleye de dini ve geleneksel bağlamlar üzerinden yaklaşıyor.

Boşanma ve ailenin korunması ile ilgili görüşlere bakıldığında; kadınların erkeklere göre, dindarlığı yüksek olanların düşük olanlara göre, küçük şehirlerde yaşayanların büyük şehirlerde yaşayanlara göre, **AK Partililerin** de **CHP** ve **HDP**'lilere göre ailenin korunmasına daha fazla önem verdikleri ve boşanmaya **daha fazla** karşı oldukları anlaşılıyor.

DEVLET BOŞANMALARI AZALTMAK İÇİN AİLEYİ DESTEKLEYİCİ TEDBİRLER GELİŞTİRMELİDİR

	TOPLAM	**58%**
Cinsiyet	Kadın	61%
	Erkek	56%
Medeni Durum	Evli	62%
	Bekar	56%
Siyasi Çizgi	Sol	51%
	Merkez	64%
	Sağ	61%
Dindarlık	Düşük	42%
	Yüksek	62%
Şehir Türü	Büyükşehir	52%
	Küçükşehir	72%
Oy Tercihi	AK Parti	69%
	CHP	51%
	HDP	52%

Yine nitel verilere bakıldığında, boşanma konusunda **muhafazakâr** katılımcılar tarafından meseleye dair en sık kullanılan ifadelerin "**Allah'ın helal kıldığı ama en sevmediği durum**", "**facia**", "**zararlı**", "**tehlikeli**", "**dinin lanetlediği bir şey**" şeklinde olduğu görülüyor. Bu ifadeler kadınlardan ziyade, yer yer "**kadınlara çok fazla haklar verildiğini**" düşünen ve boşanmayı kadınların zaafları üzerinden açıklayan erkek katılımcılar tarafından kullanılıyor:

> *"Kadınlara fazla hak verildi ve kadınlar bunu istismar ediyor" (Erkek, Berber, Tatvan, 45 yaş).*
>
> *"Kadını koruyan yasaların gözden geçirmesi lazım. İstanbul Sözleşmesi'nden kurtulmak iyi oldu." (Erkek, İmam, Diyarbakır, 48 yaş).*
>
> *"Aile toplumda çok çok önemli bir yere sahip. Çocukların, bireylerin yaptıkları ürettikleri her şey orada üretiliyor. Bu yüzden bunun parçalanması elbette kötüdür." (Kadın, Öğrenci, İstanbul, 22 yaş)*

Yine de katılımcıların neredeyse tamamı, evliliği yürütemeyen çiftlerin son aşamada boşanmaları gerektiğini düşünüyor:

> *"Eğer yürütemiyorsa başka bir yolu yoksa boşanmalıdır" (Erkek, İmam, Urfa, 36 yaş)*
>
> *"Denenmeli, zorlanmalı olmuyorsa bir yerde bitmeli. Bundan sonrası tehlikeli. Gerçekten olmuyorsa boşanmak gerekiyor" (Kadın, Sekreter, İzmir, 45 yaş).*
>
> *"Bir yerde sorun varsa karşılıklı konuşulmalıdır. Çözüm için çaba olmalıdır. Fakat çözüm olmuyorsa bitmelidir" (Kadın, Ev hanımı, İstanbul, 36 yaş).*

Flört, sevgililik ve evlilik öncesi ilişkilerle ilgili **sağ/muhafazakâr** katılımcılar, yine dini ve geleneksel meşruiyet alanı üzerinden bir görüş ortaya koyuyor. Genellikle evlilik öncesinde tanıma amaçlı görüşmenin meşru ve gerekli olduğu, fakat bunun ötesindeki evlilik dışı ilişki ve yakınlaşmaların sakıncalı olduğu yönünde görüşler öne çıkıyor.

> *"İslami yönüyle bakarız İslam'da flört diye bir şey yok kişi evlenecekse İslam'a uygun birkaç defa görüşüp konuşmalı ama şu anki flört dediğimiz tatillere gitmeler aynı evde kalmalar cinsel duyguları tatmin etmeler olmamalı. Bu durum evelenip boşanmalara sebep oluyor" (Erkek, İmam, Urfa, 36 yaş).*
>
> *"Sapkınlık olarak görüyorum. Bence evlilik öncesi için görüşmeler olur ama sınırları olmalı. Görüşmeler temel durumları öğrenmek için yapılmalıdır." (Erkek, Memur, Van, 47 yaş).*
>
> *"Bence olmalı ne de olsa iki insan bir hayatı paylaşacak bu yüzden sevgililik, nişanlılık dönemi kısa bir dönem olmalı. Birbirlerini tanımak için önemli bir zamandır." (Erkek, Müzisyen, Diyarbakır, 25 yaş).*
>
> *"Tanımak gereklidir. Huyunu suyunu bilmek için. Uyuştuğunuzu bilmeniz gerekir. Evlenme amaçlı olmalıdır." (Erkek, Tüccar, Muş, 40 yaş).*
>
> *"Evlenecek kişinin bayanı görmemesi güzel değil. Görüşme de adaplı olmalı." (Erkek, Esnaf, Bingöl, 63).*

> *"Helal çerçevede görüşme olmalı. Kesinlikle insan karşısındakini tanımalı." (Kadın, Muhasebeci, İstanbul, 44 yaş).*
>
> *"Flört sevgililikte olabilir insanlar çıkabilirler de tanışırlar anlaşırlar anlaşamazlar ayrılırlar." (Kadın, çalışan, İstanbul, 46 yaş).*

Nitel görüşmelere katılan muhafazakâr katılımcıların önemli bir kısmı flört, evlilik dışı ilişkiler ve kişilerin evlenmeden aynı evi paylaşmaları gibi ilişkileri doğru bulmuyor. Flört ve evlilik öncesi tanışmada el ele tutuşmaya dair farklı görüşler olsa da, öpüşme ve cinsel birliktelik gibi pratiklerin olmaması gerektiği yönünde bir kabul var. Burada da ilişkinin sınırlarına dair meşruiyetin kaynağını dinin ve dinle bütünleşmiş geleneksel kültürün oluşturduğu görülüyor.

> *"Bunları doğru bulmuyorum. Buna dini çerçevede yaklaşıyorum. Dinimiz bu tür şeylere izin vermiyor." (Kadın, Muhasebeci, İstanbul, 44 yaş).*
>
> *"Bunlar belli ölçüde olmalı. Çünkü telafisi mümkün olmayan sonuçlar çıkar. Görüşme caizdir. Diğerleri tehlikelidir, sakıncalıdır. Dinde de sakıncalı." (Erkek, Emekli Öğretmen, Adıyaman, 70 yaş).*

		Cinsiyet						Şehir Türü		Aşiret Bağı	
KÜRTAJ YASAK OLMALI	Toplam	Kadın	Erkek	SAĞ	SOL	AK Parti	HDP	Büyük	Küçük	Zayıf	Güçlü
Evet	33%	34%	33%	54%	23%	47%	26%	32%	36%	34%	51%
Kararsız	25%	23%	26%	22%	23%	27%	21%	28%	17%	15%	21%
Hayır	42%	43%	42%	24%	54%	26%	53%	40%	47%	51%	28%

Katılımcıların **üçte biri** kürtajın yasaklanması gerektiğini savunuyor. Bu konuda bir kanaat belirtmekten çekinen yahut kararsız olanlar da **dörtte bir** oranında. Kürtajın yasak olmasına karşı olanların oranı **%42**. Kürtaj meselesinde erkeklerle kadınları birbirinden ayıran bir faktör görünmüyor. Bununla birlikte kendini siyasi yelpazenin sağında konumlandıranlar, **AK Partililer**, aşiret bağı güçlü olanlar kürtajın yasaklanmasına **daha yüksek** destek veriyorlar.

Kürtaj karşıtlığının yüksek olduğu grupta kürtaj meselesi hakkındaki görüşler çoğunlukla kürtajın İslam'a aykırı olduğu ve anne karnına düşen bir canlının öldürülemeyeceği şeklindedir. Kendini solda görenler ve **HDP** seçmenlerinde de her **dört kişiden biri** kürtaja karşı. Bu grupta da karşıtlık dini ve kültürel gerekçelerle ele alınıyor. Ancak anne karnındaki canlının yaşam hakkını dini referans dışında insan hakları referansıyla da açıklayanlar var.

Bu gruplarda da kürtajın ancak annenin sağlığını tehdit eden bir durum söz konusuysa mümkün olacağı düşünülüyor. Kürtaj bahsinde kadınlarla erkekler arasında belirgin bir ayrım olmamakla birlikte nitel görüşmelerde kadınların, meselenin kadınlık deneyimiyle ilişkisinden ötürü erkeklere kıyasla daha **ılımlı** olduğuna işaret eden örnekler de görülüyor.

> *"Kürtaj dinen bakarsak günahtır bir kişinin ölmesine neden oluyorsun bir bebek ana rahmine düşünce rızkı da veriliyor öldürülmesini doğru bulmuyorum. Tamamen yasaklanması gerekmektedir." (Erkek, Muhasebeci, Van, 26 yaş).*
>
> *"Anneye zarar veriyorsa, ölüm riski varsa çocuk alınabilir ama istemeyerek oldu deyip aldırılması kesinlikle haramdır Allah'ın iradesini hiçe sayıyorsun." (Erkek, İmam, Urfa, 36 yaş).*
>
> *"Hastalık ve tecavüz vakaları dışında devlet kürtajı yasaklamalıdır. Dini ve toplumsal olarak görüyorum." (Kadın, Öğrenci, İstanbul, 22 yaş)*
>
> *"Anne hayatı tehlikede ise ya da çocuk anne karnında ölmüşse olabilir. Bunun dışında olmaz. Bir canın katli vebali vardır bu nedenle bu tür durumlar dışında kürtaja karşıyım." (Kadın, Öğretmen, Diyarbakır, 30 yaş)*
>
> *"Niçin yapıldığı önemli. Kadının sağlığı söz konusuysa ve gerçekten bakamayacak durumdaysa en son çare olarak olabilir. Doğuracak olan kadın, karnında taşıyacak olan kadın, cefasını çekecek olan kadın olduğu için bu hakkın [karar vermedeki ağırlığının] daha çok kadında olması lazım." (Kadın, Çalışan, İstanbul, 44 yaş)*

5.3.Yaşam Biçimlerine, Değişimlere Yaklaşım

Katılımcıların toplumsal cinsiyet, inanç özgürlüğü gibi konularda özgürlükçü tutumları öne çıkıyor. Katılımcıların yarıya yakını kadınlar istediği saatte dışarıya çıkabilir derken **%45**'i de cem evlerinin ibadethane olarak tanınmasını destekliyor. Din derslerinin seçmeli olması gerektiği de **%41** oranında paylaşılıyor.

Bunula birlikte katılımcıların **üçte birden** fazlası içki içilen mekanlarda yemek yemeyi tercih etmeyeceğini, İslam dinine mensup insanların Allah katında daha üstün olduğunu, adalet sisteminin İslami kurallarla uyumlu olması gerektiğini vurguluyorlar. Öte yandan şeriata dayalı devlete desteğin de **%16**'da kaldığı görülüyor. Katılımcıların **dörtte birinden** fazlası anayasada laiklik ilkesine gerek olmadığını düşünüyor.

	TOPLAM	SAĞ	SOL	AK Parti	HDP
Kadınlar istediği saatte dışarıya çıkabilir	48%	49%	59%	42%	48%
Cemevleri ibadethane olarak tanınmalıdır	45%	44%	51%	42%	51%
Din dersi zorunlu değil seçmeli olmalıdır	41%	38%	49%	38%	47%
İçki içilen restoranlarda yemek yemek istemem	38%	53%	25%	53%	31%
İslam dinine mensup insanlar, Allah katında daha makbuldür.	37%	52%	28%	49%	25%
Adalet sistemi, İslami kurallarla uyumlu olmalıdır	36%	52%	29%	47%	29%
Anayasada laiklik ilkesinin olmasına gerek yoktur	27%	33%	23%	33%	26%
Türkiye'de şeriata dayalı bir din devleti kurulmasını isterim.	16%	34%	11%	25%	8%

Bu verilere daha yakından bakılacak olursa, kendisini sağda gören katılımcıların ve **AK Parti** seçmenlerinin **%38**'inin din derslerinin seçmeli olması gerektiği görüşü dikkat çekiyor. Yine içki içilen restoranlarda yemek yemeyi istememe tercihi kendini sağda görenlerde ve **AK Partililerde** yoğunlaşıyor. Bu tutumun kendini solda görenlerde **dörtte bir** oranında ve **HDP** seçmeninde **%31** ile desteklenmesi bir başka dikkat çekici durum. Adalet sisteminin İslami kurallara uygunluğu söz konusu olduğunda da benzer bir durum yaşanıyor. Bu görüşü kendini sağda konumlandıranlar ve **AK Partililer yarıya yakın** oranda desteklerken **HDP** seçmeni ve kendini solda konumlandıranlar **dörtte birden** fazla oranda destekliyorlar. Son olarak şeriata dayalı bir devlet kurulması görüşü kendini solda görenlerde **%11** ve **HDP** seçmeninde **%8** oranında destek buluyor.

Toplumdaki "**yozlaşma**"ya ve özellikle gençlerin değişimine yönelik serzeniş de yüksek oranda paylaşılıyor. Gençlerin ahlakının kötüye gittiği görüşü küçük şehirlerde **%87** oranında destek buluyor. Bu oran Batı'ya doğru azalsa da toplamda **%65** oranında kabul görüyor.

	TOPLAM	DİNDAR	Büyükşehir	Küçük Şehir
Gençlerin ahlakı	65%	71%	55%	87%
Dindarların saygınlığı	53%	53%	47%	65%

Nitel veriler ışığında, Kürt toplumunda yaşanan sosyo-kültürel değişimlerle ilgili özellikle sağ/muhafazakâr görüşteki katılımcıların daha yüksek düzeyde kaygılı bir pozisyonda olduğu söylenebilir. Bu görüşlerde gelenek ve göreneklerin genç kuşağa aktarılamadığı, aile bağlarının ve dinin toplumdaki gücünün zayıfladığı, bu sebeple bir yozlaşmanın yaşandığı yönünde bir endişe hâkim.

> *"Bir değişim var. Kötüye gidiş var endişeleniyorum. Eskiden Kürtler daha insancıl, misafirperver, ekmeğini paylaşan bir toplumdu. Git gide Batı'ya entegre oluyor." (Erkek, Öğretmen, Urfa, 36 yaş).*
>
> *"200 yıldır bir gelenek üzerine bugüne gelmişsin ama son geldiğin son yüz yılda önemli sorunlar yaşıyorsun seni sen eden değerler geçmişten gelen değerlerdi bunların devam etmemesi endişe vericidir" (Erkek, Öğretmen, Tatvan, 47 yaş).*

Bazı katılımcılar değişimi olağan ve çağın bir gerekliliği olarak görse de, özellikle sağ/muhafazakâr katılımcıların çoğunluğu bu değişimde Kürt sol hareketinin olumsuz etkilerinin olduğunu düşünüyor.

> *"Endişelendiriyor, değişimin sebebi siyaset, Kürt solu gençleri dinden uzaklaştırıyor." (Erkek, İşçi, Van, 39 yaş).*
>
> *"Bu konuda çok mustaribim. Modernizmin hal ve durumlarından dolayı Kürt toplumunda da bir asimilasyon gerçekleştirdi. Bu da Kürtlerin yaşamlarını değiştirdi. Artık seküler değişiyor, maddeci değişiyorlar, dünyevi düşünüyorlar, gelenek ve göreneklerini tamamıyla reddederek bir yaşantı oluştu. Bu değişimin nedenleri arasında Kürt solunun %100 etkisi vardır." (Erkek, Memur, Van, 47 yaş).*
>
> *"Kürtler dini sever ama bundan uzaklaşması beni üzüyor. Marjinal gruplar solcular gençlerde bağımsız ve özgürlük vaatleri buna neden oluyor." (Erkek, İmam, Diyarbakır, 48 yaş).*

> *"Modern dünyanın da etkisi var. Dünya değişiyor bu nedenle Kürt gelenekleri değişiyor." (Erkek, Avukat, Diyarbakır, 29 yaş).*
>
> *"Kürt ya da Türk genci fark etmeksizin bir değişim yaşadıkları kesindir. Her iki tarafın da gençlerinde bir erozyonun gerçekleştiğini görüyoruz. Herkes birbirine benzemeye başladı, çünkü internetin etkisiyle dünya birbirine yakın olmaya başladı ve bütün kültürler benzeşince gençlerin de değişmesi ve benzeşmesine neden oldu" (Kadın, Muhasebeci, İstanbul, 44 yaş).*
>
> *"Olumlu anlamda olan da var olumsuz anlamda olan da vardır. Her konu da olduğu gibi yozlaşma vardır. Dünya haz ve hız dediğimiz bir durum vardır Kürt gençlerinde de vardır." (Erkek, İmam, Adıyaman, 59 yaş).*
>
> *"Soldan çok popüler kültür etkili." (Erkek, Memur, Van, 30 yaş).*

5.4.Toplumsal Cinsiyet Yaklaşımları

Katılımcıların toplumsal cinsiyet algılarına bakıldığında kadınlarla ilgili görece özgürlükçü bir tutum var olmakla birlikte geleneksel kalıpların da güçlü bir şekilde etkisini sürdürdüğü anlaşılıyor. Katılımcıların **yarıya yakını** kadınların istedikleri saatte dışarı çıkabilmesini savunurken kürtajın yasak olması gerektiğini savunanların oranı **üçte bir**. Bununla birlikte katılımcıların **üçte birden** fazlası eşcinselliğin bir hastalık olduğunu düşünüyor ve **dörtte biri** istihdamda erkeklere öncelik verilmesini destekliyor.

Katılımcıların bu görüşleri homojen bir karakterde değil. Özellikle cinsiyet, siyasi yelpazenin sağı ve solu, siyasi parti yakınlığı ve aşiret bağı gibi faktörler tutumlarla ilişkili görünüyor. Örneğin kürtajın yasak olması gerekliliği kendini sağda konumlandıranlarda **%54**, solda konumlandıranlarda **%23**. Bu fark **AK Parti** ve **HDP** seçmenlerinin tutumlarında benzerlik arz ediyor. Yine istihdamda önceliğin erkeklerde olması kendini sağda konumlandıranlardan **%44** solda konumlananlardan **%16** destek alıyor. Yine eşcinselliğin hastalık olduğu görüşünü de sol görüştekiler **dörtte bir** oranında desteklerken sağ görüşlülerde bu oran **iki katına** çıkıyor. Benzer bir ayrım üniversite okuma önceliğinde de yaşanıyor. Burada erkeklere öncelik verilmesi gerektiği görüşü solculardan **%8** destek bulurken sağcılar içinde **üçte bir** oranına ulaşıyor. Yaşanan şehrin büyük ya da küçük oluşu ile aşiretle bağın zayıf veya güçlü olması arasında da tutum farklılığı görülüyor.

		Cinsiyet	
	Toplam	Kadın	Erkek
Kürtaj yasak olmalı	33%	34%	33%
Bir yerde istihdam sıkıntısı varsa, önce erkeklere iş verilmeli	25%	22%	28%
Üniversiteye aileden bir çocuk gidebilecekse erkek çocuk gitmeli	16%	13%	18%
Öğrenciler, kızlı erkekli aynı evde kalabilir	27%	24%	30%
Kadınlar istediği saatte dışarıya çıkabilir	48%	54%	42%
Eşcinsellik hastalıktır	39%	43%	35%
Bir erkek çevresinin gözünde çetin biri olarak görülmeli	32%	27%	38%

					Şehir Türü		Aşiret Bağı	
	SAĞ	**SOL**	**AK Parti**	**HDP**	**Büyük**	**Küçük**	**Zayıf**	**Güçlü**
Kürtaj yasak olmalı	54%	23%	47%	26%	32%	36%	34%	51%
Bir yerde istihdam sıkıntısı varsa, önce erkeklere iş verilmeli	44%	16%	35%	18%	24%	26%	24%	38%
Üniversiteye aileden bir çocuk gidebilecekse erkek çocuk gitmeli	33%	8%	21%	11%	17%	13%	17%	25%
Kadınlar istediği saatte dışarıya çıkabilir	49%	59%	42%	48%	51%	41%	59%	44%
Eşcinsellik hastalıktır	51%	24%	51%	33%	31%	55%	41%	44%
Bir erkek çevresinin gözünde çetin biri olarak görülmeli	42%	28%	38%	27%	32%	34%	26%	49%

Evlilik kutsal bir kurumdur	**3,7**
Devlet boşanmaları azaltmak için aileyi destekleyici tedbirler geliştirmelidir	**3,6**
Kadınlar istediği saatte dışarıya çıkabilmelidir	**3,4**
Eşcinsellik hastalıktır	**2,9**
Kürtaj yasak olmalı	**2,8**
Bir erkek çevresinin gözünde çetin biri olarak görülmelidir.	**2,8**
Öğrenciler, kızlı-erkekli aynı evde kalabilirler.	**2,6**
Bir yerde istihdam sıkıntısı varsa, iş azsa kadınlardan önce erkeklere iş verilmelidir.	**2,5**
Üniversiteye aileden bir çocuk gidebilecekse erkek çocuk gitmelidir.	**2,2**

Toplumsal cinsiyet algısıyla ilgili nitel verilerin de yukarıdaki görüşler paralelinde olduğu görülüyor. Ağırlıklı olarak sağ/muhafazakâr dünya görüşünden olan nitel katılımcıların toplumsal cinsiyet meselesindeki görüşleri de ağırlıklı olarak geleneksel ve dini meşrulaştırmalar üzerinden kadın ve erkeğin eşit olmadığı heteronormatif bir dünya görüşü doğrultusundadır. Katılımcılar kadın-erkek eşitliğine bakışta ağırlıklı olarak bir eşitliğin olmadığını ve otoritenin erkekte olması gerektiğini düşünüyor. Bu görüşler özellikle "**fıtrat**" gibi kavramlarla dini ve geleneksel bir meşruiyet zeminine dayandırılıyor ve tarihsel ve toplumsal bir temele dayanan cinsiyet eşitsizliğini doğallaştırıyor. Kısacası katılımcılar dinin kadın ve erkeğe eşit haklar verdiğini ve Allah katında bu iki cinsin eşit olduğunu düşünse de, toplumsal ilişkilerde ve gündelik hayatta bu eşitlik düşüncesinin bir eşitsizliğe dönüştüğü rahatlıkla görülebiliyor. Örneğin bu bağlamdaki görüşlere bakıldığında, söz hakkının ve otoritenin erkekte olması, kadınların seyahat/giyim/çalışma gibi konularda eşlerinden izin almaları gerektiği, kadınların yapısı itibarıyla erkeğe kıyasla daha duygusal olduğu ve kendilerine uygun mesleklerde çalışmaları gerektiği gibi cevaplar göze çarpıyor.

“Kesinlikle erkekten izin alınmalıdır, erkek belirleyicidir. Müslüman bir kadının dini gerekliliği bellidir. Kuran-ı Kerim’de net şekilde bellidir. Kadın erkek sorumlulukları ve işleri farklıdır, fıtrat olarak da eşit değil” (Erkek, Memur, Van, 40 yaş).

“Kadın ve erkek haddini bilmelidir. Kadın çalışsa da evde bulaşığını yıkasın kocasıyla tartışmasın. Her işi yapabilir, yeter ki İslami çerçevede kalsın.” (Erkek, İmam, Diyarbakır, 48 yaş).

“Kadın kadınlığını bilecek doğurmakla evine bakmakla ilgilenecek erkek evine bakmakla ilgilenecek. Neslini devam ettirmekle ilgilenecekler. Kadın erkek biyolojik olarak eşit değildir görevleri aynı değildir.” (Erkek, Esnaf, Van, 43 yaş).

“Eşit değil tamamlayıcıdır. Kişisel haklar noktasında eşittirler. Erkeğin ev geçimi konusunda ön planda olması gerekirken, kadının ev işleri ve çocuklar noktasında ön planda olması gerektiğini uygun görüyorum. Bu fikirde olmamı dinim belirliyor. Otorite olarak farklı noktalarda sorumluluk almalıdır fakat nihai kararı aile reisi olarak erkek vermelidir. Bunun nedeni ise kadınlar daha duygusaldır erkelere kararlar bırakılmalıdır” (Kadın, Öğretmen, Diyarbakır, 30 yaş).

“Bir otorite olması gerekir, evde de erkeğin olması gerekir. Erkek tabiatı gereği ona meyillidir. Kadın ev hanımı diyelim, ev işlerini halletmesi gerekir, erkeğin de bunun değerini bilmesi gerekir. Kadın ve erkek sorumluluklarını bilerek yaşamalıdır. Kadın ve erkek hukuki eşittir. Kadın da hırsızlık yapsa suçtur erkekte yapsa hırsızdır suçtur ama biyolojik olarak eşit değildir. Kadına fıtratı gereği evde çalışmayı vermiş, çocuk doğurmayı kadına vermiş. Erkek de çalışmalıdır.” (Erkek, İmam, Urfa, 36 yaş).

“Kadın erkeklerin Allah katında eşit olduğunu düşünüyorum ama yaşamsal anlamda eşit olmaması gerektiğini düşünüyorum. Erkeğin ailede toplumda daha ön planda olması gerekmektedir.” (Erkek, İşçi, Van, 39 yaş).

“Eşit olamaz. Kadınlar ev reisliğine soyunmaları boşanmaları arttırdı. Ekonomik özgürlüğüne çok fazla güveniyorlar, bu nedenle de çok sorun çıkıyor. Rolleri değiştirdiler. Erkek her zaman egemen olmalıdır.” (Erkek, Tüccar, Muş, 40 yaş).

“Erkeğin bir üstünlüğü var. Fiziksel ve dini olarak var. Ben ve eşim de çalışıyoruz ve ev ekonomisine de katkıda bulunuyoruz, bu nedenle ikimizde eşitiz evde. Ama kadınların ön plana çıkmasını istemem, evin reisi erkektir. İzin almalıdır, her yere gidemez” (Erkek, Berber, Tatvan, 45 yaş).

Yukarıda da görüldüğü üzere kadın-erkek meselesine bakışta erkeğin daha üstün olduğu yönündeki görüşler çoğunlukla erkekler tarafından dile getiriliyor. Kadın katılımcıların görüşleri bu noktada farklılaşabiliyor ve kadın-erkek eşitliği yönünde olabiliyor.

> *"Eşit olmalılar ama değildir. Kadın kendini taşımalıdır ve bir erkeğin onayına gerek yoktur" (Kadın, Öğretmen, Diyarbakır, 24 yaş).*
>
> *"Tabi ki eşittir. Bununla beraber şunu düşünüyorum, kadınlara biraz daha pozitif ayrımcılık yapılması gerektiğinin düşünüyorum. Hem çalışıyorsunuz... evde temizlik yapacaksınız, yemek yapacaksınız, çocuklara bakacaksınız, iş dünyası içerisinde bulunacaksınız, bunların tümü yorucu işlerdir. Bu yoruculuğun içerisinde roller paylaşılmalı artık" (Kadın, Halkla İlişkiler Uzmanı, İstanbul, 42 yaş).*
>
> *"Eşit olmalıdır. Çalışan kadınların çocuğu varsa çalışma saatleri daha az olmalıdır." (Kadın, Ev Hanımı, İstanbul, 36 yaş).*

Kadınların çalışıp çalışamayacağı ya da hangi mesleklerde çalışabileceğiyle ilgili görüşlere bakıldığında, özellikle erkek katılımcılar kadının evde çocuk bakması gerektiğini, çalışsa bile kadınlara uygun işlerde ve kadınların ağırlıkta olduğu yerlerde, örneğin kreşlerde, okullarda ya da sağlık alanında çalışmalarının uygun olduğunu düşünüyor. Dahası, örneğin kadının yönetici ya da başkan olması hususunda da erkek katılımcılar içerisinde olumsuz görüş bildirenlerin sayısı yüksek. Kadın katılımcılarsa kadınların her işte çalışabileceğini düşünüyor.

> *"Her işte çalışabilirler" (Kadın, Öğretmen, Diyarbakır, 24 yaş).*
>
> *"Kadınlar kendilerini rahat hissettikleri her ortamda çalışabilirler." (Kadın, Muhasebeci, İstanbul, 44 yaş).*
>
> *"Her işte çalışabilirler ben 20 yaşında Afrika'ya gidip madenlerde çalışıp şimdi sanayi devi haline gelen bir kadın tanıyorum her şeyi yapabilirler." (Kadın, Halkla İlişkiler Uzmanı, İstanbul, 42 yaş).*
>
> *"Çalışması harika bir şeydir devlet çocukları olan kadına keşke kolaylaştırıcı imkanlar sağlamalıdır. Kadının ekonomik özgürlüğünün olması harika bir şeydir." (Kadın, Ev Hanımı, İstanbul, 36 yaş).*
>
> *"Kadın okumuşsa, emek vermişse, uygun ortam olduğu sürece çalışabilir. Kadınların ağırlıkta olduğu ortamlar ve devlet kurumlarda hastane gibi yerlerde çalışabilir." (Erkek, İşçi, Van, 39 yaş).*
>
> *"Kadının evde çocuk bakması daha uygun ama dışarda çalışması gerekiyorsa İslam'a göre çalışması gerekiyor. Kadın ile erkeğin bir arada çalışmaması gerekiyor." (Erkek, İmam, Urfa, 36 yaş).*
>
> *"Her iş kadına göre değildir. Hemşire ve öğretmen olmalıdır. Aile hayatı sıkıntılı oluyor. Anne çalısınca çocuklar aileden uzak kalıyorlar o sevgiden uzak yaşıyorlar." (Erkek, Tüccar, Muş, 40 yaş).*

Kadın meselesiyle ilgili güncel sayılabilecek bir mesele olan **İstanbul Sözleşmesi**'yle ilgili sorduğumuz soruya verilen yanıtlar da yukarıdaki görüşler paralelinde. Soruya verilen yanıtlarda sözleşme içeriğine ilişkin derinlikli bir malumata sahip olanların azlığıyla birlikte muhafazakâr ve/ya sağ görüşteki katılımcılarda ağırlıklı olarak söz konusu sözleşmenin İslam'a ve toplumun kültürel yapısına uymadığı görüşü hâkim:

> *"İptal edildi diye biliyorum iptal edilmesini olumlu görüyorum. Kadın hakları adı altında meşru olmayan durumlar yaşanmasına izin verilecekti" (Erkek, Müteahhit, Bingöl, 42 yaş).*
>
> *"Aileyi bitirdi. İçeriğini tam olarak bilmiyorum. Yürürlüğe girdikten sonra boşanmalar 3 kat arttı. Kadına gereğinden fazla hak verirseniz. Erkeği mal paylaşımı noktasında mağdur eder ve kadını ekonomik olarak daha üstün hale getirirseniz bu toplum için facia olur. Bu şekilde ufak tartışmalarda boşanmalar olur." Erkek, Öğretmen, Urfa, 36 yaş).*
>
> *"Sözleşmeyi duydum LGBT'lere karşı bir özenti vardı bunu meşru kılınmak istiyordu eğer durum buydu ise karşıyım olmasını istemem." (Erkek, Esnaf, Van, 43 yaş).*
>
> *"Tamamıyla bize dinimize İslam'a terstir. Aile yapımızı belirleyecek kişiler şu anki toplum değildir. Bunlar tamamıyla kadına korumak adı altında erkeği de eziyor, aileler bozulmasına neden olacak maddeler vardır." (Erkek, İmam, Urfa, 35).*
>
> *"Duydum İstanbul sözleşmesinin aile birliğini aile yapılandırmasını korumadığını düşünüyorum. İstanbul sözleşmesi aile birliğinin bozulması boşanmaların artması kadınların yalnız başına yaşamak istemesi gibi durumları teşvik ediyor. Dine aykırıdır. İslam ülkesinde İstanbul sözleşmesi yerine daha uygun bir sözleşme getirilebilir." (Erkek, İşçi, Van, 39 yaş).*
>
> *"İçeriğini bilmeyerek birlikte tam iğrenç bir şeydir. Mesela lezbiyenlik muhabbeti kadınlara kendilerince verilen haklar kadını koruyacağız derken kadınlara daha fazla zarar verilen meseleler. Zinanın artık suç olmayışı gibi nedenlerden dolayı iğrençtir. Müslüman kimliğimde bun karşı zaten toplumsal yapıyı bozacağı için uygun görmüyorum." (Erkek, Memur, Van, 40 yaş).*
>
> *"Olumsuz düşünüyorum. Eşcinsellik ve evlilik dışı evlilik özendiriliyor. Kanuni zeminde olması rahatsız edici" (Erkek, Öğretmen, Van, 40 yaş).*

Kadın katılımcıların bu hususta da erkek katılımcılardan farklı olarak sözleşme lehine bir tavır ortaya koyduğu görülüyor:

> *"Kadınları hukuki anlamada koruyan tek sözleşme. Kaldırılması doğru değil. İstanbul sözleşmesini bu kadar mevzu ediyorsak demek ki Türkiye'de şey yok. Kadını koruyacak başka bir şey yok. Var ise uygulanmıyor." (Kadın, Sekreter, İzmir, 44 yaş).*
>
> *"Duydum ama içeriğini okumadım. Ancak kadınlar sahip çıkıyorsa önemli bir sözleşme olduğunu düşünüyorum." (Kadın, Muhasebeci, İstanbul, 44 yaş).*
>
> *"İptal edilmemeliydi. Herkes LGBT'ye bağladı ama kimse ölen kadının hakkına bakmadı. Kul hakkı LGBT hakkından sonra gelmemelidir. LGBT onlar ile Allah arasındadır ama diğeri kul hakkıdır." (Kadın, Öğretmen, İstanbul, 24 yaş).*
>
> *"Ayrıntılı okuma fırsatım olmadı ama bana olumlu geldi. Kaldırılmasına olumsuz bakıyorum. Türkiye de kadınlar sıkıntılı yaşadılar, o anlamda işleri daha zorlaştırabiliyor." (Kadın, çalışan, İstanbul, 46 yaş)*

Katılımcıların LGBTİ bireyler hakkında ne düşündükleri, bu kimlikten bireylerin şehirlerinde ya da semtlerinde görünür olmalarına nasıl bakacakları, eşcinsellerin hak ve hukukları ve evlilikleriyle ilgili görüşleri nasıl değerlendirdikleri ile ilgili bölümde her ne kadar bazı katılımcılar meseleyi bu kimlikten insanların hak ve hukuku ya da "**normallik**" çerçevesinde değerlendirse de, katılımcıların çoğunluğu "**hastalık**", "**sapkınlık**" ve toplumun ahlakını bozan bir mesele olarak değerlendiriyor.

> *"Dinimiz hastalık olarak bakıyor. Tedavi edilmesi lazım." (Erkek, İşçi, Van, 35 yaş).*
>
> *"Saplantılı, hastalık olarak görüyorum" (Erkek, Müteahhit, Bingöl, 42 yaş).*
>
> *"Karşıyım. Hastalık olarak görüyorum." (Erkek, Memur, Bingöl, 40 yaş).*
>
> *"Hastalık bir düşünce olduğunu düşünüyorum. Biyolojik durumlar hariç geri kalanını sapkınlık olarak görüyorum." (Erkek, Memur, Van, 47 yaş).*
>
> *"Temelde olan bir rahatsızlık ise giderilir temelde olan bir rahatsızlık değilse benim için lanetlik bir durumdur. Bunun için helak olan kavimler vardır. Benim için sapkınlıktır." (Erkek, Memur, Van, 40 yaş).*
>
> *"Karşıyım. Lut kavmini gördük. Bunlar sapkındır. Devlet bunlara fırsat vermesin" (Erkek, İmam, Diyarbakır, 48 yaş).*
>
> *"Dinimiz bu duruma karşı tavrını çok net biçimde ifade etmiştir. Fakat şiddet uygulanmasına karşıyım. Bu nedenle olumlu bakmıyorum." (Kadın, Öğretmen, Diyarbakır, 30 yaş).*
>
> *"Onlara karşı bir sempatim yok. Bence çoğunun psikolojik rahatsızlıkları var. Küçüklüklerinde yaşadıkları olayların onları bu yöne yönelttiğini düşünüyorum. Biyolojik olarak böyle doğanlar da olabilir. Ama çoğunun tedavi olması gerektiğini düşünüyorum" (Kadın, Muhasebeci, İstanbul, 44 yaş).*
>
> *"Yaratılıştan gelen bir rahatsızlık varsa tedavi edilir. Tedaviyle seçer. Bunlar rehabilite edilmeli." (Erkek, Emekli Öğretmen, Adıyaman, 70 yaş).*
>
> *"Kötü. Ahlak bozan bir şey ve hastalık." (Erkek, Esnaf, Muş, 40 yaş).*
>
> *"Çirkin bir şeydir. Fıtrata aykırı bir şeydir. Müslüman olmayabilir ama fıtrata bile aykırıdır. Hayvan da bile yoktur bu durum." (Erkek, İmam, Urfa, 36 yaş).*

LGBTİ meselesiyle ilgili “**hastalık**” ve “**sapkınlık**” yorumlarının yanında, bu yönelimin “**buraya**” uygun olmadığı yönünde yaklaşımlar da mevcut. Kürt toplumunun dinin hâkim olduğu bir kültüre sahip olduğu ve bu kültürün ikili cinsiyet rejimine dayandığı kabulünden hareketle, LGBTİ meselesi “**buraya**” ait olmayan, kökü dışarda ve propaganda üzerinden bu topluma sirayet eden bir sapkınlık olarak değerlendiriliyor.

> *“Karşı olmamız lazım. Yoksa namus elden gider. Avrupa hastalığıdır.” (Erkek, İmam, Diyarbakır, 48 yaş).*
>
> *“Allah ıslah etsin. Hem dine aykırı hem de sapkınlık olarak görüyorum. Eşcinselliği yeni dünya düzeni oluşturmak isteyen insanların düzeni diyebiliriz. Sosyete hastalıkları filan oluyor ya bunlar da öyle bir durumdur.” (Erkek, Mühendis, Van, 38 yaş).*
>
> *“Destekleyen normalleştiren siyaset dilini ve sosyal medyada olanları bir algı operasyonu olarak görüyorum.” (Erkek, Tüccar, Muş, 46 yaş).*

6.

Din ve Dindarlık

Katılımcıların **üçte ikiden** fazlası için dindarlık olumlu çağrışımlara sahip. Dindarlığı negatif çağrışımlarla açıklayanların oranı **%10** civarında. Olumlu kavramlar olarak "**iyilik**", "**ahlâk**", **maneviyat**"; olumsuz kavramlar olarak "**gereksizlik**", "**bağnazlık**" ve "**baskı**" gibi örnekler öne çıkıyor.

DİNDAR OLMAK	
İyi	7%
Din	6%
Müslümanlık	6%
Dindar	6%
Gereklilik	5%
İnanç	4%
İbadet	4%
Dini kullanan	3%
Ahlak	3%
Maneviyat	3%
Yobazlık	2%
Kul olmak	2%
İslamiyet	2%
Bağlılık	2%
Namaz	1%

Hanefi	33,7%
Şafii	54,1%
Diğer	5,0%
Dini bir inancım yok	7,2%

Nicel araştırmaya katılanların yarısından fazlası **Şafii** mezhebine mensup. **Hanefi** mezhebine mensup olanların oranı üçte bir. Katılımcıların **%5'i Alevi**, **Caferi**, **Hristiyan** gibi inançlara mensup, **%7,2**'si de herhangi bir dini inanca sahip değil.

Tabloya yakından bakıldığında kendini **dini inancı olmayanlar** kümesinde konumlandıranların büyük ölçüde siyasi skalanın solunda yer alanlardan ve **HDP'lilerden** oluştuğu görülüyor. **Bu kümede erkeklerin oranı kadınların iki katından fazla**. **2018** yılında **AK Parti**'ye oy vermiş katılımcıların **%4**'ü de dini inanca sahip olmadığını paylaşıyor.

	TOPLAM	SAĞ	SOL	AK Parti	CHP	HDP
Hanefi	33,7%	58%	19%	57%	47%	17%
Şafii	54,1%	39%	62%	38%	44%	65%
Diğer	5,0%	2%	4%	1%	3%	4%
Dini bir inancım yok	7,2%	1%	12%	4%	5%	11%

	TOPLAM	Kadın	Erkek	SAĞ	SOL	AK Parti	CHP	HDP
Allah'a inanmıyorum	5,6%	3%	8%	1%	11%	4%	4%	10%
Allah'ın varlığını bilebilmenin bir yolu olduğuna inanmıyorum.	3,9%	2%	6%	3%	6%	2%	9%	4%
Bazen Allah'ın varlığına inanasım geliyor, bazen de gelmiyor	4,5%	4%	5%	2%	8%	2%	11%	5%
Çoğu zaman Allah'a inandığımı hissediyorum	9,6%	9%	10%	5%	12%	5%	17%	10%
Allah'ın gerçekten var olduğunu biliyor ve bundan hiç şüphe etmiyorum.	76,4%	81%	72%	89%	63%	88%	60%	70%

Nitel katılımcıların çoğunluğunun ibadetlerine dikkat ettiği, namazı bazen aksatsalar da özellikle orucu kaçırmadıkları görülüyor. Cuma namazları konusunda ise farklı cevaplar göze çarpıyor. Yine erkek katılımcıların çoğunluğu Cuma namazına gittiğini belirtiyor. Fakat bazı katılımcılar, geçmişte radikal İslami görüşlerinden ötürü ya da bugün Cuma hutbelerinin "**siyasal**" ve "**milliyetçi**" içeriğe sahip olmasından rahatsızlık duyduğu için Cuma namazlarına gitmediğini söylüyor.

> *"Cuma namazına İslami görüşümüzden dolayı eskiden gitmiyorduk son 10-15 yıldır diyanet camilerinde gidiyoruz. (...) Toplumla çok ayrışmamıza da gerek yok dedik" (Erkek, Öğretmen, Tatvan, 47 yaş).*
>
> *"Giderim. Hutbelerinden rahatsız olsam da giderim." (Erkek, Memur, Van, 40 yaş).*
>
> *"Evet ama daha az gidiyorum. Aşırı derecede siyasal olması ve milliyetçi metinlerin okunması gitme sıklığımı olumsuz etkiliyor." (Erkek, Öğretmen, Van, 40 yaş).*
>
> *"Gitmiyorum. 2 sene öncesine kadar gidiyordum. Tamamen devletin ve diyanetin tekelinde olması nedeniyle gitmiyorum." (Erkek, Avukat, Diyarbakır, 29 yaş).*

Nitel görüşmelerde dindar katılımcıların tamamına yakınının dindar/muhafazakâr ailelerden geldiği görülüyor. Ebeveynleri dindar olsa da bazı katılımcılar ebeveynleri kadar dindar olmadığını ve ibadet etmediğini belirtiyor. Bu açıdan nitel veriler ışığında, önceki kuşağa kıyasla dindarlığın farklılaşabildiği ve daha rasyonel bir anlayış doğrultusunda değişimin yaşandığı söylenebilir. Her ne kadar katılımcıların çoğunluğu kendisini Müslüman/Sünni ve Şafii olarak tanımlıyor olsa da, bazı katılımcılar mezhebin kendileri için pek de bağlayıcı olmadığını düşünüyor. Bu tutumun, dine bakışın ebeveynler kuşağının geleneksel din anlayışından farklı olarak dine bakışta modern kent ortamında ve eğitim alan kuşaklarla birlikte daha rasyonel ve sorgulayıcı bir anlayışın gelişmesiyle ilişkili olduğunu söylemek mümkün.

Katılımcıların "**muhafazakârlık**" kavramına yüklediği anlamlar da farklılaşabiliyor. Katılımcıların bazısı "**muhafazakârlık**" kavramıyla dindarlığı, dini değerlere ve geleneğe bağlı olmayı kastederken, bazısıysa bu kavrama dindarlıktan farklı anlamlar yüklüyor. Örneğin sadece dindar olmayanlar değil, dindar olan bazı katılımcılar da muhafazakârlığı "**sabit fikir**", "**değişim karşıtlığı**", "**dogmatik düşünce**", "**kapalı ve tutucu**" gibi kavramlarla ilişkilendiriyor:

> *"Dinine saygılı, ailesine saygılı, dindar." (Erkek, Esnaf, Bingöl, 63 yaş).*
>
> *"Geleneğini sürdürmek olabilir. Mahrem ile namahrem ortamlara dikkat etmektir. Olumlu olması gereken olarak görüyorum" (Kadın, Öğretmen, Van, 31 yaş).*
>
> *"Dini değerlerimize sahip çıkmak, onları korumak. Mümkün olduğunca yaşayabilmek ve etrafındakilere tavsiyede bulunmak. Onları da haberdar etmek" (Kadın, Muhasebeci, İstanbul, 44 yaş).*
>
> *"Muhafazakâr kelimesini dine uygun görmüyorum, bu yüzden muhafazakâr değilim. Sanki dini konuşma, sadece öğren, bu sana yeter anlamına geliyor. Geleneksel. Din ... oku kelimesine uygun olmalı, daha reformist olunmalı. " (Erkek, Mühendis, Van, 38 yaş).*
>
> *"Muhafazakârlık yeniliğe kapalı ve dinsel anlamda ve sosyolojik anlamda yeni bir dile de kapalı olmaktır. Atalardan ve rivayetlerle yetinen bir küme olmaktır." (Erkek, Emekli, Diyarbakır, 62 yaş).*
>
> *"Muhafazakârlık biraz sert bir kafa yapısı ile ilgilidir. Keskin kural ve çizgileri vardır. Bu durum din ile örtüşmez. Çoğu zaman din bu şekilde çarpıtılır." (Kadın, Öğretmen, Diyarbakır, 24 yaş).*

İster daha dindar olduğunu söylesin ister **daha az** dindar, katılımcıların önceki kuşaklara kıyasla bu hususta yaşadıkları değişimlerde temelde modernleşmenin beraberinde getirdiği dine yönelik rasyonel anlayışın etkili olduğu görülüyor.

> *"Ailede geleneksel bir din anlayışı ile büyüdük ama sonrasında okuyarak daha fazla bilgilendim ve ailedeki geleneksel din yapısı ile çatıştım. Geleneksel din yapısı dine karşı özenli ve gerçekçi olmadığını düşündüğüm için onları suçladım. Dini düşüncem değişiyor ve hâlâ değişiyor" (Erkek, Öğretmen, Van, 40 yaş).*
>
> *"Eskiden taklitçi din anlayışım vardı ondan sonra araştırarak tahkiki bir imana sahip oldum." (Erkek, İmam, Urfa, 36 yaş).*

> *"Toplum baskısından dolayı [dindarlığım] daha geriye gitti. Siyasi etkiler derken... hak hukuk, yapılması gereken yapılmadığı için dinden uzaklaştım." (Erkek, Esnaf, Muş, 40 yaş).*

Namaz kılma pratiğinin kadınlarda erkeklerden daha fazla olduğu, eğitim düzeyi ile de ters korelasyon içinde olduğu görülüyor. Halihazırda namaz kılanlara bakıldığında bu oran **AK Parti**'de **%50 HDP**'de ise **%44** olarak ölçülüyor. Ancak hiç kılmayan veya daha önce kıldığı halde zamanla azaltan/bırakanlarda **HDP** seçmeni belirgin bir ağırlığa sahip.

Bu durum öncelikle **HDP** seçmeninin de önemli bir kesiminin dindar olduğunu gösteriyor. Buna mukabil dini inanca sahip olmama ile namaz kılmama veya namazı bırakma pratiği ile **HDP** seçmeni olma arasında **AK Parti**'ye kıyasla belirgin bir ilişki de görülüyor.

						Eğitim Düzeyi							
EN SON VAKİT NAMAZI KILDIĞI ZAMAN	TOPLAM	Kadın	Erkek	SAĞ	SOL	Düşük	Orta	Yüksek	Büyükşehir	Küçükşehir	AK Parti	CHP	HDP
Son 1 Hafta	44,5%	51 %	38 %	41 %	32 %	71 %	36 %	40 %	39 %	56 %	50 %	21 %	44 %
Son 1 Ay	16,8%	16 %	18 %	31 %	14 %	14 %	23 %	11 %	18 %	14 %	25 %	20 %	12 %
Son 3 Ay	10,3%	9 %	12 %	8 %	11 %	2 %	14 %	11 %	11 %	9 %	11 %	12 %	12 %
3 Aydan Önce	14,2%	14 %	14 %	10 %	21 %	7 %	14 %	19 %	16 %	11 %	9 %	23 %	15 %
Hiç kılmamış	14,2%	10 %	18 %	9 %	22 %	6 %	14 %	19 %	16 %	10 %	4 %	24 %	18 %

Nitel aşamada görüşülen katılımcıların **dindar/muhafazakâr** olanları, çoğunlukla çocukken din eğitimi aldığını ve çocuklarına din eğitimi verdiğini/vereceğini belirtiyor. Bu katılımcılara aile bireylerinin inanıp inanmamasıyla ilgili sorduğumuz soruya verilen cevapların neredeyse **tamamı**, böyle bir durumun üzüntüyle veya tepkiyle karşılanacağı yönünde. Bazı katılımcılar çocuklarının inanmaması durumunda olumsuz tepki göstereceğini, bazısıysa tepki göstermese de bir imtihan olarak gördüğü bu durumu daha ılımlı yollarla düzeltmeye çalışacağını belirtiyor.

> *“Kötü hissettirir, dinin bana verdiği ebeveynlik sorumluluklarından dolayı kötü hissettirir.” (Erkek, Memur, Van, 47 yaş).*
>
> *“İnanmasa olumsuz etkilenirim. Ben elimden geldiği sürece dindar yetiştirmeye çalışıyorum hem okuma hem de dini anlamda okuma meyli var. Eşim bu saatten sonra öyle bir tercih yok olduğunu varsayarsak kesinlikle boşarım. Kötü bir baskım olur. Zaten evlenirken dini konuda fikrimi net şekilde söylemiştim. İki taraf kabul ettik.” (Erkek, Memur, Van, 40 yaş).*
>
> *“Sert tepkim olur. Onu değiştirmeye çalışırım.” (Erkek, Memur, Bingöl, 40 yaş).*
>
> *“Bana göre şahsi görüşüdür. Zorlamam ama doğruya ulaşması için okumasını sağlarım, konuşurum.” (Erkek, Öğretmen, Urfa, 36 yaş).*
>
> *“Çok acı bir durumdur. Böyle olmasını istemem psikolojim bozulur. Düzeltmeye çalışırım.” (Erkek, Tüccar, Muş, 46 yaş).*
>
> *“Benim için dünyanın başıma yıkılması ve ıstıraptır” (Erkek, İmam, Diyarbakır, 48 yaş).*

Katılımcıların yaklaşık **yarısı** kendisine herhangi bir dini aktörü yakın bulmuyor. Bu oran **HDP**’lilerde **%50**’nin üzerine çıkarken **AK Partililerde üçte bir** civarında seyrediyor. Yakın bulunan aktörlere bakıldığında listenin çok büyük oranda Türkiye’de çoğunlukla medya üzerinden bilinen dini aktörlerden oluştuğu görülüyor. Bu bağlamda en çok beğenilen ve yakın bulunan kişi **Nihat Hatipoğlu**. Onu **Ömer Döngeloğlu** ve **Mustafa Karataş** izliyor. **Her üç** isim de sadece **AK Partililerce** değil, aynı yoğunlukta olmasa bile **HDP**’liler tarafından da dile getiriliyor. Bu isimlere **AK Partililerce** duyulan yakınlık **HDP**’lilerin duyduğu yakınlığın **iki katını** geçiyor. Ali Şeriati, Mustafa İslamoğlu ve Mehmet Okuyan gibi daha eleştirel aktörler ile Said Nursi ve Şeyh Said gibi Kürt kanaat önderleri de düşük oranlarda da olsa yakın bulunuyor.

Araştırmaya katılan kadınların **%56**'sı başörtülü. Başörtüsü takma davranışının da **yaş grubu**, **eğitim düzeyi**, **dindarlık** ve **siyasi görüş** ile ilişkili olduğu görülüyor. Yaş düşerken başörtüsü kullanma oranı da azalıyor. **50+** yaş grubunun başörtüsü kullanma oranı gençlerin **bir buçuk katından** fazla. Benzer bir fark eğitim düzeyi düşük olanlarla yüksek olanlar arasında da görülüyor. Namaz kılma sıklığı arttıkça başörtüsü kullanma oranı da artıyor. Hiç namaz kılmamış olanların **%9**'u başörtüsü kullanıyor.

Kendini sağda gören kadınların **%71**'i başörtülü iken bu oran kendini solda görenlerde de azımsanmayacak düzeyde, **%43**. Benzer şekilde **AK Partili** kadın katılımcıların **%81**'i başörtülü iken **CHP**'lilerin dörtte biri ve **HDP**'lilerin de **yarıya yakını** başörtüsü takıyor.

		Başörtülü Kadın
	Toplam	56%
YAŞ GRUBU	16-29	48%
	30-49	54%
	50+	74%
EĞİTİM DÜZEYİ	Düşük	77%
	Orta	52%
	Yüksek	44%
DİNDARLIK	Düşük	37%
	Orta	56%
	Yüksek	71%
NAMAZ KILMA	Aktif	76%
	Gevşek	70%
	Seyrek	50%
	Nadir	26%
	Hiç kılmamış	9%
SİYASİ GÖRÜŞ	Sol	43%
	Sağ	71%
OY DURUMU	AK Parti	81%
	CHP	26%
	HDP	44%

Başörtüsü, özellikle sağ/muhafazakâr görüşten eş ve babalar açısından oldukça güçlü anlamlar ihtiva ediyor. Bazı görüşler bu konuda daha ılımlı ve uyarıyla yetinen bir yaklaşımı, bazısıysa daha baskıcı bir pozisyonu işaret ediyor. Bu konuda kadınların daha ılımlı olduğu görülüyor.

> *"Ailemde başörtülü vardır, kızım başörtüsünü çıkardığında tepkim oldu. 17 yaşında başörtüsünü çıkardı, 'benim hayatım' dedi, ama ben onun hayatı olduğunu düşünmüyorum, yanlış yaptığını, doğru yapmadığını söyledim. Baskı da yaptım, yapma etme dedim, ama bir süre İstanbul sözleşmesine benzer maddeler maalesef elimizi kolumuzu bağladı" (Erkek, Öğretmen, Tatvan, 47 yaş).*
>
> *"Karşı çıkarım. Israr ederse orta yolu bulurum. Din kılık kıyafette yaşanmaz." (Erkek, Tüccar, Muş, 40 yaş).*
>
> *"Kararına çok sert bir tepki vermem ama onu anlamaya çalışırım bunun doğru olmadığını anlatırım diretirse baskı yapmam." (Erkek, İmam, Adıyaman, 59 yaş).*
>
> *"Hiç müdahale etmem. Zamanın koşullarını göre değerlendirmek gerekir. Baş örtüsü bir zorunluluk değildir." (Erkek, Emekli, Diyarbakır, 63 yaş)*

> *"Kız kardeşim baş örtüsünü çıkarabilir kendi tercihidir ve geri döndüremem. Sadece konuşurum. Bu ilişkilerimizi bozmaz." (Kadın, Öğretmen, Diyarbakır, 30 yaş)*
>
> *"Yaşadık bu durumu normal karşıladım. Annem ve babam karşı çıktı ama kendini rahat ve iyi hissettiği gibi olmalıdır. Birey kendini iyi hissettiği gibi olmalıdır." (Kadın, İstanbul, Ev Hanımı, 36 yaş.)*

Dindar/muhafazakâr bazı erkek katılımcılar aileden birinin başörtüsünü çıkarması durumunda sert tepki vereceğini söylüyor. Buna göre, eğer eş başörtüsünü çıkarırsa ve bunda diretirse son kertede işin boşanmaya varacağını belirtiyor:

> *"Kabul etmem. Son noktaya kadar mücadele ederim. [Başörtüsünü çıkarmakta ısrar ederse] tekmeyi vururum." (Erkek, Esnaf, Muş, **yaş?).***
>
> *"Kabul etmem. Örneğin eşimle evlenirken benim İslam'ı bir yaşantımın olduğunu İslam'ı hassasiyetlerimin olacağını biliyordu bu şekilde beni kabul etti yolun ortasında kabul etmemeye hakkı yoktur." (Erkek, İmam, Urfa, 36 yaş).*
>
> *"İzin vermem. Benim tavrım iyi olmaz. İyi bir yere varmaz. Yolumu ayırabilirim." (Erkek, İşçi, Van, 35 yaş).*
>
> *"Ayrılırız." (Erkek, Memur, Bingöl, 40 yaş).*
>
> *"Başörtülü olup açılmasından tepkim sert olur, tekrardan teşvik etmeye çalışırım." (Erkek, Memur, Van, 47 yaş).*
>
> *"Eşim başörtüsünü çıkarırsa kesinlikle izin vermem. Başta bunları konuştuğumuz için boşanmaya kadar gider." (Erkek, Memur, Van, 40 yaş).*
>
> *"Eşim ve ailem başörtülüdür. Uyarmaya çalışırım, ısrar ederim, ikna etmeye çalışırım, kararlı ise boşanabilirim." (Erkek, Müteahhit, Bingöl, 42 yaş).*

7.

Medya Algısı

Katılımcılar, beklendiği üzere siyasi görüşlerinin bir tezahürü olarak farklı TV kanallarını izliyorlar. Katılımcıların **%28**'i TV izlemiyor, **%7**'si ise haberleri TV'den takip etmiyor. Dolayısıyla haber bültenleri **üçte birin** ilgi alanında değil. Takip edilen haber kanalları da siyasi görüşlere göre farklılaşıyor. Haberleri TV'den izleyenlerin çoğunluğu **Fox TV**'yi tercih ediyor. **Fox TV**'yi tüm siyasi eğilimden katılımcılar tercih ediyor, fakat bunlar içerisinde "**muhalif**" olanlar ağırlıkta. Bununla birlikte **AK Parti** seçmeni ile sağ görüşe mensup olanlarda da **Fox TV** ilk sırada. **CHP'lilerin %49**'u, **HDP'lilerin %34**'ü ve **AK Partililerin %17,7**'si haberleri bu kanaldan izliyor. **Fox TV**'nin ardından **A Haber / ATV** ve **TRT** kanalları haber izlemek için en çok tercih edilen kanallar. Bu kanalları izleyenlerin çoğunluğu **sağ/muhafazakâr** parti seçmenleri. Bu ana-akım kanallar dışında başka kanalların da izlendiği görülüyor. **HDP** seçmenlerinin **%12,6**'sı diğer katılımcılardan farklı olarak **Sterk TV** izliyor.

HABERLERİ EN ÇOK HANGİ TV KANALINDAN TAKİP EDİYORSUNUZ	TOPLAM	SAĞ	MERKEZ	SOL	Dindar	AK Parti	CHP	HDP
Fox TV	28,5%	29,0%	27,6%	28,7%	23,4%	17,7%	49,1%	33,7%
A Haber / ATV	9,2%	17,5%	6,0%	2,1%	16,0%	21,2%	7,4%	2,8%
TRT kanalları	6,3%	11,5%	3,2%	2,9%	10,1%	16,9%	3,5%	1,2%
Stêrk TV vb.	5,7%	3,1%	2,9%	10,8%	3,5%	0,9%	0,3%	12,6%
Habertürk	4,1%	6,4%	4,5%	1,1%	4,4%	7,1%	5,1%	1,4%
NTV	4,0%	3,6%	6,1%	2,8%	2,9%	6,4%	0,3%	3,2%
CNN Türk	2,0%	1,8%	2,0%	2,1%	1,2%	3,0%	0,4%	2,2%
Halk TV	1,6%	1,5%	1,8%	1,6%	2,2%	0,9%	2,5%	1,7%
Diğer	5,6%	4,3%	5,0%	7,6%	6,0%	4,7%	7,3%	7,0%
TV İzlemiyorum.	26,0%	17,1%	32,7%	30,9%	23,5%	15,9%	16,9%	28,5%
Haberleri TV'den takip etmiyorum.	7,1%	4,2%	8,2%	9,5%	6,6%	5,3%	7,5%	5,8%

Medyaya duyulan güvenle ilgili verilere bakıldığında, katılımcıların güven puanlarının **1-5** skalasında **3**'ü geçmiyor. En güvenilen kanal olarak **Fox TV** öne çıkıyor. Onu **Halk TV** ve **TRT** kanalları takip ediyor. **A Haber**, **Sözcü** ve **AA** ise katılımcıların **en az** güvendiği haber kanalları olarak öne çıkıyor.

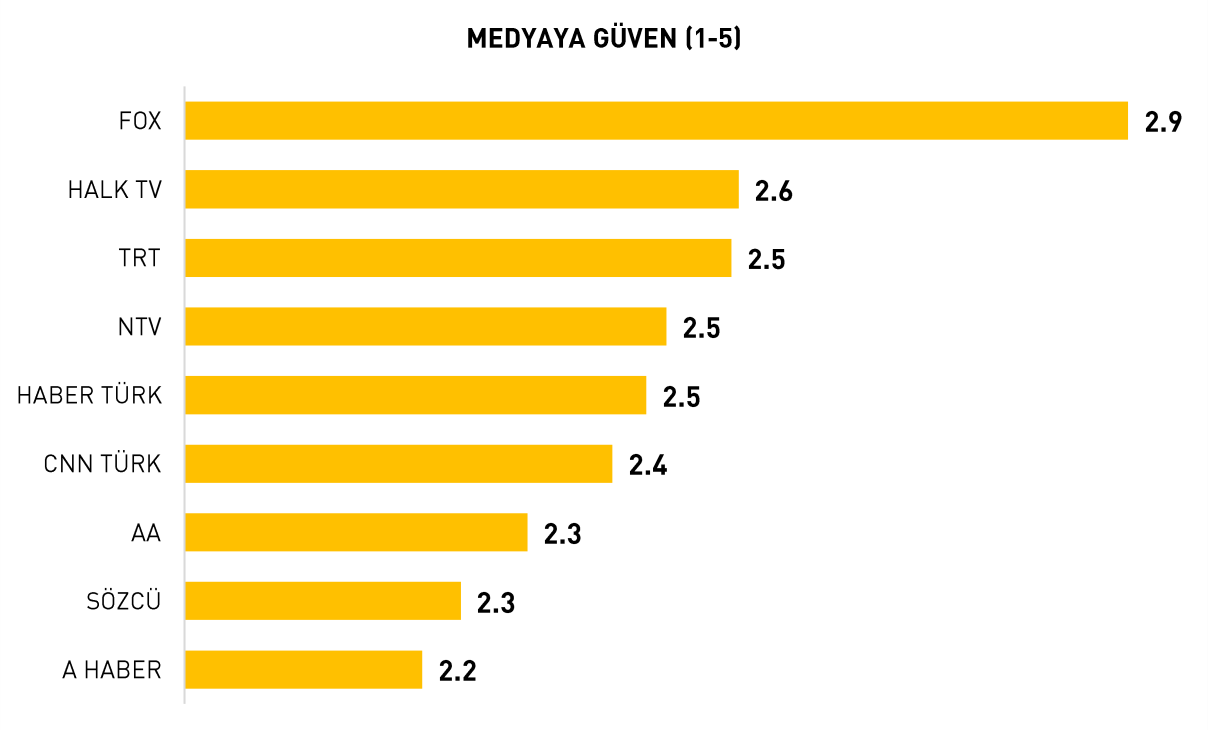

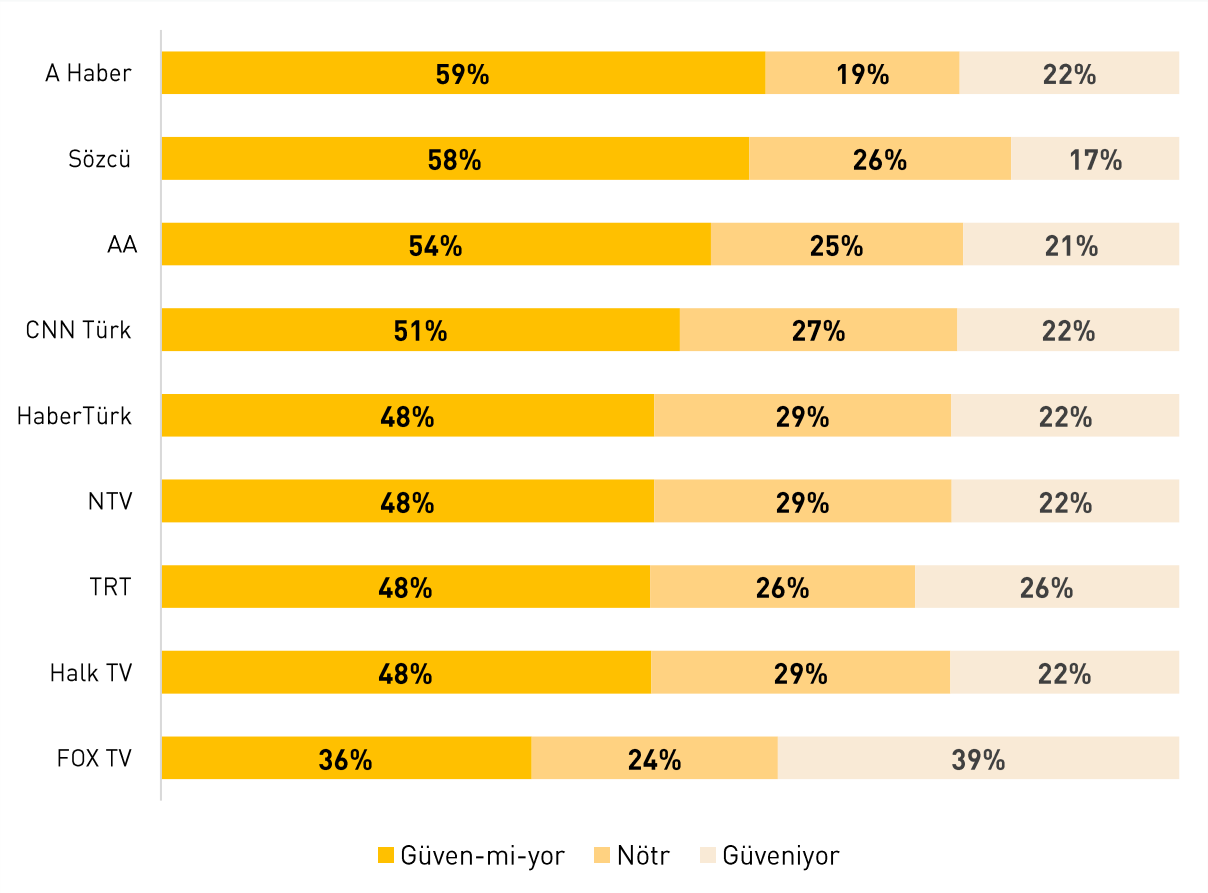

GÜVENMEYEN LERİN ORANI	TOPLAM	Büyükşehir	Küçükşehir	SOL	MERKEZ	SAĞ	DİNDAR	AK Parti	CHP	HDP
Yeni Akit	61,0%	62%	58%	80%	60%	45%	64%	41%	59%	77%
A Haber	59,4%	60%	58%	81%	59%	41%	57%	27%	75%	81%
Anadolu Ajansı	54,0%	57%	48%	76%	49%	39%	57%	31%	61%	71%
CNN Türk	51,0%	53%	47%	66%	49%	40%	54%	37%	41%	60%
Haber Türk	48,4%	53%	39%	65%	49%	34%	52%	27%	45%	63%
NTV	48,4%	51%	42%	65%	48%	35%	52%	29%	50%	61%
Halk TV	48,2%	48%	49%	44%	50%	50%	56%	53%	32%	47%
TRT	48,0%	51%	42%	71%	46%	30%	45%	19%	53%	67%
FOX TV	36,4%	38%	33%	26%	39%	43%	50%	52%	13%	26%

Güven duyulmayan yayınların başında **Yeni Akit** geliyor. **Akit**'e güvensizliğin **en düşük** olduğu grup kendini sağda görenler ve **AK Parti** seçmenleri. Ancak bu gruplarda bile güvensizlik **%40**'ın üstünde. En çok güven duyulan **Fox TV**'ye de katılımcıların **üçte biri** güvenmiyor. Bu oran **HDP**'li ve sol eğilimde olanlarda **dörtte bir** düşerken Dindar ve **AK Partililerde %50** ve üzerinde seyrediyor.

8.

Farklı Kimliklere Yaklaşım

7.2.Kimliker ve Sosyal Mesafe

Katılımcılar için "**yabancı**", muhtelif anlamlar ihtiva ediyor. Bu anlamlar; "**tanımadığım herkes**", "**dinime ve değerlerime uzak olanlar**", "**Müslüman olmayanlar**", "**ülke dışındakiler**", "**yaşadığım bölge dışındakiler**", "**ailem ve çevrem dışındaki herkes**", "**benim gibi olmayanlar**", "**göçmenler ve sığınmacılar**" şeklinde çeşitleniyor.

Soruya verilen yanıtlara bakıldığında inanç, kültür, somut mesafe ya da yaşanan ülkenin sınırları yabancıya yüklenen anlamları belirleyebiliyor. Yine de nitel araştırma kapsamında görüşülen katılımcıların "**yabancı**" olarak gördükleri kesimlere yönelik güçlü bir önyargı taşımadıkları görülüyor. Örneğin katılımcıların önemli bir çoğunluğu, yabancı biriyle komşu olmaktan rahatsızlık duymayacağını belirtiyor.

> *"Yabancı benim için daha çok ülke dışındakilerdir. Komşum kurallara uyduğu sürece sorun olmaz. Bu kurallar yaşam kurallarıdır. Devletin kurduğu kurallar çerçevesinde uyduğu sürece sorun olmaz" (Erkek, İşçi, Van, 39 yaş).*
>
> *"Senin değerlerin, düşüncelerin çerçevesinde yaşamayanlardır. Apartmanda mahallede olmayan biri yabancı oluyor, dininden olmayan biri yabancı oluyor. Komşumun yabancı olması beni rahatsız etmez" (Erkek, Öğretmen, Tatvan, 47 yaş).*
>
> *"Çok isterim, bir önceki evimizde komşumuz Hıristiyan'dı, onlardan çok şey öğrendim. Zaten aynı tip insanlar görmek istemem, ondan Van'da kalmak istemiyorum, çeşitlik olması güzeldir" (Kadın, Öğretmen, İstanbul, 24 yaş).*
>
> *"Başka bir yerden gelmesi ve bizim yakınımıza gelmesi demektir. İnsan olması önemlidir yabancı komşun olabilir." (Erkek, İmam, Diyarbakır, 48 yaş).*
>
> *"Kendisini yalnız hisseden başkası tarafından kabul görmeyen işte kendi içinde sıkıntısı yaşayan yalnız olan kişilerdir. Yabancı başka yerden gelen orada yerleşemeyen orada sıkıntı yaşayan insanlardır. Bölgeme gelmeyen kişi yabancıdır örneğin benim için bir Edirneli Suriyeliden daha yabancıdır" (Erkek, İmam, Adıyaman, 59 yaş).*

Katılımcıların kimlik bazlı sosyal mesafelerine bakıldığında, **en uzak** olunan kimliklerin **eşcinsel**, **ateist**, **ülkücü** ve **Suriyeli** kimlikler olduğu görülüyor. Katılımcıların yaklaşık **üçte ikisi** eşcinsel bir öğretmen ya da milletvekili istemiyor. Bu mesafe **Suriyeliler** için de **yarıdan fazla** düzeyde. Katılımcıların **üçte birden** fazlası **Ermeni** ve **aşırı dindar** kimliklerine de mesafeli. **Alevi** kimliğine mesafe **%20** civarında kalıyor. Katılımcıların **en yüksek tolerans** gösterdikleri kimlik Türk kimliği. Bu kimliğe mesafe en fazla **%15**.

Damadın, gelinin yahut eşin kimliği söz konusu olduğunda **Suriyeli** ve **Ermeni** kimliğine olan mesafe azalırken **Alevi** ve **Türk** kimliğine mesafe artıyor. Burada katılımcılar **Ermeni** ve **Suriyeli** kimlikleri yakından tanımadan değerlendirdiklerinin işaretini veriyor ve evlilik gibi bir durumun yakın tanışıklık ve karşılıklı sevgi ile olacağını düşündüklerinden kimlik ikinci planda kalabiliyor. Ancak **Türk** ve **Alevi** kimlikleri için halihazırda bir tanışıklık söz konusu olduğundan bu kimliklere kamusal ilişkilerde tolerans gösterilirken aile içi ilişkilerin kültürel veya inanç temelli sorunlar yaşatabileceği düşünülerek evlenme gibi durumlar için mesafe artıyor. Katılımcıların **üçte biri** damat/gelin ya da eşlerinin **ateist** olmasını da uygun görmeyeceklerini belirtiyorlar.

	ÇOCUĞUMUN ÖĞRETMENİ OLMASIN	MİLLETVEKİLİM OLMASIN	DAMADIM/GELİNİM /EŞİM OLMASIN
Eşcinsel	64%	62%	-
Ateist	53%	54%	-
Ülkücü	53%	55%	-
Suriyeli	52%	55%	35%
Ermeni	38%	38%	33%
Aşırı Dindar	36%	36%	-
Alevi	20%	19%	23%
Türk	8%	11%	15%
Başka dinden	-	-	34%

Cinsiyet bazlı bakıldığında **Ateistlere** ve özellikle aile ilişkisi söz konusu olduğunda başka dinden olanlara toleransın kadınlarda daha düşük olduğu anlaşılıyor. Erkeklerde ise toleransın kadınlara göre **daha düşük** olduğu kimlikler **Suriyeli**, aşırı dindar, **ülkücü** ve **Türk** kimlikleri.

Eşcinsel ve **ateist** kimliklerine mesafe kendini sağda görenler ve **AK Partililerde dörtte üçün** üzerinde seyrediyor. **Eşcinsellere** mesafe kendini **solda** ifade edenlerde **yarıya yakın**, **HDP** seçmeninde **yarıdan fazla** oranda vurgulanıyor.

Ülkücü kimliğe mesafe hem **sağ** ve **sol** arasında hem de **AK Parti** ve **HDP** seçmeni arasında ateist kimliğine gösterilen tutumun izdüşümünü yansıtıyor. Yani bu kimliğe mesafede **sağ** ve **sol** ile **AK Parti** ve **HDP** seçmenindeki oranlar yer değiştiriyor.

Gerek **sağ** ve **sola**, gerek farklı partilere ve gerekse şehrin hacmine göre mesafenin değişmediği yegane kimlik **Suriyeliler**. Suriyeli kimliğe mesafe bütün bu grupları yatay kesen bir ortak tutuma dönüşüyor.

Aşırı dindarlara mesafe **AK Parti** seçmeni ve sağda konumlananlarda **%19** iken **HDP** seçmeninin **yarısı** ve **solda** konumlananların **yarıdan fazlası** bu kimliğe mesafeli duruyor.

Alevi kimliğe mesafede sağda konumlananlar ve **AK Partililer**, **Türk** kimliğine de **solda** konumlananlar ve **HDPliler daha mesafeli** davranıyor.

YAŞADIĞIM ŞEHRİN MİLLETVEKİLİ OLMASIN.	TOPLAM	SAĞ	SOL	Büyük şehir	Küçük şehir	AK Parti	CHP	HDP
Eşcinsel	62%	79%	47%	56%	76%	79%	48%	56%
Ateist	54%	73%	36%	50%	61%	74%	40%	45%
Ülkücü	55%	34%	73%	54%	58%	35%	43%	74%
Suriyeli	55%	56%	56%	54%	58%	55%	57%	54%
Ermeni	38%	50%	22%	38%	38%	51%	36%	26%
Aşırı Dindar	36%	19%	57%	37%	36%	19%	46%	50%
Alevi	19%	27%	9%	22%	11%	26%	14%	13%
Türk	11%	7%	14%	12%	9%	3%	4%	18%

ÇOCUĞUMUN ÖĞRETMENİ OLMASIN.	TOPLAM	SAĞ	SOL	Büyük şehir	Küçük şehir	AK Parti	CHP	HDP
Eşcinsel	64%	78%	52%	59%	74%	79%	46%	60%
Ateist	53%	76%	35%	50%	60%	70%	43%	46%
Ülkücü	53%	31%	71%	52%	55%	33%	37%	73%
Suriyeli	52%	50%	54%	51%	54%	52%	49%	52%
Ermeni	38%	50%	24%	38%	37%	51%	34%	27%
Aşırı Dindar	36%	15%	58%	36%	34%	17%	39%	51%
Alevi	20%	28%	11%	23%	14%	27%	11%	14%
Türk	8%	6%	12%	11%	3%	2%	9%	12%

DAMADIM, GELİNİM, EŞİM OLMASIN.	TOPLAM	SAĞ	SOL	Büyük şehir	Küçük şehir	AK Parti	CHP	HDP
Suriyeli	35%	37%	28%	32%	41%	35%	47%	32%
Başka dinden	34%	40%	19%	26%	51%	41%	31%	28%
Ermeni	33%	42%	21%	31%	38%	39%	33%	25%
Alevi olsa	23%	26%	17%	25%	21%	28%	25%	16%
Türk	15%	14%	14%	17%	10%	12%	21%	17%

Kimlik bazlı sosyal mesafelerin karşılaştırmalarına bakıldığında katılımcıların toleranslarının Türkiye geneline göre **daha yüksek** olduğu görülüyor. Türkiye geneli verilerde yaşadığı şehrin milletvekilinin ve çocuğunun öğretmeninin **Suriyeli** olmasını istemeyenlerin oranı **%80**'den fazla iken bu oran Kürt katılımcılarda **%50** civarında. **Ermeni**, **eşcinsel**, **Alevi** gibi kimlikler için de benzer farklar ortaya çıkıyor. Türkiye genelinde aşırı dindar olanlara mesafe **%50** civarında, bu oran **Kürt** katılımcılarda **üçte birde** kalıyor.

Dikkat çekici bir başka bulgu da, Türkiye genelinde Kürt kimliğine ve Kürtlerdeki Türk kimliğine olan mesafe.

Türkiye genelinde kendi şehrinde Kürt birinin milletvekili olmasını istemeyenlerin oranı **%31**. Kürt katılımcılarda Türk kimliğine sahip milletvekiline mesafe ise **%11**. Yine çocuğunun öğretmeninin Kürt biri olmasını istemeyenlerin oranı Türkiye genelinde **%26**. Çocuğunun öğretmeninin Türk olmasını istemeyen Kürtlerin oranı ise **%8**. Her iki kategoride de Türkiye genelinde Kürt kimliğine mesafe, Kürtlerdeki Türk kimliğine olan mesafenin **yaklaşık üç katı**.

		ÖRNEKLEM	TÜRKİYE
MİLLETVEKİLİM OLMASIN	Eşcinsel	62%	67%
	Ateist	54%	64%
	Suriyeli	55%	82%
	Ülkücü	55%	32%
	Ermeni	38%	60%
	Aşırı Dindar	36%	49%
	Alevi	19%	28%
	Türk	11%	5%
	Kürt	5%	31%
ÇOCUĞUMUN ÖĞRETMENİ OLMASIN	Eşcinsel	64%	70%
	Ateist	53%	64%
	Ülkücü	53%	32%
	Suriyeli	52%	81%
	Ermeni	38%	59%
	Aşırı Dindar	36%	51%
	Alevi	20%	28%
	Türk	8%	4%
	Kürt	4%	26%

8.1.Göçmenlere Yaklaşım

Soyut bir kimlik olan "**yabancı**", **Afgan** yahut **Suriyeli** gibi somut bir görünüm kazandığında durum biraz değişiyor. Özellikle nicel araştırma bulgularında **Afgan** ve **Suriyeli** sığınmacılarla ilgili verilere bakıldığında negatif tutum kendini daha net gösteriyor.

Araştırmanın yürütüldüğü dönemde Türkiye'deki **Afgan** göçmenler ülke gündeminin önemli bir konusu haline gelmişti. Bu tartışmalar sürüyorken yöneltilen soruya cevaben katılımcıların **yarıya yakını Afgan** göçmenlerin hiçbirinin kabul edilmemesi görüşünü paylaşıyordu. **Afgan** göçmenlerin herhangi şarta bağlı kalmaksızın kabul edilmesini savunanların oranı **%7**. Buna "**zor durumda olanlar**" ya da "**seçilecek olanlar**" gibi şartlara bağlı olarak kabul edilebileceğini söyleyenler dahil edildiğinde **Afgan** göçmenlerin kabul edilebileceğini düşünenlerin oranı **%50** oluyor.

AFGAN GÖÇMENLERİN TÜRKİYE'YE GİRİŞ YAPMASINA DAİR GÖRÜŞLER	TOPLAM	SAĞ	SOL	AK PARTİ	CHP	HDP
Afgan göçmenlerin hiçbiri kabul edilmemeli	44%	43%	52%	38%	56%	47%
Sadece zor durumda olan az sayıda Afgan göçmen kabul edilmeli	26%	28%	22%	27%	21%	26%
Çok az sayıda göçmen, seçerek kabul edilmeli	17%	12%	15%	19%	21%	16%
Afgan göçmenlerin tamamı sığınmacı olarak kabul edilmeli	7%	13%	6%	9%	1%	8%
Fikrim yok/Bilmiyorum	6%	4%	5%	7%	1%	4%

Katılımcıların **üçte ikiden fazlası Suriyeli** sığınmacılara vatandaşlık verilmesine karşı çıkıyor. Bu, **üçte birin** kabul ettiği anlamına gelmiyor çünkü geriye kalanların çoğu kararsız kalıyor. Sığınmacıların tamamının bir an önce gönderilmesini savunanların oranı **%44**. Buna yakın bir oranda katılımcılar, geri gönderilinceye kadar sığınmacıların şehirlerde değil kamplarda kalması gerektiğini düşünüyor. Katılımcıların **%60**'tan fazlası bugün zor durumda olanların kalabilmesine sıcak bakmakla birlikte savaş bittiğinde gönderilmeleri gerektiğini düşünüyor.

	TOPLAM	SAĞ	SOL	Büyük şehir	Küçük şehir	AK Parti	CHP	HDP
Suriyeli sığınmacılara Türkiye vatandaşlığı hakkı verilmesin.	68%	64%	71%	60%	88%	64%	77%	72%
Bugün için en zorda olanlar kalabilir, ama çoğu bir an önce ülkelerine geri gönderilmelidir.	60%	48%	63%	51%	81%	59%	68%	64%
Ülkelerinde savaş bitince tamamı geri gönderilmelidir.	62%	51%	62%	53%	83%	61%	68%	63%
Tamamı bir an önce ülkelerine geri gönderilmelidir.	44%	38%	48%	42%	49%	41%	61%	44%
Şu anda gönderilemiyorlarsa, şehirlerde değil oluşturulan kamplarda yaşamalıdırlar.	43%	41%	45%	40%	51%	39%	60%	41%

Genel itibarıyla sığınmacılara ve yabancılara olumsuz yaklaşımın **sağ** düşünceyi tanımlayan temel unsurlardan olduğu düşünülebilir, fakat **Afgan** ve **Suriyeli** sığınmacılar söz konusu olduğunda katılımcılar arasında kendini solda konumlandıranların ve **HDP** seçmenlerinin daha **olumsuz** bir yaklaşım sergilediği görülüyor. Kendini **solda** konumlandıranların **%6**'sı **Afgan** göçmenlerin tamamının kabul edilmesini savunurken kendini **sağda** konumlandıranlar içinde bu oran **%13**. Yine örneğin **Suriyeli** sığınmacıların tamamının "**bir an önce ülkelerine gönderilmeleri gerektiği**" düşüncesi kendini **sağda** görenlerde **%38** destek bulurken bu oran **sol** görüşe mensup olanlarda **%48**.

Bu durumun en temel gerekçesi sığınmacıların **AK Parti** hükümeti tarafından kabul edilmesi ve **AK Parti** muhaliflerinin bu kabulü **AK Parti**'nin "**başka ajandaları olduğu**" yönünde yorumlamalarıdır. Sığınmacıların teşekkür yahut minnet duygularını ifade ederken **Erdoğan** ismini zikretmesi, muhaliflerin sığınmacıları **AK Parti** ve **Erdoğan** ile **olumsuz** ilişkilendirmelerine sebebiyet veriyor. Bu durum çoğu **Erdoğan** muhalifi olan **sol** görüşlülerin **negatif** tutumunu pekiştirirken **sağ** görüşlüler içinde de **Erdoğan**'ın politikasıyla çelişmemek için "**tahammül etme**" tutumunu öne çıkarıyor. Bütün bu faktörler bir araya geldiğinde sığınmacılarla ilgili **negatif** tutum, **sol** görüşte **sağ** görüşün önüne geçebiliyor.

Öte yandan yukarıda incelenen nicel verilerden farklı olarak nitel görüşmelerde sığınmacı karşıtlığının **daha zayıf** olduğu görülüyor. Katılımcılara sorulan "**şehrinize sığınmacıların gelmesi hakkında ne düşünüyorsunuz?**" sorusuna verilen bazı yanıtlar bunu açıkça gösteriyor:

> *"Kimse mülteci olmak istemez ve kimse de yerinden yurdundan olmak istemez. Onlar buraya gelmek zorunda kalırlarsa bize de düşen onları korumaktır. Mültecilerin ülkemize gelmesinden rahatsız değilim, onları dışlamamak lazım" (Kadın, Muhasebeci, İstanbul, 44 yaş).*
>
> *"Doğru bulmuyorum. Gerçekten ihtiyaçları olanlara destek olmalıyız. Ama dünya destek olmazken bizim herkesi ülkeye almamız hiç de doğru değildir." (Kadın, Öğretmen, Diyarbakır, 24 yaş).*
>
> *"Türkiye mültecilerin gelmesine müsaade ediyor, bu durum genel bir durumdur. Onlar için üzülüyorum, hiç kimse yerinden ayrılıp başka yere gitmek istemez. Geldiklerinde rahatsız olmuyorum. Onlar yerinden ayrıldıkları için üzülüyorum. (Erkek, İşçi, Van, 35 yaş).*

> *"Çok istemiyorum. Bu insanlar barınamadıkları lazım hırsızlık artacak bu nedenle göç politikası durdurulmalıdır" (Erkek, Tüccar, Muş, 40 yaş).*
>
> *"Doğru buluyorum. Çünkü bu sığınmacıların imkânı yok." (Erkek, Öğretmen, Van, 40 yaş).*
>
> *"Mazlumdurlar keşke başlarına böyle bir şey gelmese bu duruma düşmeseler ama gelmesinden hiçbir şekilde rahatsızlık duymuyorum, duyanlardan rahatsız duyuyorum." (Erkek, Memur, Van, 40 yaş).*
>
> *"Çok abarttık zaten kendi kendine yeten bir ülke değiliz, sonuçta Müslüman bir ülkeyiz, yardım edelim ama abarttık." (Erkek, Esnaf, Van, 43 yaş).*

Sığınmacılarla ilgili nicel ve nitel görüşmelerde ortaya çıkan farkın gerekçelerinden biri de veri toplama yöntemlerinin katılımcı üzerindeki etkisi olarak değerlendirilebilir. Yüzeysel olan nicel görüşmelerde katılımcıya verdiği cevabın gerekçeleri sorulmaksızın sonraki soruya geçilirken derinlemesine olan nitel görüşmelerde katılımcıya tutumlarının gerekçeleri de soruluyor. Böyle bir durumda nitel katılımcılar "**ırkçı**" ya da "**kötü**" olduklarıyla ilgili bir izlenim yaratmamak için sığınmacılarla ilgili düşündüklerinden daha olumlu bir yorum yapma eğiliminde olabiliyorlar.

		ÖRNEKLEM	TÜRKİYE
AFGANLAR	Afgan göçmenlerin hiçbiri kabul edilmemeli	44%	66%
	Sadece zor durumda olan az sayıda Afgan göçmen kabul edilmeli	26%	10%
	Çok az sayıda göçmen, seçerek kabul edilmeli	17%	16%
	Afgan göçmenlerin tamamı sığınmacı olarak kabul edilmeli	7%	3%
	Fikrim yok/Bilmiyorum	6%	6%
SURİYELİLER	Suriyeli sığınmacılara Türkiye vatandaşlığı hakkı verilmesin.	68%	78%
	Bugün için en zorda olanlar kalabilir, ama çoğu bir an önce ülkelerine geri gönderilmelidir.	60%	72%
	Ülkelerinde savaş bitince tamamı geri gönderilmelidir.	62%	79%
	Tamamı bir an önce ülkelerine geri gönderilmelidir.	44%	72%
	Şu anda gönderilemiyorlarsa, şehirlerde değil oluşturulan kamplarda yaşamalıdırlar.	43%	60%

Yine de **Afgan** ve **Suriyeli** sığınmacılara dönük Türkiye genelinde görünür olan dışlayıcı söylemin, Kürt bölgesinde bu ölçüde güçlü olmadığı görülüyor. Örneğin Türkiye genelinde **Afgan** göçmenlerin kabul edilmesine karşıtlık Kürt katılımcılarla yapılan araştırmanın bulgularına göre **%50** daha fazla. Yine **Suriyeli** sığınmacıların vatandaşlığına karşıtlık Türkiye genelinde **10** puan daha fazla. **Suriyeli** sığınmacıların tamamının bir an önce gönderilmesi düşüncesini destekleyenlerin oranı da Türkiye genelinde Kürt katılımcılardan **%63** daha fazla.

9.

Sağa - Sola Yaklaşım

	TOPLAM	KADIN	ERKEK	DİNDAR	AK PARTİ	CHP	HDP
SOL	31,4%	22%	40%	26%	2%	60%	51%
MERKEZ	47,2%	58%	38%	42%	50%	38%	42%
SAĞ	21,4%	20%	23%	33%	48%	2%	6%

Katılımcıların **yaklaşık yarısı** siyasi yelpazede kendilerini "**merkezde**" konumlandırıyorlar. Kendilerini solda tanımlayanların oranı **%31,4**, sağda tanımlayanların oranı ise **21,4**. Kendilerini ortalamanın üstünde dindar görenlerin **üçte biri** siyasi yelpazenin sağında, **dörtte biri** ise solunda yer aldığını paylaşıyor.

Katılımcıların sağ-sol kategorilere yaklaşımında ve bu kategorilere yükledikleri anlamlarda muhtelif faktörlerin etkili olduğu görülüyor. Örneğin kendisini sola yakın gören katılımcılar için sol "**eşitlik, özgürlük, ezilenlere yakınlık, adalet, farklılıklara saygılı, halkçı emek yanlısı**" gibi kavramları çağrıştırırken, sağ "**milliyetçi, ayrımcı, devletçi, din istismarcısı, farklı görüşlere tahammülsüzlük, yandaşlık, hamaset ve ezber**" gibi kavramları çağrıştırıyor. Kendisini sağ kategoriye yakın konumlandıran katılımcılar içinse sol "**din düşmanlığını, Komünizmi, sekülerizmi, Kemalizmi ve marjinal olmayı**", sağ ise "**dini değerlere saygılı olmayı, iyi insan olmayı, hizmet ve yatırımı, toplumun değerlerine yakın olmayı**" çağrıştırıyor.

SAĞCI OLMAK		SOLCU OLMAK	
Dindar	10%	Aykırı muhalif	3%
Kötü	6%	Eşitlik	3%
Irkçılık	3%	İyi	3%
Yandaş	3%	Din düşmanlığı	3%
İyi	3%	Kötü	2%
Düşünce	3%	Aidiyet	2%
Faşizm	3%	Özgürlük	2%
İktidar	2%	Ezilenlere yakınlık	2%
Yobaz	2%	Halkçı	2%
AKP	2%	CHP	2%
Milliyetçilik	1%	Devrim	1%
Ayrımcılık	1%	Adalet	1%
Devlet	1%	Emekçi	1%
Gereksiz	1%	İlerici	1%
Ülkücü	1%	Karşıt	1%

Özellikle **dindar/muhafazakâr** katılımcılar için dini yaklaşımın politik tercihlerde etkili olduğu ve **muhafazakâr/sağ** görüşe yakın olanların **sağa** ve **sola** bakışlarında etkili olan motivasyon kaynağının temelde din olduğu görülüyor. Kişi **dindar/muhafazakârsa**, kendisini soldansa dinle daha barışık gördüğü sağ kategoriye yakın konumlandırıyor.

> *"Muhafazakâr olduğumuz için politik tercihimiz de o yönde değişiyor" (Erkek, İnşaat İşçisi, Van, 35).*

Kişilerin hangi siyasi partiyi ne kadar sağda ya da solda gördüğüyle ilgili düşünceleri de sağa ve sola bakışlarında etkili olan motivasyondan besleniyor. Örneğin katılımcıların **AK Parti**'yi **MHP**'den daha sağda görmelerinin bununla ilişkili olduğu anlaşılıyor. Sağcılarla solcular **AK Parti**'yi aynı oranda sağda görüyorlar ama "**sağ**"a farklı anlamlar yükleyerek yapıyorlar bunu.

PARTİLERİN NE KADAR SAĞDA OLDUKLARI DEĞERLENDİRMESİ	GENEL	AK PARTİ	CHP	HDP	SAĞCI	SOLCU
AK Parti	76%	85%	64%	76%	83%	83%
CHP	19%	12%	22%	24%	13%	24%
İYİ PARTİ	44%	27%	31%	59%	33%	65%
MHP	68%	67%	59%	72%	75%	78%
HDP	13%	12%	22%	13%	20%	13%
SAADET	51%	40%	45%	59%	45%	63%
HÜDA-PAR	46%	34%	37%	57%	41%	67%
DEVA	39%	31%	33%	47%	39%	55%
GELECEK	44%	29%	49%	55%	39%	60%

Dolayısıyla kendini solda görenler sağcılığı yukarıda örneklenen **negatif** yüklemelerle ilişkilendirirken dindar/muhafazakâr katılımcılar, sağcılığı milliyetçilik ya da devletçilikten öte **makul dindarlıkla** ilişkili görüyor:

> *"Dindar olduğum için kendimi o görüşe yakın hissediyorum. Ben sağın milliyetçilik yönünden öte dindarlık yönüyle ilgileniyorum." (Erkek, İşçi, Van, 39 yaş).*

Özellikle sağ görüşe yakın dindar-muhafazakâr katılımcılarda solun "**dine mesafeli**" olduğu yönünde güçlü bir kabulden söz edilebilir. Bu katılımcılar sağa yakınlığın nedenlerini açıklarken en çok solun "**din karşıtı**" ve "**dine mesafeli**" olduğu şeklinde argümanlar kullanıyorlar. Solun sağdaki bu imajı, dindar muhafazakâr kesimlerde sola mesafeyi ve sağa yakınlığı belirleyen önemli bir faktör oluyor.

> *"Sola kendimi uzak görüyorum, çünkü sol oyumuzu almak istiyorsa bizim dini hassasiyetimizi göz önünde bulundurması gerekmektedir. Dini bakışımız ve aile yapımızdan dolayı kendimi sağda görüyorum." (Erkek, İmam, Urfa, 36 yaş)*
>
> *"Solun tamamen dine düşmanca tavırlarından dolayı onlara uzağım, ama özgürlük anlayışları iyi görünse de iktidar olduklarında insan hakları bağlamında böyle olmadıklarını ve dindarlar üzerinde çok baskı kurduklarını gördük." (Erkek, Öğretmen, Van, 40 yaş).*

Bununla beraber bazı katılımcıların sağ-sol tanımlamasını kendisi için uygun bulmadığını belirtelim. Bu katılımcıların bazısı "**Müslüman sağ-sol görüşte olmaz**" diyerek Müslüman kimliğini alternatif bir siyasallıkla ilişkilendirirken, bazısı da sağ-sol ölçeğinin verili siyasal çeşitliliği karşılayamadığını, bu açıdan gri alanların da var olduğunu düşünüyor. Dolayısıyla bu kategorideki katılımcıların politik konumlanmaları, politik spektrumun daha kapsamlı bir yorumunu ve gri alanların çeşitliliğini gözeten bir yaklaşımı zorunlu kılıyor:

> *"Ben Müslümanım. Müslüman sağ ve sol görüşte olmaz. Müslüman olmak demek hayatının her alanına kadar işleniyor, asıl olan İslam'dır" (Erkek, Memur, Van, 40 yaş).*
>
> *"Ben illaki sağda ya da solda olmam gerektiğini düşünmüyorum. Davranışlar, adalet, insani değerler noktasında kim ne yapıyorsa onun yanında olmaya çalışırım" (Erkek, İmam, Adıyaman, 59 yaş).*

Bazı katılımcılarda sağa ve sola bakışta "**dindar Kürt**" kimliğiyle ilgili kaygı ve çelişkiler ön plana çıkıyor. Aşağıdaki katılımcıların sağ-sol kategorilerle ilişkisinde "**dindar Kürt**" olmalarından kaynaklanan gerilimler açıkça görülüyor:

> *"Bilmiyorum iki taraf da beni temsil etmiyor. Hem muhafazakârsın hem Kürt'sün bir türlü bir yere kendini konduramıyorsun. Hep muhafazakârdım. Sohbetlere gidiyoruz. Sağ kesimle birliktesin. İslam'ı yaşamaya çalışıyorsun. Son dönemde yaşadıklarımızı görünce kendimi orada da konumlandıramıyorum. Ben iki tarafa da kendimi yakın hissetmiyorum." (Kadın, Sekreter, İzmir, 44 yaş).*
>
> *"Kürt olduğum için solculuğun milletime yakın fikirlerini önemsiyorum, fakat dindarlığa olan fikirleri de beni uzaklaştırıyor, sağcılıkta da kimlik, bağnazlık beni onlardan uzaklaştırıyor ama dine karşı yaklaşımdan dolayı da beni onlara yakınlaştırıyor" (Erkek, İşçi, Van, 35 yaş).*

Katılımcıların sağa ve sola ait değerlere ilişkin görüşlerine bakıldığında; **emek**, **eşitlik**, **halk**, **adalet**, **demokrasi**, **çevre bilinci** gibi değerlerin **sola** yakın; **dindarlık**, **milliyetçilik**, **millet**, **kalkınma**, **ailenin birliği** gibi değerlerin de **sağa** yakın algılandığı görülüyor. Ancak özellikle adalet, hizmet gibi değerlere ilişkin bir kutuplaşma olduğu söylenebilir. Kendilerini solda görenler bu değeri bir sol değer olarak vurgularken kendini sağda görenlerin durumu tam tersi bir seyir izliyor.

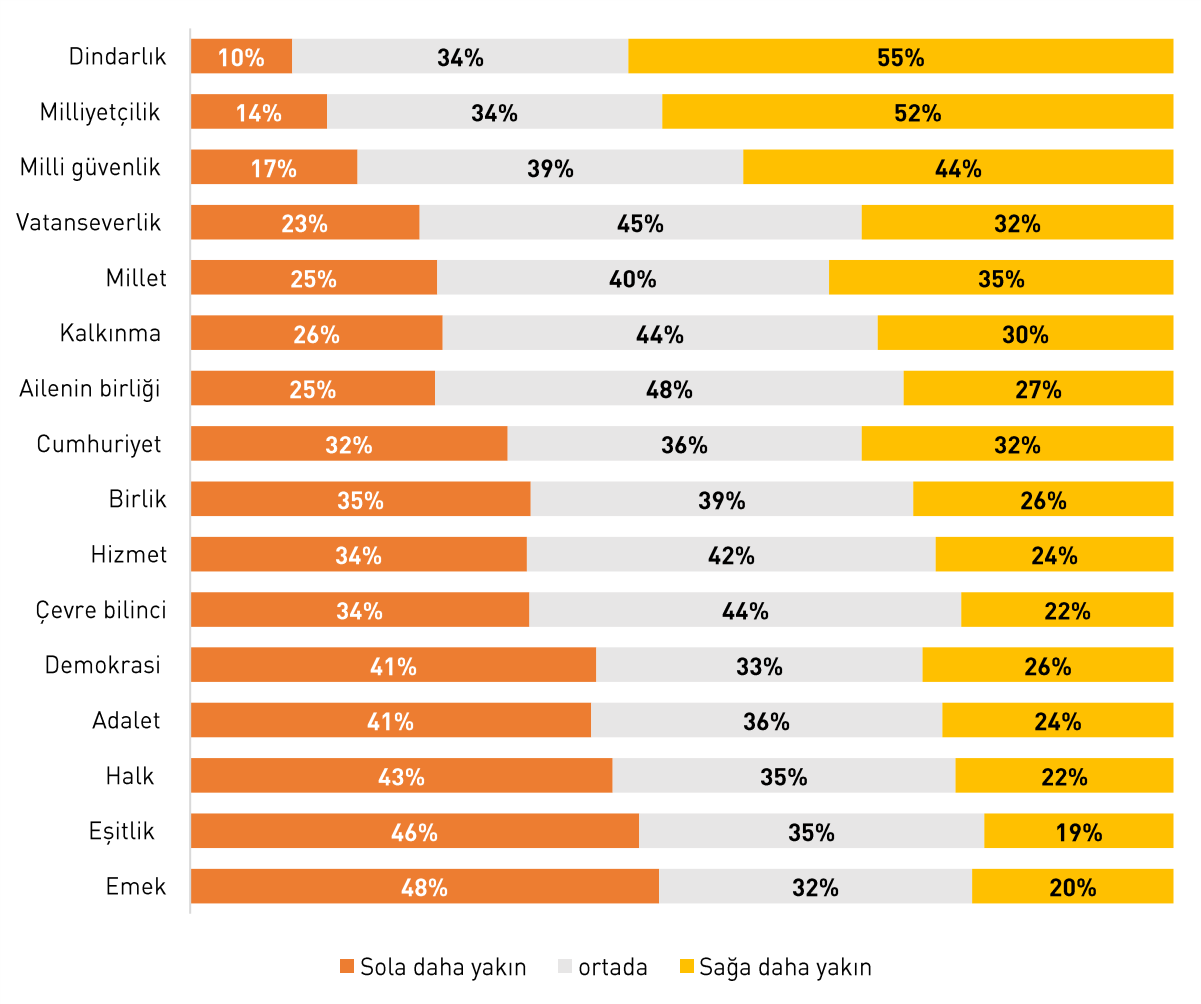

		SİYASİ POZİSYONU	
		SAĞ	SOL
Dindarlık	Sola	9%	13%
	Sağa	62%	50%
Milliyetçilik	Sola	13%	14%
	Sağa	50%	61%
Milli güvenlik	Sola	12%	26%
	Sağa	49%	40%
Vatanseverlik	Sola	13%	39%
	Sağa	46%	21%
Millet	Sola	16%	37%
	Sağa	46%	26%
Kalkınma	Sola	14%	45%
	Sağa	41%	20%
Ailenin birliği	Sola	14%	42%
	Sağa	43%	15%
Cumhuriyet	Sola	26%	46%
	Sağa	41%	21%

		SİYASİ POZİSYONU	
		SAĞ	SOL
Birlik	Sola	17%	54%
	Sağa	43%	16%
Hizmet	Sola	16%	58%
	Sağa	41%	9%
Çevre bilinci	Sola	19%	58%
	Sağa	37%	8%
Demokrasi	Sola	22%	71%
	Sağa	43%	7%
Adalet	Sola	19%	69%
	Sağa	40%	10%
Halk	Sola	23%	69%
	Sağa	39%	8%
Eşitlik	Sola	27%	72%
	Sağa	33%	7%
Emek	Sola	28%	72%
	Sağa	35%	9%

9.1.Politik – Milli Korkular

Sağ/muhafazakâr dünya görüşünü tanımlayan önemli unsurlardan biri de bölünmeye ve dış tehditlere dair politik-milli korkulardır. Türk sağının kurucu unsurlarından biri olan bu gibi korkuların, Kürt sağ/muhafazakâr kesimlerde de güçlü bir karşılık bulduğu görülüyor. Ancak bazı tutumlar sağın ötesine geçebilmiş ve sol düşünceye sahip olan katılımcılar tarafından da sahipleniyor.

	TOPLAM	Kadın	Erkek	SAĞ	MERKEZ	SOL	Dindar	AK Parti	CHP	HDP
Eğer milli güvenlik söz konusuysa insan hakları ihlal edilebilir.	16,8%	15%	19%	25%	10%	13%	17%	23%	24%	10%
Almanya Üçüncü Köprü ve Yeni Havalimanını kıskanıyor	14,8%	16%	14%	25%	7%	10%	16%	27%	13%	8%
Dünyayı Yahudiler yönetiyor.	28,3%	26%	30%	36%	18%	27%	27%	31%	23%	28%

Özellikle sağ/muhafazakâr eğilimde olan nitel katılımcıların birçoğu Türkiye'ye yönelik dış tehditlerin var olduğunu, "**Siyonistlerin bu topraklarda gözü olduğu**"nu ve Kürt bölgesindeki sorunların tek sebebini dış güçlere bağlamasa da bu bölgenin de bölünme tehdidi altında olduğunu düşünüyor:

> *"Böyle bir tehlike var. Akdeniz'de bir tehlike hep oldu. Dış güçlerin eli hep vardı. İç dış mihraklar hep oldu. 1954 ABD birliği Hakkâri ve Şırnak'a gelip yerleşiyor. Olaylar sonrasında 1982'den sonra PKK ortaya çıkıyor. Birçok etken vardır. ABD-Almanya-İspanya-Fransa var. Dünyayı Yahudiler yönetiyor" (Erkek, Öğretmen, Urfa, 36 yaş).*
>
> *"Her zaman bu düşünce olmuştur ama etkili olamamıştır. Verimli toprakları olan bir ülkeyiz herkes burada olmak isteyebilir. Kürt bölgesi için de geçerlidir. Siyonistlerinde bu bölge de gözü var zaten Siyonistler Allah'ın sevilen kulları olarak kendilerini görüyorlar dolasıyla diğer herkesin onlara hizmetkar olduklarını düşünüyorlar biz varız diğeri kölemizdir düşüncesiyle Siyonizm tüm Dünyaya hâkim olma düşüncesi olduğunu düşünüyorum." (Erkek, Öğretmen, Tatvan, 47 yaş).*
>
> *"İslam ülkelerinde ayakta direnmeye gayret eden az ülke var biat etmediğimiz için böyle oluyor. Siyonistlerin bu ülkede gözü var elbette. Bölünme ve parçalanma sorunu var." (Erkek, Tüccar, Muş, 46 yaş).*
>
> *"Geçmişten beri devam ediyor ve özellikle Müslüman bir toplum ve geçmişten beri Müslüman olduğumuz için ülkeyi karıştırmak istiyor. Kendi projeleri için Kürtleri kullanıyorlar. Siyonistlerin çalışmaları eskiden beri devam ediyor. Ülkenin parçalanması mümkün değil ama dış güçlerin sorunları eskiden beri vardır." (Erkek, İşçi, Van, 39 yaş).*

> *"Uluslararası güçler genç nüfusunu kullanmak istiyorlar. Kürtleri de yönlendiriyor. Siyonistlerin gözü var bunun için çalışıyorlar." (Kadın, Öğretmen, Diyarbakır, 30 yaş).*
>
> *"Siyonistlerin bizi parçalama fikirleri var. Büyük devletlerin sürekli sizi demokrasi getireceğiz bahanesiyle bizi bölüp parçalamak istediklerini biliyoruz. Ayrıca devletler arası rekabet de bu durumu etkiliyor. Amerika dünyanın bir usunda olmasına rağmen Suriye ve Afganistan neler yaptığını gördük. Kendi çıkarları için Türkiye'yi parçama emelleri vardır. Kürt meselesinin yaşanmasında dış güçlerin sadece mevcut sorundan nemalanma istekleri var, bu sorunu yaratanlar değiller. Bu Türkiye'nin yıllardan beri çözmediği bir sorunudur" (Kadın, Muhasebeci, İstanbul, 44 yaş).*

	TOPLAM	Kadın	Erkek	Dindar	Büyük şehir	Küçük şehir	AK Parti	CHP	HDP
Sol görüş toplum için sağ görüşten daha faydalıdır.	31,2%	28%	34%	21%	34%	25%	12%	46%	49%
Komünizm Kürt toplumu için bir tehdittir.	22,1%	23%	21%	18%	19%	30%	31%	18%	20%

Sol görüşü toplum için zararlı ve komünizmi Kürt toplumu için tehdit olarak görenler çoğunlukla muhafazakâr/sağ görüşten katılımcılardır. Dikkat çeken bir bulgu da büyükşehirde yaşayanların küçük şehirde yaşayanlara kıyasla sola daha eğilimli olmasıyla ilgili. Partiler bazında da sağ ya da sol partiden olmakla sağa ve sola bakış arasında da bir ilişki mevcut. Sağ/muhafazakâr partiden olanlar sol partiden olanlara kıyasla komünizmi bir tehdit olarak görebiliyor. Nitel verilerde de bazı katılımcıların, sağ/muhafazakâr dünya görüşünden olmaları ve bu görüşü dinle/geleneksel kültürle ilişkili görmeleri sebebiyle, sol görüşü toplum için tehlikeli gördüğü anlaşılıyor. Dolayısıyla sol, sağ dünyada din ve toplum için bir tehdit unsuru olarak anlaşılabiliyor.

> *"Sağ görüş daha faydalı. İslam'ı noktalarda daha fazla hassasiyetleri vardır... [Sol] İslam için tehlikelidir, tehdittir" (Erkek, İmam, Urfa, 36 yaş).*
>
> *"Her şeyi pratiğe dökerse güzeldir, eşitlik, sosyal devlet konusunda iyiler, ama benim için tehlikelidir. Çünkü İslam'a karşı görüşleri var." (Erkek, Esnaf, Van, 43 yaş).*
>
> *"[Sol] Tehlikelidir. Toplumu dinsizliğe iletmek noktasında olumsuz bir çabası vardır. Kesinlikle bir tehdittir. Çünkü İslâmîyetle çatışan bir görüştür" (Erkek, İşçi, Van, 35 yaş).*
>
> *"Sağ görüş daha faydalıdır. Dini olarak toplumun organize edilmesi daha faydalı olacağını düşünüyorum. Kominizim toplum için bir tehdittir" (Kadın, Öğretmen, Diyarbakır, 30 yaş).*

10.

Milliyetçilik Algısı

Nitel görüşmeler ışığında, katılımcıların milliyetçilik olgusuna belirgin bir biçimde olumsuz yaklaştığını söylemek mümkün. Bazı katılımcılarda bu tutum **ümmetçilik** ya da **sol enternasyonalist** dünya görüşüyle ilişkiliyken, bazısında özellikle Türk milliyetçiliğini dışlayıcı bir milliyetçilik biçimi olarak anlamak ve deneyimlemekle ilişkilidir. Katılımcıların Kürt olması ve milliyetçiliği egemen ve dışlayıcı bir formda anlaması, bu olguya mesafeli bir tutumu açığa çıkarıyor. Milliyetçilik hakkında muhtelif yorumlar olsa da, çoğu katılımcıda tekrar eden görüş "**Milliyetçiliğin her türlüsüne karşı**" olmak şeklindedir.

"Irkçılığın isim değiştirmiş hali olarak görürüm. Milliyet kelimesine yüklediğiniz anlama bağlı. Bizde millet ümmet demektir. Çünkü İslam milliyetçiliği reddeder. İslam kardeşliği görür." (Erkek, Adıyaman, Emekli Öğretmen, 70 yaş).

"Olumsuz görüyorum. Faşist bir görüştür. Dini görüşümden dolayı olumlu bakmıyorum. İnsani değerler içerisinde de hiçbir ırkın hiçbir ırktan üstünlüğü yoktur." (Erkek, Memur, Van, 47 yaş).

"Milliyetçiliğin her türlüsüne karşıyım ben, insancıl olma tarafındayım. Kendi dilini, ırkını sevebilir ama bunu göze batırmaması gerekir. Senin benden bir üstünlüğün yok, benim de senden bir üstünlüğüm olmamalıdır" (Kadın, Öğretmen, İstanbul, 24 yaş).

"Her türlüsüne karşıyım, iyi bir şey değildir. Türk, Kürt fark etmez. Ortasında yer alırım." (Kadın, Öğretmen, Diyarbakır, 24 yaş).

"Her türlü milletçiliğe karşıyım. Bu insanı ötekileştirir toplumu parçalar." (Erkek, Öğretmen, Urfa, 36 yaş).

"Milliyetçiliğe Peygamberimiz de iyi bakmamıştır. Her türlüsünün de şeytandan gelen bir his olduğunu düşünüyorum." (Kadın, Öğretmen, Diyarbakır, 30 yaş).

"Milliyetçilik tercih ettiğim, tasvip ettiğim bir akım değildir. Çünkü milliyetçilikte bir milletin daha iyi oluşu daha iyi yerlere gelişi üzerine konumlandırıp diğer milletleri yok sayan bir anlayışa sahip olduğu için beğenmiyorum." (Kadın, Halkla İlişkiler Uzmanı, İstanbul, 42 yaş).

"Milliyetçiliği çok tehlikeli buluyorum. Bir kişinin sürekli kendi milletini pazarlamasını diğerini dışlamasını kötü olarak görüyorum." (Erkek, İmam, Adıyaman, 59 yaş).

"Hoşlanmadığım bir ideolojidir, çünkü çok ayrıştırıcı bir ideoloji olduğunu düşünüyorum. Bulunduğum noktada, etnik kökenim noktasında çok ön yargılı olduklarını ve çok bu anlam da bize zarar verdiğini düşünüyorum, bu yüzden hoşlanmıyorum." (Kadın, çalışan, İstanbul, 46 yaş).

> *"Sevmiyorum ve peygamberimiz de yasaklamış, ne Kürt ne de Türk milliyetçiliğini seviyorum. Eşim Türk ve Osmaniyeli, uyum içindeyiz. Bazen Osmaniye'de [milliyetçilikle] karşılaştım. Biz seçmedik, Allah bunu bize verdi. Kürtlerle problem yaşamalarını anlamıyorum." (Erkek, Berber, Tatvan, 45 yaş).*

Burada hem Türk hem de Kürt milliyetçiliğine mesafe anlamında görece risksiz bir konumu da işaret eden "**Milliyetçiliğin her türlüsüne karşı olmak**" tutumunu açığa çıkaran bazı sosyo-politik nedenlere değinmek gerekiyor. Öncelikle katılımcıların Kürt olması ve Kürtlük deneyimlerinin önemli bir parçasının ülkedeki ana akım Türk milliyetçiliğinin olumsuzluklarıyla ve dışlayıcı biçimleriyle karşılaşmak olması sebebiyle, milliyetçilik olumsuz anlamlarla yüklü bir fenomen olarak anlaşılabiliyor. Bir Türk için milliyetçiliği olumlu ve gurur duyulacak bir kimlik olarak inşa eden birçok faktör bulunmaktadır: Milli eğitim, medya, askerlik ve devletin bilumum ideolojik aygıtları, geçmişten bugüne meşru ve makbul bir kimlik olarak Türk milliyetçiliğinin inşası için işe koşuluyor. Her ne kadar bir Kürt için de milliyetçiliğin alternatif biçimleri bulunsa da, Kürt milliyetçiliği devlet-dışı (hatta karşıtı) alanlarda varlık bulduğundan ve devletin gayrimeşru gördüğü tehlikeli bir kimliği işaret ettiğinden meşru ve makbul olmaktan öte bedel ödemeye teşne bir yük olarak algılanabiliyor. Dolayısıyla sağ-muhafazakâr görüşten birçok Kürt için legal alanda makbul olmayan bu tür milliyetçilik gurur duyulacak bir kimlik değil güvenli ve görece daha makbul bir siyasi konum için mesafe alınacak bir fenomen olabiliyor. Sağ görüşteki katılımcılar kadar olmasa da sol görüşlü katılımcılar için de milliyetçiliğe bir "**mesafe**" söz konusudur. Buradaki "**mesafe**" yukarıdaki deneyimlerin yanında "**enternasyonalist**" dünya görüşüyle milliyetçilik arasında bir çelişki görmekten de kaynaklanabiliyor.

TÜRKLÜK		KÜRTLÜK	
Irkçılık / Milliyetçilik	9,4%	Ezilen	3,5%
Kardeşlik	5,6%	Kardeşlik	3,4%
Birlik-Beraberlik	2,7%	Ayrımcılık	3,3%
Vatandaş	2,4%	Millet	3,2%
İnsanlık	2,1%	Vatandaş	2,9%
Ayrımcılık	1,9%	İnsanlık	2,9%
İyi	1,8%	İyi	2,8%
Vatan	1,8%	Anadil	2,6%
Türkiye	1,2%	Birliktelik	2,5%
Bayrak	1,2%	Onur	2,1%
Şeref ve Onur	1,2%	Özgürlük	1,7%
Savaş	1,1%	Eşitlik	1,7%
Dil	1,1%	Zulüm ve hak ihlali	1,7%
Kötü	1,0%	Gurur	1,6%
Atatürk	1,0%	Halk	1,2%

Katılımcıların **%11**'i milliyetçilik kavramının sola, **%42**'si ise bu kavramın sağa yakın bir kavram olduğunu düşünüyor.

	TOPLAM	Kadın	Erkek	SAĞ	SOL	AK Parti	CHP	HDP
Sola daha yakın	11%	10%	13%	11%	12%	6%	27%	12%
Ortada	28%	27%	29%	33%	21%	33%	35%	23%
Sağa daha yakın	42%	42%	43%	45%	52%	43%	28%	50%
Fikrim yok/Bilmiyorum	19%	21%	16%	11%	16%	18%	10%	15%

Kendisini tanıtan kimliklerin sorulduğu bölümde nicel araştırma katılımcılarının **%10**'u Kürt Milliyetçisi, **%6**'sı da Türk Milliyetçisi olduğunu belirtiyor. Kürt milliyetçiliğinin öncelikli kimlik olarak hem sağ hem sol görüşte aynı oranda sahiplendiği görülüyor. Buna karşılık **HDP**'ye oy verenlerin **%17**'si, **AK Parti**'ye oy verenlerin **%4**'ü kendini Kürt milliyetçisi olarak tanımlıyor. Kendini sağda konumlandıranlarda ve **AK Partililerde** Türk milliyetçiliği oranı **%10** civarında.

	TOPLAM	Kadın	Erkek	SAĞ	MERKEZ	SOL	AK Parti	CHP	HDP
Kürt Milliyetçisi	10%	9%	12%	10%	9%	10%	4%	5%	17%
Türk Milliyetçisi	6%	6%	6%	9%	4%	3%	10%	5%	3%

Milliyetçilik kavramı gibi soyut bir konumdan Kürt milliyetçiliği gibi daha somut bir bağlama gelindiğinde hem milliyetçiliğe yüklenen olumsuz anlamda bir gevşeme yaşanıyor hem de Kürt milliyetçiliği siyasi yelpazenin her iki ucunda bulunanalar tarafından da hatırı sayılır oranda sahipleniliyor.

Milliyetçilik hakkındaki görüşlerin çoğu "**her türlüsüne karşı olmak**" şeklindeyse de, bazı katılımcılar Türk milliyetçiliğiyle Kürt milliyetçiliğini birbirinden ayırıyor ve Kürt milliyetçiliğini en azından başka kimlikleri dışlamayan ve hak talep eden bir bağlamda değerlendiriyor. Bu görüşler Türk milliyetçiliğini dışlayan ve baskılayan menfi bir ideoloji olarak değerlendirirken, Kürt toplumunun haklarına ve kültürüne/diline sahip çıkmakla ilişkilendirdikleri Kürt milliyetçiliğini daha makbul görebiliyor:

> *"Ben şöyle milliyetçiliği doğru görmüyorum. Ama Kürt bir vatandaş olarak Kürt milliyetçiliğini normal [ana akım] milliyetçilikten ayırarak yorum yapacağım. Şöyle ki; Kürt milliyetçiliği baskı altındaki, zulüm altındaki kültürünü savunan, gün ışığına çıkarmaya çalışan bir pozisyonda. O yüzden ben Kürt milliyetçiliğini normal görüyorum." (Kadın, Sekreter, İzmir, 44 yaş).*
>
> *"Ben kültürümü, dilimi çok severim, her şeyden çok severim ama bunu [dışlayıcı] milliyetçilik boyutuna taşımıyorum. Ben zaten Kürt milliyetçisiyim." (Kadın, Öğretmen, İstanbul, 24 yaş).*
>
> *"Kürtlerin hakları noktasında, şiddet olmaması kaydıyla her türlü mücadelenin verilmesinden yanayım, bu açıdan (...) kültürel haklar noktasında başkasını dışlamamak kaydıyla... Bu hakları, temel hakları öncelemelidir. Örneğin Türk ne kadar haklara sahipse Kürtler de aynı haklara sahip olmalıdır." (Erkek, İmam, Adıyaman, 59 yaş).*

> *"Aynı şekilde ırkçılık yapmamak kaydıyla olabilir. Kürt milliyetçiliği ırkçılık değildir. Türkler abartıyorlar." (Erkek, Esnaf, Muş, 40 yaş).*
>
> *"Kürt olmamdan kaynaklı, Kürt olarak dünyaya geldim. Türklerin Kürtler üzerindeki baskısından dolayı kendimi Kürt milliyetçisi olarak görürüm. Bir gün Kürtler üzerindeki baskı biterse belki farklı düşünürüm" (Erkek, Öğretmen, Van, 40 yaş).*
>
> *"Bir MHP'nin yaptığı gibi bir Kürtçülük yapmıyorum. Bendeki milliyetçilik halkımı, dilimi ve kültürümü sevdiğimden kaynaklanıyor. Ortak geçmiş bir birikim olduğundan dolayı da böyle düşünüyorum." (Erkek, Avukat, Diyarbakır, 29 yaş).*
>
> *"Karşılaştırdığımda Kürt milliyetçiliği şu anki aşamada bir iktidar bulamadığı için bir ötekileştirici dil kullanmadı. Ama Türk milliyetçiliği kendine her zaman bir öteki yaratan dili var." (Erkek, Memur, Van, 30 yaş).*
>
> *"Kürt milliyetçiliği hiçbir zaman tehlikeli bir boyuta gelmez diye düşünüyorum. Çünkü Kürtler bunun acısını çektiği için aynısını yapmak istemezler. Nefret kusmak istemezler, çünkü empati duyguları oluşmuştur. Kendileri dışlanmaya maruz kaldıkları için bunu yapmazlar. Tek istedikleri dillerini rahat konuşabilmek." (Kadın, Muhasebeci, İstanbul, 44 yaş).*

Diğer taraftan nicel verilerde milliyetçi kimliğin daha özgüvenli savunulduğu görülüyor. Gerek kimliğini vurgularken milliyetçilik içeren seçenekleri tercih edenlere gerekse katılımcıların bir bütün olarak milliyetçilik düzeylerine bakıldığında milliyetçiliğin ilgi gördüğü söylenebilir.

Dünya görüşlerini Kürt milliyetçisi olarak tanımlıyor olsunlar ya da olmasınlar, katılımcıların **yaklaşık dörtte biri** kendisini **yüksek düzeyde** Kürt milliyetçisi olarak görüyor. Cinsiyetler arasında belirgin bir farkın bulunmadığı bu başlıkta sağ ve sol görüşler de Kürt milliyetçiliğini benzer biçimlerde taşıyorlar, kendini merkezde konumlandıranlar ise Kürt milliyetçiliğini daha düşük oranda benimsiyorlar.

Milliyetçiliğin sağ-muhafazakâr kimliğe içkin bir olgu olmasıyla Türkiye'de Kürt milliyetçiliğinin **HDP** üzerinden temsil ediliyor olduğu kabullerine karşın Kürt dindarlarda ve **AK Partili** Kürt seçmende de Kürt milliyetçiliğinin sahiplenildiği görülüyor. Dindarlığın düşük ya da yüksek olmasının belirgin bir ayrım yaratmadığı görülüyor. **HDP** seçmeninin **üçte ikisi** Kürt milliyetçiliğini orta veya yüksek düzeyde sahiplenirken **AK Parti** seçmeninin de **yarıya yakını** bu kimliği benimsiyor.

		SİYASİ GÖRÜŞ			DİNDARLIK			KONUM		OY TERCİHİ		
KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ DÜZEYİ	TOPLAM	Sağ	Merkez	Sol	Düşük	Orta	Yüksek	Bölge	Batı	AK Parti	CHP	HDP
Hiç	19,0%	17%	26%	16%	19%	18%	20%	20%	12%	22%	17%	16%
Düşük	25,1%	22%	35%	21%	25%	24%	26%	26%	15%	29%	23%	20%
Orta	32,2%	34%	28%	33%	29%	36%	31%	30%	48%	29%	46%	34%
Yüksek	23,7%	27%	11%	30%	27%	22%	23%	24%	25%	20%	14%	30%

Farklı ülkelerin vatandaşı olan Kürtler arasında bir birliğe ihtiyaç olduğunu düşünen ve Kürt Milli Marşı ile Kürt Bayrağı gibi sembollere olumlu bakanların oranı da **%40**'ın üzerinde seyrediyor. Bir ulus aidiyetini ima eden bu kavramlara kendini sağda görenler **üçte bir** ve üzerinde, solda görenler ise **üçte ikiye yakın** oranda olumlu bakıyor. Bu oranlar, Türk milliyetçiliğinin sağ kategoriyle ilişkili olduğu Türkiye'den farklı olarak Kürt toplumunda siyasi açıdan milliyetçiliğin sol kategoriyle daha yakın olduğunu da gösteriyor.

FARKLI ÜLKELERİN VATANDAŞI OLAN KÜRTLER ARASINDA BİR BİRLİĞE İHTİYAÇ OLDUĞUNU DÜŞÜNENLER

	CİNSİYET		SİYASİ GÖRÜŞ			DİNDARLIK			KONUM		OY TERCİHİ		
TOPLAM	Kadın	Erkek	SAĞ	MERKEZ	SOL	Düşük	Orta	Yüksek	BÖLGE	BATI	AK Parti	CHP	HDP
42,6%	39%	46%	34%	35%	59%	49%	37%	46%	42%	50%	27%	42%	59%

KÜRT BAYRAĞI VE KÜRT MİLLİ MARŞI KAVRAMLARINA OLUMLU BAKANLAR

				SİYASİ GÖRÜŞ			DİNDARLIK			KONUM		OY TERCİHİ		
	TOPLAM	**Kadın**	**Erkek**	**SAĞ**	**MERKEZ**	**SOL**	**Düşük**	**Orta**	**Yüksek**	**BÖLGE**	**BATI**	**AK Parti**	**CHP**	**HDP**
Kürt Bayrağı	41,6%	37%	45%	44%	22%	56%	45%	38%	44%	40%	54%	39%	34%	52%
Kürt Milli Marşı	40,2%	37%	43%	44%	21%	53%	44%	38%	40%	38%	54%	36%	31%	50%

Kürt milliyetçiliğine dair bu yaklaşımın arka planında hem Kürt kimliğine dair tanınma sorunları ve hak talepleri hem de Türk milliyetçiliğinin "**dışlayıcı**" pratiğinin doğurduğu tepkisel tutumlar yer alıyor. Kendisini dindar olarak tanımlayanların birçoğu, dışarıdan bakan birinin kendisini önce Kürt mü yoksa dindar mı gördüğü yönündeki soruya karşılık "**Dindar/Müslüman**" cevabını veriyor. Fakat soruyu Kürt çoğunluğun olduğu memleketinde değil de Türk çoğunluğun olduğu bir Batı şehrinde dışarıdan bakılınca önce Kürt mü yoksa dindar olarak mı görüldüğü şeklinde yeniden sorduğumuzda, katılımcıların büyük çoğunluğunun cevabı "**Kürt**" oluyor:

> *"Müslümanlık her zaman önde gelmelidir. Fakat [Batı'da] dışarıdan bakıldığında benim Kürt kimliğim daha ön planda görülüyor" (Kadın, Memur, Bingöl, 45 yaş).*
>
> *"Dışarıdan bakan kişi benim Kürtlüğümü görür. Dışarıdan bakan kişinin şekilsel olarak buna karar verdiğini düşünüyorum. Şekle, hatta konuşmaya bakarak insanları değerlendirdiğini düşünüyorum. Ben söylem noktasında Kürtlerin haksızlığa uğradığını düşündüğüm için insanlara cevap [verebiliyorum], bu yüzden Kürt kimliğim daha çok ön plana çıkar" (Kadın, çalışan, İstanbul, 46 yaş).*
>
> *"Yaşadığımız bölgeye göre değişiyor, Batı'da yaşayan biri Kürt olarak, burada ise Müslüman olarak görmektedir" (Erkek, Memur, Van, 40 yaş).*
>
> *"Ankara'dayken İlahiyat ortamında Kürtlüğümü savunmak zorunda kalıyordum, çünkü Müslümanlar arasındayım ve Ankara'da bu muhafazakâr milliyetçi diyebileceğimiz kişiler ön plandaydı. Van depremi için 'iyi ki oldu, hak ettiler'! gibi söylemler olmuştu" (Kadın, Öğretmen, Van, 31 yaş).*

Dolayısıyla dindar Kürtler açısından Kürt kimliği, özellikle Türk çoğunluğun olduğu bir şehirde bir tanınma(ma) ya da yanlış tanınma sorunuyla karşı karşıya kaldığında, kimliğin ilişkiselliği ve refleksif boyutu itibariyle **dindar-Kürt** çabucak **Kürt-dindara** dönüşebiliyor. Katılımcıların çoğunluğu dini ve etnik kimliklerinden dini kimliklerinin ağır bastığını söylüyor ve ikisi arasındaki hiyerarşinin ilki lehine olduğunu düşünüyor. Fakat özellikle Türk milliyetçiliği ile karşılaşan ya da etnik kimlikleri üzerinden dışlanma deneyimi yaşayan katılımcılarda bu hiyerarşinin ortadan kalktığı ya da tersine döndüğü görülüyor. Yine bu bağlamla ilişkili olarak katılımcılara sorduğumuz "**Sizce İslam kardeşliği Kürtlerin sorunlarına çözüm olabilir mi?**" sorusuna verilen yanıtlar, ideal anlamda "**İslam kardeşliği**"ne olumlu değer atfedildiğini, fakat aktüel politik "**İslam kardeşliği**" söylemine yönelik eleştirel bir tasavvurun varlığını gösteriyor.

> *"Gerçek anlamda Müslümanlık olsaydı hiçbir şekilde problem yaşamayacaktık. Adaletli bir biçimde İslam kardeşliğini herkes benimsese sorun çıkmayacaktı. Türkiye'de herkes mefaatini düşünüyor." (Erkek, İmam, Diyarbakır, 48 yaş).*
>
> *"Şu anda Türkiye'deki İslam kardeşliği kavramı çözüm getirmez. Kürtçe ve Kürtler üzerinde ciddi bir baskı var. Kürtçe unutuluyor ve unutturulmaya çalışılıyor. Kürtler hor görülüp ağır işlerde çalıştırılıyorlar. Ayrıca Kürtlerin seçtiği seçilmişler sürekli kayyumlarla değiştiriliyor. Kürtlerin tercihleri görmezden geliniyor. Bu aslında ciddi bir problemdir." (Erkek, Öğretmen, Van, 40 yaş).*
>
> *"Şu anki haliyle olamaz. Bu meselenin bu şekilde çözüleceğini düşünmüyorum. Çünkü insanlar artık o anlamda bakmıyor farklı anlamda bakıyorlar." (Kadın, Öğretmen, Van, 31 yaş).*
>
> *"Bu Müslümanlık ile ilgili değildir bu ırkçılıkla ilgilidir. Kürt, Türk, Arap bunların hepsi Müslümanız der fakat birbirileriyle geçinebildiklerine çok az şahit oluyoruz. Bu da bize Müslümanlığın sorun çözmediğini gösterir." (Kadın, Öğretmen, Diyarbakır, 30 yaş).*
>
> *"Kesinlikle. Hatta tek çözüm İslam'dır. Peygamber efendimiz diyor ki, kendin için istediğini kardeşin için istemiyorsan gerçek Müslüman olmazsın. Kardeşsek seviyoruz demektir. Sevdiğin kişi için de kendin için istediğini istemelisin." (Kadın, Muhasebeci, İstanbul, 44 yaş).*

“En büyük handikap şu, Kürtleri bu başlıkla sindirmeye çalışıyorlar. Hep İslamı, İslam kardeşliğini yaratarak algıyı yaratıyorlar. Bu şartlarda nasıl kardeş olabiliriz. Sen benim dilimi, vatanımı kabul etmiyorsun. Benim var olduğumu kabul etmiyorsun. Hiçbir şeyi kabul etmiyorsun. Romantik olduğunu düşünüyorum. Kürtleri oyalayan bir şey. Hakları vermemek için sürekli İslam kardeşliği.” (Kadın, Sekreter, İzmir, 44 yaş).

“Pratik önemlidir. İslam kardeşliği ve adaleti diyoruz eğer pratikte olmuyorsa söylediğimizin bir anlamı olmayacaktır. Türkiye de kullanıldığı zaman pratiğin de farklı yaşayan insanlar o kardeşlik sözünü irkiliyor.” (Erkek, İmam, Adıyaman, 59 yaş).

11.

Devlet Algısı

DEVLET	
Beraberlik	7,6%
Millet	7,3%
Vatan	6,7%
Adalet	2,9%
Güç	2,9%
Yönetim	2,5%
Gereklilik	1,8%
Sınır	1,7%
Koruyucu	1,7%
Bayrak	1,7%
Aile	1,7%
Tekçilik	1,6%
Baskı	1,6%
Türkiye	1,5%
Düzen	1,4%

Katılımcıların hem nesnel bir olgu olarak devlete, hem de yurttaşı oldukları devlete yönelik algılarında çeşitlilik göze çarpıyor ve çoğunluğu insanların devlete ve yöneticilere ihtiyaç duyduğunu, devletsiz bir toplumun mümkün olmayacağını düşünüyor.

> *"Mümkün değil, bir nizamın olması lazım. En kötü devlet devletsizlikten iyidir" (Erkek, Memur, Bingöl, 40 yaş).*

Bazı katılımcılarsa devlete ve yöneticilere dair eleştirel bir tasavvura sahip olmak gerektiğini, devleti kutsamanın ve yöneticilere sorgulamadan itaat etmenin doğru olmadığını belirtiyor. İtaatin de sınırları olduğunu düşünen bazı katılımcılar, bu durumda devletin İslamî ya da adaletli olup olmadığını bir ölçü olarak kabul ediyor:

> *"Biz zaten Cumhuriyetle yönetilen bir sisteme sahibiz, biz neden yöneticilere muhtaç olalım, onların bize itaat etmesi gerekirken biz onlara itaat ediyoruz. Cumhuriyeti yanlış kullandık. Öğrencilerime de söylüyorum, bizim yöneticilerin elini eteğini öpmemiz gerekmiyor. Bizim ülkemizde fanatizm var, her şeyde fanatizm var. Ailede, futbolda, siyasette... fanatizm olmamalıdır." (Kadın, Öğretmen, İstanbul, 24 yaş).*

> *"Müslüman olarak hadiste de geçen İslam'a ters olmayan, İslam'a zarar vermeyen bir yöneticiye itaat etmek şarttır. Öyle bir devlette değilsen, örneğin Hristiyan bir devlette yaşıyorsun, orada da dinine zarar vermiyorsa, itaat etmek gerekiyor. Bugün bizim devletimiz İslam'a açık zarar veren bir durumda değil, ondan dolayı itaat etmek gerekir." (Erkek, İmam, Urfa, 36 yaş).*
>
> *"Allah'ın emirlerine açıkça karşı gelmedikleri sürece itaat edilebilir. İslam'a ters düşse ne gerekiyorsa yapılır." (Erkek, Memur, Van, 40 yaş).*
>
> *"Gerekmez. İnsan ürünüdür, kul yapısıdır, bunları kutsamak yanlıştır." (Erkek, Öğretmen, Van, 40 yaş).*
>
> *"Hayır. Şu an ki devlet zaten devlet değildir, bizi gerçek anlamda yönetmiyorlar." (Kadın, Memur, Bingöl, 45 yaş).*

Bazı katılımcıların yanıtlarında devletin **olumsuz** çağrışımları da göze çarpıyor. Bu görüşlere bakıldığında devletin özel olarak Türkiye Devleti'ni çağrıştırdığı ve bunun da geçmişten bugüne Kürt kimliğine yönelik politikalarla ilişkili olduğu anlaşılıyor:

> *"Devlet yuvadır. Devlet sınırlarında yaşayan bir vatandaşını korur, haklarını gözetler eğitir, öğretir. Mevcut devlet bunları yapmıyor. Beni mevcut devlette Türkiye kavramı rahatsız ediyor." (Erkek, Mühendis, Van, 38 yaş).*
>
> *"Hiyerarşi, düzensizlik, torpil, ezilen azınlıklar, eşitsizlik aklıma geliyor." (Erkek, Müzisyen, Diyarbakır, 25 yaş).*
>
> *"Klasik anlamda devlet dediğiniz zaman işte ülkem dersin ama devletin bakış açısı olarak bir Kürt olarak baktığınız zaman baskıcı görünebiliyor, devlet kavramı çok sempatik gelmiyor." (Kadın, çalışan, İstanbul, 46 yaş).*

Burada Kürtlük deneyimlerinin ya da dünyaya bir Kürt olarak bakıyor olmanın meydana getirdiği özgün bir devlet algısından söz edilebilir. Bir kadın katılımcının da belirttiği üzere devlet, ona "**bir Kürt olarak baktığınız zaman baskıcı görünebiliyor**." Dolayısıyla devlet kavramının bu olumsuz çağrışımlarında onun geçmişten bugüne Kürt kimliğine yönelik dışlayıcı politikalarının etkili olduğu anlaşılıyor. Kürt kimliğinin anayasal olarak tanınmaması ve tanınma taleplerine yönelik devletin geçmişten bugüne uyguladığı "**baskıcı**" politikalar, bu kimliğe mensup olanların devlet algısını da olumsuz şekillendirebiliyor. Bu anlamda Kürtlük deneyimleri bir Türk'ün devlet olgusuna yüklediği anlamlardan farklı olarak devlete yönelik olumsuz algıları meydana getirebiliyor.

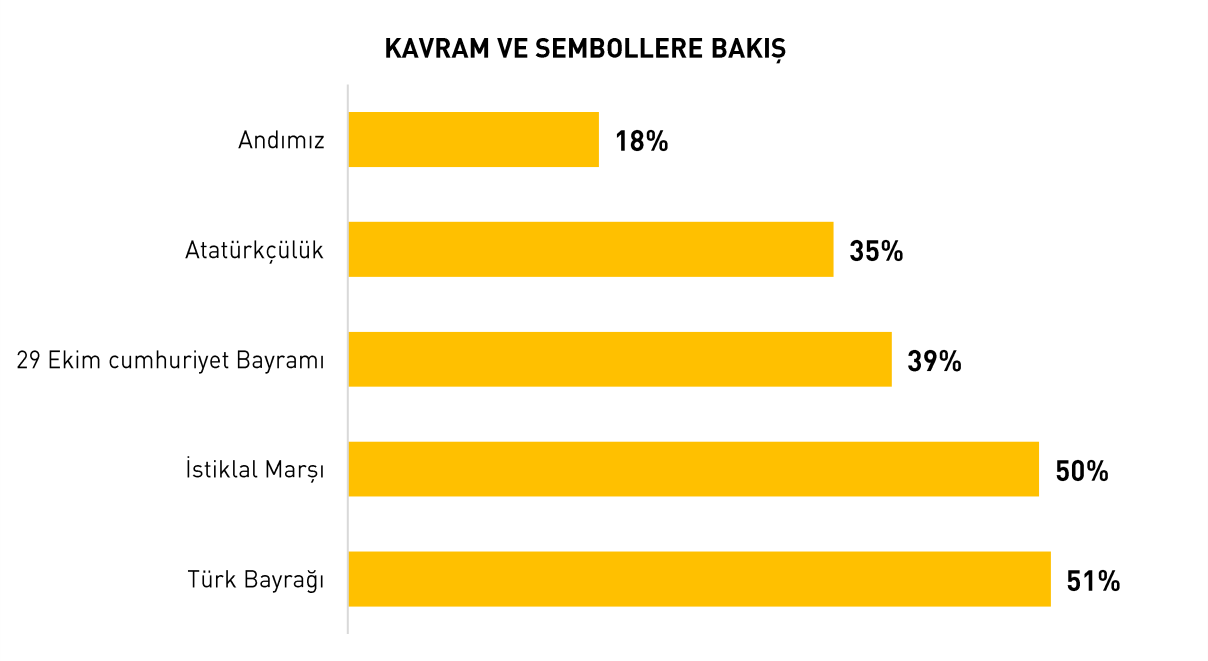

Bu husus katılımcılara sorduğumuz soruların bazısında belirgin bir biçimde açığa çıkıyor. Örneğin katılımcıların önemli bir kısmında devlete ve onun sembollerine; bayrağa, milli marşa, orduya, şehitliğe, resmi bayramlara, milliyetçiliğe ve diğer kurucu sembol, kişi ve kurumlara yönelik bir mesafe göze çarpıyor. Katılımcıların **en fazla mesafeli** oldukları sembol öğrenci andı. Diğerlerine kıyasla gündelik hayatta daha fazla temas edilen ve sivil toplum başta olmak üzere Kürt kamuoyunca kaldırılması talep edilen ve nihayet **2014** yılında okullarda okutulmasına son verilen öğrenci andına katılımcıların **beşte dördünden fazlası olumsuz** bakıyor.

Atatürkçülük ve **Cumhuriyet Bayramı** gibi sembollere de katılımcıların **üçte bir** kadarı olumlu bakıyor. Katılımcıların en olumlu buldukları iki sembol bayrak ve istiklal marşı, fakat bu semboller de katılımcıların **yarısı** tarafından olumlu algılanıyor.

Katılımcılardaki bu hissiyatın, söz konusu fenomenlerin belirli bir etnik kimlik (Türklük) üzerinden kurgulanmasından ve örneğin Kürtlere ya da diğer kimliklere yönelik dışlayıcı bir şekilde kullanılmasından kaynaklandığı anlaşılıyor.

> *"Türk Bayrağı adına yapılan fetişizme karşıyım. Yoksa Türk Bayrağı'yla bir sorunum yok, sempati duymuyorum." (Erkek, İmam, Adıyaman, 59 yaş).*
>
> *"Bayrağa bakınca gördüklerimiz ile hissettiklerimiz farklılaşınca problem yaşanabiliyor." Kadın, Öğretmen, Diyarbakır, 30 yaş).*
>
> *"[**Türk** bayrağı ya da **Türk** devleti değil] **Türkiye** demeyi tercih ediyorum." (Kadın, Öğretmen, İstanbul, 24 yaş).*
>
> *"Ölen askerlerin şehit olduğunu düşünmüyorum. Kavramın Türkçülük adı altında kullanıldığını düşünüyorum." (Erkek, Öğretmen, Tatvan, 47 yaş).*
>
> *"İnançlı ise şehittir, devlet ideolojisi ise şehit değildir." (Erkek, Memur, Van, 40 yaş).*

12.

Kürt Meselesi Algısı

12.1.Eşitlik

				SİYASİ GÖRÜŞ			DİNDARLIK			OY TERCİHİ		
	TOPLAM	Kadın	Erkek	SAĞ	MERKEZ	SOL	Düşük	Orta	Yüksek	AK Parti	CHP	HDP
Eşit	26%	29%	24%	40%	25%	11%	16%	28%	35%	51%	23%	9%
Ortada	20%	21%	20%	26%	21%	13%	15%	25%	17%	26%	28%	13%
Değil	54%	50%	57%	34%	53%	76%	69%	47%	48%	22%	49%	78%

Katılımcıların **çoğunluğu** Kürtlerle Türklerin devlet nezdinde eşit olmadığını düşünüyor. Bu düşünce sağ görüşe mensup olanlarda **üçte bir**, sol görüşlülerde **dörtte üç** oranında paylaşılıyor. Benzer biçimde **AK Parti** seçmenlerinin **dörtte birden azı** eşitliğin olmadığını paylaşırken bu oran **CHP**'lilerde **yarı yarıya**, **HDP**'lilerde **dörtte üçten** fazla çıkıyor. Eşitsizlik algısı dindarlığı düşük olanlarda daha yüksek olsa da bu oran yüksek düzeyde dindar olanlarda da **yarıya yakın**.

Özellikle nitel görüşmelerde dindar, sağ görüşe mensup, **AK Partili** katılımcıların önemli bir kısmı geçmişte eşitliğin olmadığını, fakat bugün artık bir eşitlikten söz edilebileceğini söylese de, bu katılımcılar da etnik olmasa da bölgesel anlamda ekonomik bir eşitsizliğin var olduğunu düşünüyor:

> *"Zaman zaman eşit olmadığını düşünüyorum, devlet her yere hizmet etmeye çalışır ama bazen biz bölgede ikinci sınıf vatandaş muamelesini görüyoruz" (Erkek, İmam, Urfa, 36 yaş).*
>
> *"Geçmişten gelen sorunlarından dolayı Kürtlere farklı bir gözden bakılmaktadır, mesela ekonomik açıdan aynı yatırımlar yapılmıyor" (Erkek, Müteahhit, Bingöl, 42 yaş).*

Yine de katılımcıların çoğu Türklerle Kürtlerin devlet nezdinde eşit olmadığı görüşünü ekonomiden öte kimlik ve dil bağlamında bir yoksunluğa bağlıyor. Bu bağlamda gerekçelendirilen eşitsizlik algısının oldukça güçlü olduğu görülüyor.

> *"Kürtler ve Türkler Türkiye Cumhuriyeti'nde eşit haklara sahip değiller. Eşit olmaları için Türklere verilen tüm hakların Kürtlere de verilmesi gerekiyor" (Kadın, Memur, Bingöl, 45 yaş).*
>
> *"Asla eşit olmadı, yapılan uygulamaları görüyoruz. Son zamanlarda bazı durumlar değilse de eskiden yapılanları unutmamalıyız. Yasalar değişmelidir hatta yasalardan önce Türkçü zihniyetin makul seviyeye gelmesi gerekiyor ki değişsin" (Erkek, Öğretmen, Tatvan, 47 yaş).*
>
> *"Kürt olarak bir yere gelemiyorsunuz, meslek olarak da öyle. Ne zaman Ruşen ve Rojda isimlerini vali veya kaymakam olarak görsek o zaman eşit olduk deriz." (Erkek, Emekli, Diyarbakır, 62).*
>
> *"Ben asimile olmuş bir Kürt'üm, ben İstanbul'da doğdum. İlkokul 3. sınıftayım, dik bir çocuğum. İstanbul Paşabahçe'de yaşadık, ben Kürdüm diye kötü dayak yedim, karşılık verdim. Bunlar ben neden Kürdüm diye dövüyorlar ki demiştim, halbuki misket oynadığım arkadaşlardı. Onlarla eşit olduğumu düşünmüyorum, annem korktuğu için Türkçe öğrendi. Bugün düzgün Türkçe konuşuyor, evde benle Türkçe konuşuyor, kadınlar ile Kürtçe konuşuyorlar." (Erkek, Memur, Van, 40 yaş).*
>
> *"Hayır. Eşit olduklarını düşünmüyorum çünkü bir Kürt vatandaşı çocuğunun resmi adını kendi dilinde bırakamıyor" (Kadın, Öğretmen, Diyarbakır, 24 yaş).*
>
> *"Uygulamada eşit değil. Devleti kuranlar Türkçülük üzerine kurmuşlar. Devlet Kürtleri tanımıyor. Temel felsefesi Türkçülüktür." (Erkek, Emekli Öğretmen, Adıyaman, 70 yaş).*
>
> *"[Eşitlik olması için] Türklerin milliyetçi Türkler jön Türklere kafalarına bir format atılması gerekiyor. Sadece onların insan olduklarını kimseden üstün olamadıklarını bilecekler ve anayasal düzenlemeler yapılması gerekiyor, Kürtçenin anayasal güvence altına alınması gerekir. Kürtlere her türlü hakların verilmesi gerekiyor." (Erkek, Memur, Van, 47 yaş).*
>
> *"Ana dilde eğitim hakkının verilmesi lazım. Büyük bir nüfus var. Avrupa'da İsveç'te 2-3 resmi dil var. Bu ülkede büyük bir nüfusa sahip bir halkın dili neden resmi diller arasında yok. Kürtlere dönük ırkçı yaklaşımlara ağır cezalar verilmeli" (Kadın, Muhasebeci, İstanbul, 44 yaş).*

12.2.Ana Dil

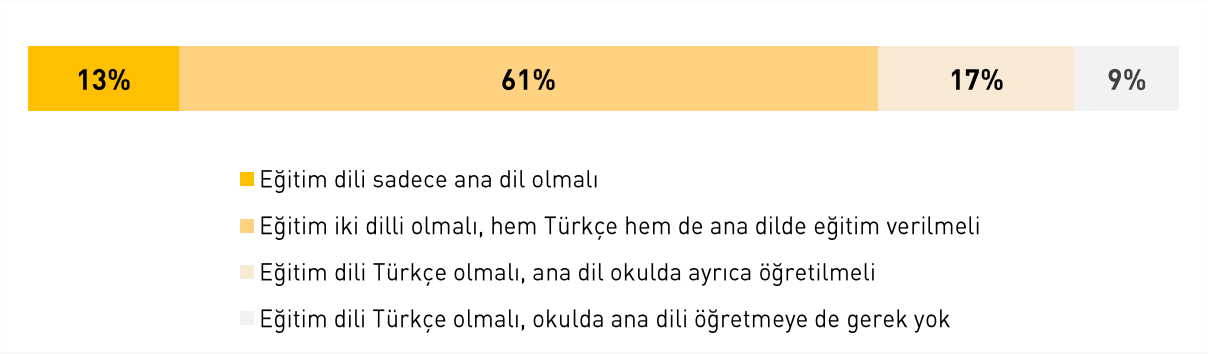

	SAĞ	SOL	BÖLGE	BATI	AK PARTİ	CHP	HDP
Eğitim dili sadece ana dil olmalı	13%	12%	12%	23%	11%	13%	15%
Eğitim iki dilli olmalı hem Türkçe hem de ana dilde eğitim verilmeli	49%	74%	63%	41%	47%	59%	72%
Eğitim dili Türkçe olmalı, ana dil okulda ayrıca öğretilmeli	26%	8%	18%	13%	26%	14%	9%
Eğitim dili Türkçe olmalı, okulda ana dili öğretmeye de gerek yok	12%	5%	8%	22%	16%	13%	4%

	TOPLAM	SAĞ	SOL	AK PARTİ	CHP	HDP
Kürtlerin yoğun yaşadığı illerde hizmetler Kürtçe de verilsin.	81,7%	78%	87%	74%	68%	89%

Kürt meselesine dair katılımcıların en sık vurguladığı problem ve talebin en çok yoğunlaştığı alan ana dil. Özellikle nitel görüşmelerde eşitsizlik algısıyla ilgili öne çıkan en önemli meselenin de ana dil olduğu görülüyor. Bu açıdan bu mesele, farklı görüşlerdeki neredeyse tüm Kürtlerin ortak talebi olarak öne çıkıyor. Bazı katılımcılar eğitim ve öğretim dili olarak, bazılarıysa seçmeli ders şeklinde Kürtçenin öğretilmesi gerektiğini düşünüyor. Öte yandan Kürtçe eğitim ve öğretim dili olsa bile, bu husustaki istihdam sorunu çözülmedikçe bu meselenin çözüme kavuşturulamayacağı düşünülüyor.

"[Kürtlerle Türkler Eşit] değil tabii ki. Ana dilde eğitim görmek isteyen insanlar bundan yoksun. Yeni nesil ana dillerini unutuyor. İki nesil sonra ailede Kürtçe bilen kalmayacak." (Kadın, Muhasebeci, İstanbul, 44 yaş).

"Önümüzü görmediğimiz için bilemiyorum. Türkçeye verdiği değeri aynı şekilde Kürtçeye de vermesi gerekiyor, ben de çocuğumu göndereyim, yoksa çocuğumu göndereceğim okuyacak, sonra işsiz güçsüz kalacak, ekonomik endişeden dolayı bunu yapamıyorum" (Erkek, Memur, Van, 47 yaş).

"Kürt dilinde olmalıdır. Ana okuluna başlayan çocuklar Türk bir öğretmenlerle iletişim kuramıyorlar. Suriyeli çocuklar için Suriye eğitimini veren okullar var. Ama Kürt nüfusunun azımsanmayacak kadar çok olmasına rağmen bu yapılmıyor. Bu durum düzelse eğer insanların devlete karşı bakış açıları değişecektir." (Kadın, Öğretmen, Diyarbakır, 24 yaş).

"Kesinlikle Kürtçe olmalıdır bir Laz'ın Lazca öğrenmesi gibi Kürt çocuklarının da Kürtçe öğrenmesi gerekmektedir. Bölge de resmi dil Kürtçe olmalı Türkçe de çatı dil olarak kullanmalıdır." (Erkek, Memur, Van, 40 yaş).

12.3.Çözüm Süreci ve Kürtlerin Statüsü

Kürt sorunu için çözüm süreci yeniden başlasın	TOPLAM	SAĞ	SOL	AK Parti	CHP	HDP
	79,4%	74%	85%	73%	78%	85%

Katılımcılar çözüm sürecini eşitsizliklerin azaldığı ve hem Kürtlerin hem de Türkiye toplumunun "**rahat nefes aldığı**" bir dönem olarak anıyorlar. Bu sebeple ana dil bahsinde olduğu gibi çözüm sürecine destek de bütün katılımcıları yatay kesen bir tutuma dönüşüyor.

Farklı ülkelerin vatandaşı olan Kürtler arasında bir birliğe ihtiyaç olduğunu düşünenler													
	CİNSİYET		SİYASİ GÖRÜŞ			DİNDARLIK			KONUM		OY TERCİHİ		
TOPLAM	Kadın	Erkek	SAĞ	MERKEZ	SOL	Düşük	Orta	Yüksek	BÖLGE	BATI	AK Parti	CHP	HDP
42,6%	39%	46%	34%	35%	59%	49%	37%	46%	42%	50%	27%	42%	59%

Diğer yandan katılımcılar eşitsizliği siyasi statü ile ilişkili olarak da değerlendiriyorlar. Nicel görüşmelerde katılımcıların yarıya yakını farklı ülkelerde yaşayan Kürtler arasında bir birliğe ihtiyaç olduğunu dile getiriyorlar. **HDP**'li ve sol görüşlülerde **%60**'larda desteklenen bu düşünce **AK Partililerin dörtte birinden** fazlası tarafından, kendini sağda görenlerin **üçte biri** tarafından, dindarların da **yarıya yakını** tarafından paylaşılıyor.

Özellikle nitel görüşmelerde halihazırdaki siyasi statünün yetersizliği katılımcıların çoğu tarafından paylaşılıyor. Bu görüşmelerde Kürtlerin statüsü ile ilgili sorulan sorulara, farklı dünya görüşleri tarafından farklı yanıtlar verildiği görülüyor. Kürtlerin bir devlete ihtiyaç duyup duymadığıyla ya da Türkiye'deki yasal statüleriyle ilgili verilen cevaplar Kürtlerin Türkiye'de eşit vatandaş olmadıklarıyla ilgili görüşlerle yakından ilişkili. Zira Kürtlerin devlet nezdinde eşit vatandaş olarak görülmediğini düşünen katılımcıların önemli bir kısmı, aynı zamanda Kürt meselesinin önemli bir boyutunun Kürtlerin Türkiye'deki siyasi statüsü olduğunu düşünüyor. Kürtler için mevcut durumun korunması gerektiğini düşünen birkaç katılımcı dışında, Kürt meselesiyle ilgili bugün pek bir sorun kalmadığını düşünen katılımcılar dahi, örneğin **yerel yönetimlerin güçlendirilmesi** ve **valilerin de halk tarafından seçilmesi** gerektiğini düşünüyor. Dolayısıyla katılımcıların büyük çoğunluğunun Kürtlerin Türkiye'deki siyasi statüleriyle ilgili radikal ya da ılımlı bir çözüm beklentisi içerisinde olduğu söylenebilir.

> *"Olmalı. Kürtlerin devletinin olması halinde Ortadoğu'da barışın olması demektir. Suriye'de Irak'ta Türkiye'de yaşanan sorunların temelinde Kürtlerin bir devletinin olmamasıdır çünkü Kürtler bir sorun yaşadıklarında karşılarında bir muhatap aldıkları bir devlet bulamıyorlar. Kürtler nüfusu olarak coğrafyayı geçtim önemli bir nüfuza sahip bu yüzden bir devleti olmalıdır" (İşçi, Erkek, Van, 35 yaş).*
>
> *"Geçmişte Kürtler hiçbir zaman devlet kuramadı ama olmasını isterim. Kürt devleti kurulacaksa bunun İslam temeli üzerine kurulmasını isterim." (Erkek, Müteahhit, Bingöl, 42 yaş).*
>
> *"Olmalı evet. Şöyle bölünen parçalan bir Kürt yapıları var. Asimile olan Kürtler var. Tüm dünyanın onu tanıması için bir statüye ihtiyaçları var. Dillerini, Kültürlerini yaşasınlar. Ben devlet olmasını istiyorum." (Kadın, Sekreter, İzmir, 45 yaş).*
>
> *"Özerk bir yönetim olabilir. Ama Ankara'ya da bağlı olmasını isterim. Federasyon da olabilir" (Erkek, Emekli, Diyarbakır, 62 yaş).*
>
> *"Türkiye Cumhuriyeti federal bir yönetime geçmelidir. Türkiye Cumhuriyeti 5 bölgeden yönetilmelidir." (Erkek, Öğretmen, Urfa, 36 yaş).*
>
> *"Benim şahsi görüşüm yerel yönetimler güçlendirilmeli. Valiyi halk seçmeli. Devletin de bunlara sahip çıkması lazım." (Erkek, Esnaf, Muş, 40 yaş).*
>
> *"Yerel yönetimler güçlendirilmeli, valilikleri halk seçmeli, biraz eyalet sistemleri olmalı, tamamen devlet elini çekmemelidir." (Erkek, İşçi, Van, 39 yaş).*

13.

Siyasete Bakış

13.1.Siyasi Parti Tercihleri

Katılımcıların sağ ve sol kavramlarına yükledikleri anlamlarla birlikte hem kendilerinin hem de ailelerinin politik tercihleri ile ilgili sorular sorduk. Böylece hem katılımcıların politik tercihleriyle sağ veya sol eğilimleri arasında nasıl bir ilişki olduğunu hem de bugünkü siyasi tercihleriyle ailelerinin siyasi tercihleri arasında bir süreklilik olup olmadığını anlamayı amaçlıyoruz.

Bu bağlamda katılımcıların çoğunluğunun siyasi tercihleriyle ebeveynlerinin siyasi tercihleri arasında paralellikler göze çarpıyor. Geçmişten bugüne katılımcıların ebeveynlerinin ve ailelerinin oy tercihinin çoğunlukla **1990**'larda **Milli Görüş partileri (RP, Fazilet)** ve **ANAP/DYP** gibi **sağ/muhafazakâr partiler** ya da **HADEP/DEHAP** gibi sol partiler lehine, **2000**'lerden sonraysa ağırlıklı olarak **AK Parti** ve **Kürt siyasi partileri** yönünde olduğu görülüyor.

			2018 OY TERCİHİ		
		TOPLAM	AK PARTİ	CHP	HDP
AİLENİN 2000 ÖNCESİ SİYASİ YAKINLIĞI	HEP / HADEP	40%	10%	20%	70%
	Refah, Fazilet	22%	42%	11%	8%
	ANAP - DYP	18%	32%	12%	8%
	SHP, DSP, CHP	13%	6%	50%	11%
	MHP, BBP vb.	7%	11%	6%	3%

Araştırma bölgesinde oyların yaklaşık durumuna ve **2018** yılına göre değişimlerine bakıldığında **AK Parti** ve **MHP**'nin oy kaybettiği, buna karşın **CHP**, **Deva**, **Gelecek** gibi partilerin de oy topladığı görülüyor. **HDP**'nin de oyu kısmen azalıyor ancak genel oyu içindeki kayıp **%10**'dan düşük.

	2018	BUGÜN	FARK
AK Parti	36,4%	31,6%	-4,8
CHP	9,2%	13,5%	4,3
MHP	6,0%	3,7%	-2,3
HDP	41,6%	38,6%	-3,0
İYİ Parti	4,0%	4,6%	0,7
Saadet Partisi	1,0%	1,3%	0,3
Gelecek Partisi	0,0%	1,4%	1,4
Deva Partisi	0,0%	2,5%	2,5
Hüda Par	0,9%	0,9%	0,0
Memleket Partisi	0,0%	0,5%	0,5
Türkiye İşçi Partisi (TİP)	0,0%	0,6%	0,6
Diğer	0,9%	0,7%	0,2

		2018 YILINDAKİ OY TERCİHLERİ				
		AK Parti	CHP	HDP	Oy kullanmayan	Yeni Seçmen
BU PAZAR SEÇİM OLSA	AK Parti	84,0%	2,0%	1,5%	12,2%	17,9%
	CHP	3,0%	85,0%	4,0%	11,7%	21,2%
	MHP	1,3%	1,0%	0,2%	2,8%	0,0%
	HDP	2,0%	3,1%	88,0%	16,2%	23,1%
	İYİ Parti	0,4%	1,9%	0,3%	3,1%	4,8%
	Saadet Partisi	0,0%	0,0%	0,1%	3,8%	0,0%
	Gelecek Partisi	1,6%	0,5%	0,5%	2,2%	1,7%
	Deva Partisi	2,6%	1,1%	1,3%	3,9%	1,7%
	Diğer	1,1%	3,7%	1,1%	4,1%	4,3%
	Protesto Oy	4,0%	1,7%	3,0%	40,0%	25,3%
		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

AK Parti'nin oylarının **%16**'sını kaybettiği ve bu puanın en az **%11**'inin muhalefet cephesine geçtiği görünüyor. Buna karşılık **CHP** ve **HDP**'den geçen oylar **AK Parti**'nin yaklaşık **5 puan** kaybetmesini dengeleyemiyor. **2018**'de oy kullanmamış ve ilk kez oy kullanacak seçmende **AK Parti CHP**'nin gerisine düşüyor. Oy kullanmamış her **10** seçmenin **4**'ü protesto eğiliminde. Bu oran ilk kez oy kullanacaklarda **dörtte bir** civarında seyrediyor. Bu durum sandığa mesafeli seçmenin muhalefet lehine tutum değiştirse de yeterince hareketlenmediği şeklinde yorumlanabilir.

Katılımcıların yarısı kendi partileri dışında ikinci bir partilerinin olmadığını paylaşıyorlar. İkinci partilerde **CHP** ve **MHP** avantajlı görünüyor. **HDP**'lilerin **%40**'ı **CHP**'yi ve **AK Partililerin** bir o kadarı da **MHP**'yi ikinci partileri olarak görüyorlar.

KATILIMCILARIN KENDİ PARTİLERİNDEN SONRAKİ İKİNCİ PARTİLERİ

	TOPLAM	**AK PARTİ**	**CHP**	**HDP**
AK Parti	1,5%	0%	1%	2%
CHP	15,6%	2%	0%	40%
MHP	12,8%	40%	0%	1%
HDP	4,2%	2%	20%	0%
İYİ Parti	4,7%	2%	32%	3%
SAADET	1,6%	4%	0%	1%
GELECEK	1,1%	2%	1%	1%
DEVA	3,2%	6%	9%	3%
Diğer	2,9%	3%	8%	4%
Protesto Oy	52,4%	39%	29%	45%

13.2.Siyasi Aktörlere Yakınlık

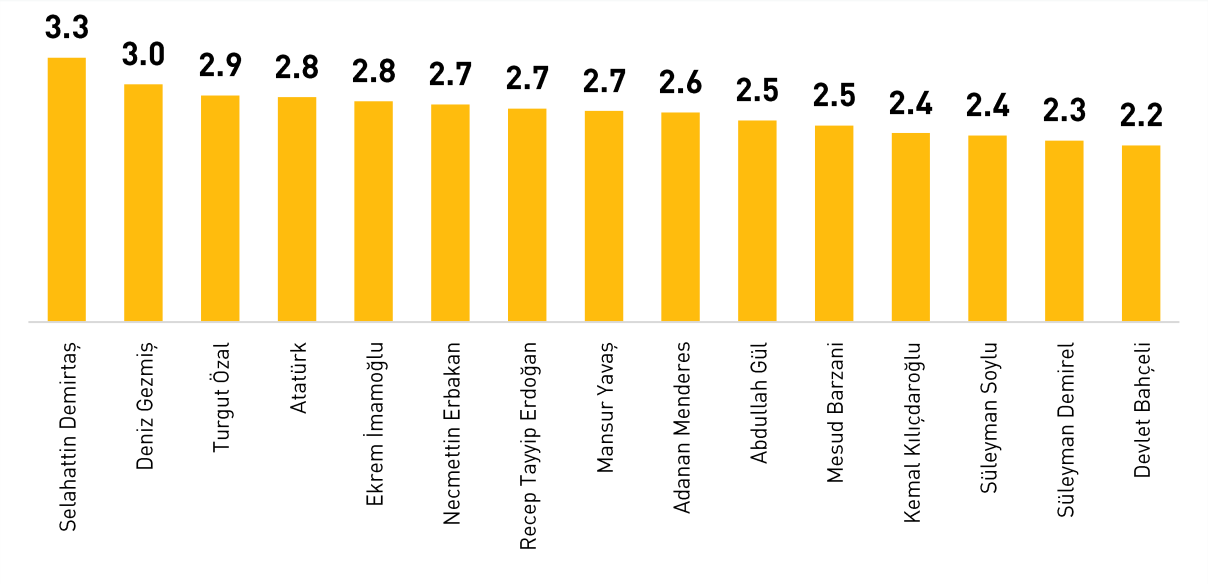

Katılımcıların kendilerine en yakın buldukları siyasetçi **Selahattin Demirtaş**. Demirtaş aynı zamanda **1-5** skalasında ortalama puanı **3**'ün üzerinde olan tek kişi. Onu **3** puanla **Deniz Gezmiş** takip ediyor. **Erdoğan**, yaşayan siyasetçiler arasında **üçüncü**, toplamda **yedinci** sırada yer alıyor. Katılımcıların kendilerine **en uzak** gördükleri siyasetçiler **Süleyman Soylu** ve **Devlet Bahçeli**.

	TOPLAM	Kadın	Erkek	Dindar	Sağ	Sol	AK Parti	CHP	HDP
Selahattin Demirtaş	45%	44%	46%	35%	25%	71%	11%	44%	77%
Deniz Gezmiş	35%	32%	38%	30%	35%	54%	20%	50%	46%
Turgut Özal	32%	33%	32%	34%	42%	22%	41%	35%	28%
Atatürk	31%	29%	33%	31%	41%	33%	36%	68%	21%
Necmettin Erbakan	31%	29%	32%	38%	57%	15%	49%	30%	20%
Ekrem İmamoğlu	29%	27%	30%	22%	21%	40%	14%	64%	36%
Adanan Menderes	27%	31%	24%	32%	44%	16%	39%	27%	22%
Mansur Yavaş	27%	25%	29%	24%	28%	33%	20%	55%	30%
Recep Tayyip Erdoğan	31%	32%	30%	46%	66%	12%	72%	6%	11%
Mesud Barzani	23%	23%	23%	20%	26%	22%	20%	15%	30%
Abdullah Gül	24%	25%	23%	29%	32%	20%	30%	27%	20%
Kemal Kılıçdaroğlu	20%	19%	22%	20%	23%	25%	13%	51%	23%
Süleyman Demirel	19%	18%	20%	21%	33%	15%	26%	29%	13%
Süleyman Soylu	24%	25%	23%	38%	56%	13%	43%	21%	3%
Devlet Bahçeli	20%	18%	21%	29%	49%	9%	36%	19%	1%

Kendisini bir siyasetçiye ortalama ve üstünde yakın bulanlara bakıldığında **HDP** seçmeninin **dörtte üçünden** fazlası, **CHP** seçmeninin **yarıya yakını**, **AK Parti** seçmeninin de **%11**'i **Demirtaş**'ı yakın buluyor. Kendini siyasi skalanın sağında konumlandıranların **dörtte biri** ve ortalamanın üstünde dindar olanların **üçte biri** de **Demirtaş**'a yüksek düzeyde yakınlık duyuyor. **Demirtaş** ile **Erdoğan** kendi partilerinde ve birbirlerinin partilerinde benzer popülariteye sahipler. **AK Partililerin %72**'si ve **HDP'lilerin** de **%11**'i **Erdoğan**'ı kendine yakın buluyor.

Ekrem İmamoğlu ile **Kemal Kılıçdaroğlu**'na duyulan yakınlık dindar ve sağ seçmende **%20** civarındayken **AK Parti** seçmeninin **%13-14**'ü bu aktörlere yakınlık gösteriyor.

Atatürk'e yakınlık **HDP** seçmeninde **beşte bir**, **AK Partililerde** ise **üçte bir** görünüyor. Kendini sağda görenlerde bu yakınlık **%40**'ın üstüne çıkıyor.

Mesud Barzani'ye **HDP**'lilerin **%30**'u, **AK Partililerin %20**'si yakınlık hissediyor. **CHP** seçmeninde bu oran **%15** olarak ölçülüyor.

Siyasi yelpazenin sağında **Süleyman Soylu**'ya yakınlık **yarıdan fazla**. Bu oran **AK Parti** seçmeninde **%43**. **Bahçeli** ise kendini sağda konumlandıranların **yaklaşık yarısı** tarafından ve **AK Parti** seçmeninin **üçte biri** tarafından yakın görülüyor.

13.3.Erdoğan Değerlendirmeleri ve Cumhurbaşkanlığı Tercihleri

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın görevini ne kadar iyi yaptığı sorusuna verilen yanıtların genel ortalaması **10** üzerinden **4,3** çıkıyor. Katılımcıların **yarısından fazlası Erdoğan**'ın görevini **kötü** yaptığını düşünüyor. Görevi **iyi** yürüttüğünü düşünenlerin oranı **beşte birin** altında. Kendini sağda konumlandıranların **%30**'u ve **AK Partililerin %15**'i **Erdoğan**'ın görevini yürütme biçiminden memnun değil.

Erdoğan'ın Cumhurbaşkanlığı görevini nasıl yürüttüğü	TOPLAM	Kadın	Erkek	SAĞ	MERKEZ	SOL	Dindar	AK Parti	CHP	HDP
Kötü	53,9%	50%	58%	37%	50%	77%	47%	15%	64%	79%
Orta	29,2%	32%	27%	34%	38%	17%	24%	44%	33%	18%
İyi	16,8%	18%	15%	30%	12%	6%	29%	41%	4%	3%

	TOPLAM	Kadın	Erkek	SAĞ	MERKEZ	SOL	Dindar	AK Parti	CHP	HDP
Tam bir Erdoğan hayranıyım	15,5%	16%	15%	27%	12%	5%	18%	44%	5%	0%
Çok yakınım ama hayran değilim	5,9%	5%	7%	10%	4%	2%	5%	12%	3%	2%
Yakınım ama eleştirdiğim yönleri de var	10,0%	10%	10%	13%	14%	4%	14%	21%	6%	3%
Yakın sayılırım ama eleştirdiğim yönleri ağır basar	8,8%	12%	6%	11%	12%	4%	11%	10%	10%	4%
Uzağım ama beğendiğim yönleri var	11,6%	11%	12%	9%	18%	9%	8%	6%	16%	12%
Uzağım, beğendiğim yönü çok az	21,4%	22%	20%	14%	25%	27%	20%	3%	28%	30%
Tam bir Erdoğan karşıtıyım	26,8%	24%	30%	16%	14%	50%	23%	3%	32%	49%

Katılımcıların **%15,5**'i **Erdoğan** hayranı, **dörtte birden** fazlası da tam **Erdoğan** karşıtı. Toplamda **Erdoğan**'a uzak olanların oranı **%60**'a yakın. **2018** yılında **AK Parti**'ye oy vermiş katılımcıların **%12**'si **Erdoğan**'a uzak hissediyor ve bunların **dörtte biri Erdoğan** karşıtı bir pozisyonda.

Erdoğan'a hayranlık sağ eğilimdekilerde **dörtte birden** fazla, sol eğimlilerde **%5**. Sol eğilimliler ve **HDP**'lilerin **yarısı** tam **Erdoğan** karşıtı. Bu pozisyon sağ seçmenin **%16**'sında görünürdür.

Açık uçlu sorulan soruya verdikleri cevaplara göre katılımcıların **üçte biri Selahattin Demirtaş**'ı, dörtte birden fazlası da **Erdoğan**'ı Cumhurbaşkanı olarak görmek istiyor. Bu iki ismi **Ekrem İmamoğlu** ve **Mansur Yavaş** izliyor.

Sorunun çoktan seçmeli olduğu durumda ise **Demirtaş**, **Erdoğan** ve **İmamoğlu**'nun toplamından daha fazla oy alıyor. Sağ seçmenin yarısından fazlası **Erdoğan**'a oy verirken **İmamoğlu**'na **11**, **Demirtaş**'a **23 puan** sağ seçmen oyu gidiyor. Dindarlarda durum **Demirtaş** lehine değişiyor. Dindar seçmenin **üçte birden** fazlası **Erdoğan**'a yöneliyor ancak **Demirtaş**'ın oyu bu grupta **bir puan** öne geçiyor.

2018 AK Parti seçmenlerinin **%17**'si **Erdoğan**'dan uzaklaşmış durumda. Bu seçmenin **%9**'u kararsız/boykot eğiliminde, diğerleri **Demirtaş** ve **İmamoğlu** arasında bölünüyor. **CHP** seçmeninin **%5**'i ve **HDP** seçmeninin **%2**'si **Erdoğan**'a oy vereceğini söylüyor. **CHP**'de **11** ve **HDP**'de **5 puan** kararsız/boykot eğilimi göze çarpıyor.

	TOPLAM	Kadın	Erkek	SAĞ	MERKEZ	SOL	Dindar	AK Parti	CHP	HDP
ERDOĞAN	29,1%	29%	29%	51%	23%	9%	38%	83%	5%	2%
İMAMOĞLU	10,5%	9%	11%	11%	10%	11%	7%	4%	71%	5%
DEMİRTAŞ	41,8%	39%	44%	23%	37%	66%	39%	3%	13%	89%
Protesto Oy	18,6%	23%	15%	15%	30%	14%	17%	9%	11%	5%

Demirtaş'ın olmadığı seçeneklerde, **Demirtaş** oyunun önemli bir miktarının **İmamoğlu**'na geçtiği görülüyor. Bu durumda **İmamoğlu 10** puan ve **Mansur Yavaş 1** puan farkla **Erdoğan**'ı geçiyor. **Kılıçdaroğlu** ise **Erdoğan**'ın **1** puan kadar gerisinde kalıyor.

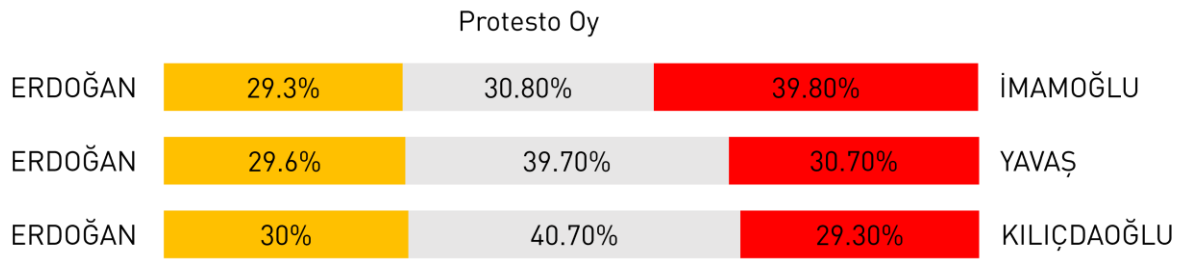

14.

Sonuçlar

Türkiye'de Kürtler hakkında üretilen yahut edinilen kanaatlerin kahir ekseriyeti Kürtleri homojen, statik ve politik bir toplum olarak değerlendirme eğilimindedir. Böyle bir değerlendirme, Kürtlerin kendi içindeki tutum, değer ve dünya görüşü çeşitliliğini, değişimlerini ve politik ya da apolitik farklılıklarını görünmez kılmaktadır. Türkiye'deki Kürtlerin değerlerine, tutumlarına ve kimliklenme biçimlerindeki çeşitliliğe odaklanan bu araştırma, öncelikle bu gibi kalıp yargılara itirazdan hareket etmektedir. Kürtleri yekpare bir topluluk olarak ele alan yaklaşımlar onları çoğunlukla siyasî spektrumun soluna yerleştiriyor. Bu araştırmanın amaçlarından biri de bu kalıp yargının hilafına Kürtlerdeki politik çeşitliliği resmetmek adına sol, sağ ve merkez eğilimlere odaklanmaktı. Böylece bu araştırmayla muradımız gerek siyaset ve sivil toplum gerekse genel olarak kamuoyu nezdinde Kürtler hakkındaki ezberlere ve kalıp yargılara, bilimsel ve objektif bir alternataif ortaya koymaktır.

Bu araştırma 2019'daki yerel seçimler ile -zamanında yapıldığı taktirde- 2023 yılındaki genel seçimler arasında bir tarihte yürütülmüştür. Bu dönem aynı zamanda Kürtlerin siyaset sahnesinde etkin bir güce dönüştüğü, dengeleri değiştirme kabiliyeti gösterdiği, böylece siyasetin ilgi odağına yerleştiği bir dönem olmuştur. Dolayısıyla çalışma; siyaset kurumu ve sivil toplum alanı açısından bir ilgi odağına dönüşen Kürt toplumunun daha gerçekçi biçimde tanınmasına ve bu tanıma üzerinden politika yürütülmesine yardımcı olma amacını da taşımaktadır.

Araştırma bulgularının da gösterdiği üzere Kürtlerin Türkiye toplumu ile benzerlik ve farklılıkları olduğu gibi kendi içinde de farklılıkları mevcuttur. Kürtlerin muhtelif toplumsallık biçimleri ve siyasi yönelimleri, kültürel alışkanlıkları vegündelik yaşantıları, Türkiye ile duygusal ve kamusal bağları, dini inanç ve pratikleri, kolektif talep ve beklentileri, milliyetçiliğe, devlet olgusuna ve onu çevreleyen meselelere dair algıları, toplumsal cinsiyete, göçmenlere ve "öteki"ne yaklaşımları ve siyasete bakışları araştırmanın önemli başlıkları oldu. Tüm bu konular üzerinden Kürtlerin hem Türkiye'nin geri kalanı ile hem de kendi içindeki benzerlikleri, farklılıkları ve değişimleri anlaşılmaya çalışıldı. Kürt toplumunun çoğunluğunu siyasi yelpazenin sağ ve solunda konumlandırmak mümkünse de bu konumlanmaların kategorik sağ-sol ayrımlarından daha esnek olduğunu, "sağdaki sol" ve "soldaki sağ" gibi kategorilerin de mevcudiyetini dikkate almak gerekiyor. Diğer taraftan önemli bir başka çoğunluk kendisini bu siyasi eğilimlerin dışında bir kategori olarak "merkezde" konumlandırıyor. Yine merkezde konumlananların bazısı "Müslüman sağ ya da sol görüşte olmaz!" diyerek Müslüman kimliğini alternatif bir siyasallıkla ilişkilendirirken, bazısı da sağ-sol ölçeğinin verili siyasal çeşitliliği karşılayamadığını, bu açıdan gri alanların da var olduğunu düşünüyor. Dolayısıyla bu kategorideki katılımcıların politik konumlanmaları, politik spektrumun daha kapsamlı bir yorumunu ve gri alanların çeşitliliğini gözeten bir yaklaşımı zorunlu kılıyor. Bu siyasal çeşitlilik itiraz noktamız olan homojenitenin bir mit olduğu, dolayısıyla heterojen bir toplum olan Kürtleri kalıp yargılarla değerlendirmenin yanlış olacağı gerçeğini de güçlendirmektedir. Bu çeşitliliğin öncelikle Türkiye'de ve dünya kamuoyunda sivil toplum aktörleri ve politika yapıcılar tarafından dikkate alınması gerekiyor.

Diğer taraftan Kürtler sadece siyasal olarak değil, dine bakışta da kendi içinde farklı eğilimlere sahipler. Bu bağlamda bir diğer yanlış kanaat, Kürt toplumunun oldukça dindar bir toplum olduğuyla ilgilidir. Bu gibi yorumların temel sorunu Kürt toplumunu kültürel açından statik bir toplum olarak görmekle ilişkilidir. Halbuki Kürt toplumu özellikle son 30 yılda birçok konuda olduğu gibi dine yaklaşım açısından da hızlı bir dönüşüm yaşıyor. Kürt sosyo-kültürel alanı hem kentleşme, eğitim ve genel modernleşme süreçlerinin hem de 1980'lerden itibaren kendi iç siyasal dinamiklerinin bir tezahürü olarak gözle görülür değişimlerin yaşandığı bir alandır. Bu değişim alanında din halen merkezî konumunu koruyor olsa da, geçmişten bugüne kuşaklar arasında dindarlığın zayıflama eğiliminde olduğu da aşikârdır. Bu açıdan gençler kendilerinden önceki kuşaklardan belirgin farklılıklar gösteriyorlar. Bunun yanında kadınların deneyimleri de Kürt toplumunda yaşanan değişimlerle ilgili özgün bir yere sahiptir. Söz konusu değişimlerin bir tezahürü olarak geçmişten

bugüne erkek egemen bir yapıya dayandığı bilinen Kürt toplumunda kadınlar gittikçe aile başta olmak üzere politikada ve gündelik yaşamda bir özne olarak görünür olmaya başlıyor ve genç kuşakların toplumsal cinsiyet algısı eşitlikçi bir bağlamda gelişiyor.

Ayrıca daha önceki çalışmalarla birlikte bu çalışma da göç olgusunun Kürtlerin deneyimlerini etkileyen önemli bir faktör olduğunu ve “göç kuşaklarıyla” da biçimlenen “daha Türkiyeli” bir Kürtlüğün inşa olduğunu gösteriyor. Türkiye’nin Batı şehirlerinde yaşayan ve orada bir gelecek planlayan Kürtlerin gündelik ve kültürel alışkanlıkları, siyasi eğilimleri, gündemleri, talepleri ve kimliklenme biçimleri giderek değişiyor. Bu durum, Batı’daki Kürtlerle Bölge’deki Kürtleri birbirlerinden farklılaştırıyor. Bu durumda hem Kürtler kendi içinde farklılaşıyor hem de Batı’daki Kürtlerin Türkiyelileşme eğilimleri genel olarak Kürtleri Türkiye toplumuyla daha da yakınlaştırıyor.

Bu çalışma, Türkiye’deki Kürtlerin farklı eksenlerden anlaşılması için ve Kürt çalışmalarına olumlu katkı yapmak niyetiyle yürütülmüştür. Bu çalışmayı mümkün kılan destekçimiz Heinrich Böll Stiftung Derneği’ne, çalışma ekibine ve katkı veren herkese bir kere daha teşekkür ederiz.

KÜRTLERDE
DEĞERLER VE TUTUMLAR
ARAŞTIRMASI
2021